

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Erdoğan BAHADIR

TABERÎ TEFSİRİNDE KATÂDE B. DÎÂME'NİN RİVAYETLERİ
(BAKARA SÛRESİ ÖZELİNDE)

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2025

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Erdoğan BAHADIR

TABERÎ TEFSİRİNDE KATÂDE B. DÎÂME'NİN RİVAYETLERİ
(BAKARA SÛRESİ ÖZELİNDE)

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2025

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Erdoğan BAHADIR'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mehmet DAĞ (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Eyüp YAKA (İmza)

Tez Başlığı: Taberî Tefsirinde Katâde b. Diâme'nin Rivayetleri
(Bakara Sûresi Özelinde)

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi :

Mezuniyet Tarihi : 13/03/2025

(İmza)
Prof. Dr. Seda BAYRAKTAR
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Taberî Tefsirinde Katâde b. Diâme’nin Rivayetleri (Bakara Sûresi Özelinde)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Erdoğan BAHADIR

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

26/02/ 2025

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Erdinç BAHADIR
Öğrenci Numarası	202152049007
Anabilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Programı	Yüksek Lisans Programı
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Taberî Tefsirinde Katâde b. Diâme'nin Rivayetleri (Bakara Sûresi Özelinde)
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	
Rapor Tarihi	06/01/2025
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 9 Alıntılar dahil: % 26
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 103 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER Danışman Öğretim Üyesi	

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	v
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

KATÂDE B. DÎÂME ve İBN CERÎR ET-TABERÎ

1.1. Katâde b. Dîâme	5
1.1.1. Hayatı.....	5
1.1.1.1. Vefatı.....	6
1.1.2. İlmî Şahsiyeti	7
1.1.2.1. Hocaları.....	8
1.1.2.2. Öğrencileri	9
1.1.3. Tefsir İlmindeki Yeri ve Metodu	9
1.1.4. Hadis İlmindeki Yeri.....	11
1.1.5. Fıkıh İlmindeki Yeri.....	12
1.1.6. Kelam İlmindeki Yeri.....	13
1.2. İbn Cerîr et-Taberî	14
1.2.1. Hayatı.....	14
1.2.1.1. Yaşadığı Dönem ve Bölge.....	15
1.2.1.2. Vefatı.....	16
1.2.2. İlmî Şahsiyeti	17
1.2.2.1. İlmî Seyahatleri ve Hocaları	18
1.2.2.2. Öğrencileri	21
1.2.2.3. Eserleri	21
1.2.2.3.1. Günümüze Ulaşan Eserleri	22
1.2.2.3.2. Günümüze Ulaşmayan Eserleri	23
1.2.2.4. Tefsirinin Önemi	24
1.2.2.5. Tefsirinin Metodu	25
1.2.2.5.1. İsnatta Bulunması	26
1.2.2.5.2. Lügat ve Nahiv İlmine Yer Vermesi.....	27
1.2.2.5.3. Arap Şiirine Yer Vermesi	27
1.2.2.5.4. Kıraat İlmine Yer Vermesi	27

1.2.2.5.5. Fıkıh İlmine Yer Vermesi	28
1.2.2.5.6. Kelâm İlmine Yer Vermesi	28
1.2.2.5.7. İsrâiliyata Yer Vermesi	28

İKİNCİ BÖLÜM

CÂMIU'L-BEYÂN'DA KATÂDE B. DÎÂME'NİN RİVAYETLERİ ve TABERÎ'NİN BU RİVAYETLER HAKKINDAKİ YORUMLARI

2.1. Katâde b. Diâme'ye Ait Tefsir Rivayetleri	30
2.1.1. Katâde'nin Tefsir Malzemesinin Rivayetindeki Rolü.....	31
2.1.1.1 Katâde'nin Rivayetlerin Senedinde Yer Alış Biçimi	31
2.1.1.1.1. Hz. Peygamber'den Rivayetleri (Mürsel).....	32
2.1.1.1.1.1. Cezm Sîgalarıyla Yaptığı Rivayetler.....	32
2.1.1.1.1.2. Temrîz Sîgalarıyla Yaptığı Rivayetler.....	34
2.1.1.1.2. Sahabeden Rivayetleri	35
2.1.1.1.2.1. Görüştüğü Sahabeden Rivayetleri	35
2.1.1.1.2.2. Görüşmediği Sahabeden Rivayetleri	36
2.1.1.1.3. Tabîinden Rivayetleri.....	37
2.1.1.1.4. Mübhem Râviden Rivayetleri.....	39
2.1.1.1.5. Rivayetinde İnfirâd Etmesi	40
2.1.2. Katâde'nin Ayet Tefsirlerine Dair Rivayetleri	42
2.1.2.1. Ayeti Ayet ile Açıklaması.....	43
2.1.2.2. Ayeti Hadis (Sünnet) ile Açıklaması	45
2.1.2.3. Ayeti Sahabe Sözüyle Açıklaması.....	47
2.1.2.4. Ayeti Tabîîn Sözüyle Açıklaması	49
2.1.2.5. Fıkîhî İzahları.....	51
2.1.2.6. Yorum Ağırlıklı İzahları.....	53
2.1.3. Katâde'nin Ulûmu'l-Kur'ân ile İlgili Rivayetleri.....	55
2.1.3.1. Hurûf-ı Mukatta	55
2.1.3.2. Mücmel ve Mübeyyen	56
2.1.3.3. Kelime İzahları	57
2.1.3.3.1. Garîbu'l-Kur'ân	58
2.1.3.3.2. Vücûh ve Nezâir	59
2.1.3.3.3. Müradif Kelimelerle Yapılan Açıklamalar.....	61
2.1.3.4. Mübhemâtü'l-Kur'ân.....	62
2.1.3.5. Sebeb-i Nuzûl	64

2.1.3.6. Nasih Mensuh	66
2.1.3.7. Emsâlü'l-Kur'ân	69
2.1.3.8. Kısasü'l-Kur'ân	71
2.2. Taberî'nin Katâde Rivayetlerini Değerlendirmesi	73
2.2.1. Tercihte Bulunduğu Katâde Rivayetleri	73
2.2.2. Tenkitte Bulunduğu Katâde Rivayetleri	76
2.2.3. Hakkında Açıklamada Bulunduğu Katâde Rivayetleri.....	79
2.2.4. Kendi Görüşünü Destekler Nitelikte Katâde Rivayetini Zikretmesi	81
2.2.5. (مثله) “Mislehu” Lafzıyla Atıfta Bulunması	84
2.2.5.1. Katâde'den Gelen Diğer Rivayete Atıf Yapması	84
2.2.5.2. Başka Bir Râviden Gelen Rivayete Atıf Yapması	85
SONUÇ	87
KAYNAKÇA.....	89
Ö Z G E Ç M İ Ş	92

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: Bin/İbn, Oğul
bkz.	: Bakınız
b.y.	: Basım Yeri Yok
b.y.y.	: Basım Yılı Yok
c.	: Cilt
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
İSAM.	: İslam Araştırmaları Merkezi
n.	: Numara
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ty.	: Tarih yok
üni.	: Üniversite
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
y.l.	: Yüksek Lisans

ÖZET

Bu çalışma Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin telif ettiği *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı eserin Bakara Sûresi bölümünde Kâtade b. Diâme'den nakledilen rivayetleri konu edinmektedir. Tabiîn döneminin en önemli müfessirlerinden biri olan Katâde b. Diâme tefsirde dördüncü tabakanın başı olarak kabul edilmektedir. O, güçlü hafızası ve keskin zekâsı sayesinde hadis alanında sika râvi olarak kabul edilmiştir. Kur'ân tefsiri ile ilgili naklettiği rivayetler onun ilmî mirasının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Kur'ân'ın mesajlarının anlaşılmasında önemli bir rol oynayan Katâde, özellikle Kur'ân İlimlerinin gelişmesine katkı sağlayan pek çok rivayet aktarmıştır. Rivayetlerinde Hz. Peygamberin haberleri yanı sıra Sahabe ve Tabiîn görüşlerine de yer vererek kendinden önceki ve kendi dönemindeki tefsir alimlerinin yolunu takip etmiş, ayetlerle ilgili yaptığı yorumlarla ise bu ilmî birikimi daha da derinleştirmiştir.

Taberî, ansiklopedik bir mahiyette olan eserinde Kur'ân tefsiri ile ilgili kendisine ulaşan bütün rivayetleri toplamaya çalışmıştır. Nitekim bu eser alan ile ilgili yapılan çalışmalarda ilk müracaat edilen kaynaklardan biri olmuştur. Dolayısıyla Taberî'nin eserini derç ederken yararlandığı kaynaklar ve rivayette bulunduğu râviler son derece önem arz etmektedir. Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân* adlı eseri incelendiğinde hemen hemen her sayfada Katâde b. Diâme'den nakledilen rivayetlerin olduğu görülmüştür. Bu sebeple *Câmiu'l-Beyân* adlı eserde rivayetleri nakledilen râviler arasında Katâde'nin rivayetlerinin incelenmesi kararlaştırılmıştır. Ancak eser genelinde Katâde'ye ait rivayetlerin ziyadeliği göz önünde bulundurularak çalışma Bakara Sûresi ile sınırlandırılmıştır.

Nitel araştırma yöntemleri takip edilerek hazırlanan bu çalışmada ilgili eserinin Bakara Sûresi bölümünde Katâde b. Diâme'ye ait rivayetler tarama yöntemiyle tespit edilmiştir. Böylece hacimsel boyutu ortaya konulan rivayetler teker teker incelenerek isnad zinciri ve metin içerikleri dikkate alınmak suretiyle tasnif edilmiştir. Bu çerçevede Katâde'nin Hz. Peygamber, Sahabe ve Tabiînin Kur'ân tefsiri hakkındaki açıklamalarını naklettiği görülmüştür. Ayrıca Katâde'nin pek çok ayet hakkında kendi görüş ve kanaatlerini belirttiği tespit edilmiştir. Onun açıklamada bulunduğu ayetleri bazen Ulumu'l-Kur'ân açısından ele aldığı, bazen de ayet hakkında yorum yaparak mana ve içerik yönüyle açıkladığı görülmüştür. Yapılan tasnif neticesinde ortaya çıkan bölümler rivayetlerin hacimsel boyutunun fazla olması sebebiyle örneklendirme yoluyla açıklanarak sunulmuştur.

Katâde'nin ilgili eserin Bakara Sûresi bölümündeki rivayetleri aynı zamanda Taberî'nin değerlendirmeleri açısından da ele alınmıştır. Bu bağlamda Taberî, Katâde'den naklettiği rivayetleri bazen tercih ederken bazen de bu rivayetler hakkında tenkitte bulunduğu

görülmüştür. Ayrıca Taberî'nin zaman zaman Katâde'nin rivayetlerini açıkladığı, kimi zaman ise ayetler hakkında kendi yaptığı açıklamaları destekler nitelikte bu rivayetlere yer verdiği tespit edilmiştir.

Ortaya çıkan veriler ışığında tefsir alanında dördüncü tabakanın başı olarak kabul edilen Katâde'nin alana sağladığı pay ve onun rivayetleri özelinde Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân* adlı eserinde izlediği yöntem ve metotların ortaya konulması amaçlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışma klasik tefsir yaklaşımının anlaşılmasına ve modern dönemde alanda yapılacak diğer çalışmalara katkı sağlayacak öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Taberî, Katâde b. Diâme, Bakara, Tefsir, Rivayet.

SUMMARY

THE NARRATIONS OF QATADA B. DI'ÂME IN TABARÎ'S TAFSIR (SPECIFIC TO SURAH AL-BAQARAH)

This study focuses on the narrations transmitted by Katâda b. Di'âme in the section of the *Jâmi' al-Bayân 'an Tawîlî Âyât al-Qur'ân* (The Comprehensive Explanation of the Interpretation of the Verses of the Qur'an) by Muhammad b. Jarîr al-Tabarî, specifically in the chapter on Surah al-Baqarah. Katâda b. Di'âme, one of the most prominent exegetes of the Tabi'în (Successors) period, is regarded as the head of the fourth generation of Islamic exegesis. Due to his strong memory and sharp intellect, he was recognized as a trustworthy narrator in the field of Hadith. The narrations he transmitted regarding Qur'anic exegesis constitute an important part of his scholarly legacy. Katâda played a significant role in understanding the messages of the Qur'an, and he contributed numerous narrations that advanced the development of Qur'anic sciences. In his narrations, Katâda included not only reports from the Prophet Muhammad (PBUH) but also the opinions of the Sahabah (Companions) and Tabi'în (Successors). By doing so, he followed the path of the exegetes before him and in his time, while deepening this scholarly heritage through his own interpretations of the verses.

In his encyclopedic work, *Jâmi' al-Bayân*, Tabarî attempted to compile all the narrations related to Qur'anic exegesis that were transmitted to him. As a result, this work has become one of the primary sources consulted in studies related to this field. Therefore, the sources Tabarî used in composing his work and the narrators he relied upon are of great importance. Upon examining Tabarî's *Jâmi' al-Bayân*, it becomes clear that almost every page includes a narration transmitted by Katâda b. Di'âme. Hence, it was decided to focus on the narrations of Katâda among the narrators cited in *Jâmi' al-Bayân*. However, due to the large number of narrations attributed to Katâda throughout the entire work, the study has been limited to the section of Surah al-Baqarah.

In this study, which follows qualitative research methods, the narrations of Katâda b. Di'âme in the section of Surah al-Baqarah of his relevant work have been identified using a survey method. The identified narrations, considering their volume, have been examined one by one, classified based on the chains of narration (isnad) and the contents of the texts. In this context, it has been observed that Katâda transmitted explanations regarding the Qur'anic exegesis of the Prophet Muhammad (PBUH), the Sahabah, and the Tabi'în. Furthermore, it has been noted that Katâda expressed his own views and opinions on many verses. His explanations

on the verses were sometimes approached from the perspective of ‘Ulûm al-Qur’ân (Sciences of the Qur’an), and at other times, he interpreted the verses in terms of meaning and content.

As a result of the classification, the sections that emerged were explained and presented through examples due to the extensive volume of the narrations. Katâda’s narrations in the section of Surah al-Baqarah have also been analyzed in terms of Tabarî’s evaluations. In this context, Tabarî was seen to sometimes prefer the narrations from Katâda, while at other times, he criticized them. Additionally, it has been observed that Tabarî occasionally explained Katâda’s narrations, and at other times, he included them in support of his own interpretations of the verses.

In light of the data that emerged, this study aims to highlight the contribution of Katâda, regarded as the head of the fourth generation of exegesis, to the field, as well as the methods and approaches employed by Tabarî in his work with regard to Katâda’s narrations. Consequently, this study provides valuable insights for understanding the classical approach to exegesis and offers recommendations for future studies in the field, especially those in the modern era.

Keywords: Tabari, Qatada b. Diame, Bakara, Tafsir, Narrative.

ÖNSÖZ

İslam düşüncesinde Kur'ân-ı Kerim'in doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması büyük bir önem taşımaktadır. Bu amaca yönelik geliştirilen tefsir yöntemleri zamanla Kur'ân'ın farklı yaklaşımlarla anlaşılması ve yorumlanmasında etkili olduğu gibi aynı zamanda tefsir literatürünün zenginleşmesine de önemli katkılar sağlamıştır. Kur'ân ayetleri hakkında yapılan tefsirler ise temelde rivayet ve dirayet olmak üzere iki ana yaklaşımla ele alınmaktadır. Rivayet tefsiri, ayetlerin diğer ayetler ile açıklanmasının yanı sıra Hz. Peygamber, Sahabe ve Tabiînden aktarılan rivayetlere dayanılarak yapılan açıklamalardır. Dirayet tefsiri ise akıl, mantık ve dil bilgisi gibi insanî yöntemlerle ayetlerin anlamlarını ortaya koymaya çalışan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu çalışmada İslam dünyasında önde gelen müfessirlerden biri olan Taberî'nin rivayet metoduyla kaleme aldığı, ancak kendine özgü yöntemler ile bu metoda adeta yeni bir soluk kazandırdığı *Câmiu'l-Beyân* adlı eserinin Bakara Sûresi özelinde Katâde b. Diâme'nin rivayetleri ele alınmıştır.

Katâde b. Diâme tefsir, fıkıh ve hadis alanlarında derin bilgiye sahip olan, özellikle tefsir alanındaki rivayet ve açıklamalarıyla dikkat çeken, Tabiîn neslinden önemli bir isimdir. Onun Kur'ân ayetleri hakkındaki açıklamaları yalnızca ayetlerin daha açık bir şekilde anlaşılması yönüyle değil aynı zamanda Kur'ân İlimleri açısından da önemli bir yere sahiptir. Nitekim Taberî, Katâde'nin Kur'ân tefsiri hakkındaki rivayet ve açıklamalarından oldukça faydalanmış ve *Câmiu'l-Beyân* adlı eserinde genişçe yer vermiştir. Bu bağlamda ilgili eserde Katâde'nin rivayetlerinin incelenmesi hem Katâde'nin Kur'ân tefsiri anlayışını hem de Taberî'nin tefsir metodolojisini kavrayabilmek için önemlidir.

Bir yöntem araştırması özelliği taşıyan bu çalışma giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu ve önemi, amaç ve kapsamı, yöntem ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Katâde ve Taberî'nin Kur'ân tefsirine ilişkin yöntem ve metotları ile alana sağladığı katkıların daha iyi ve daha doğru analiz edilebilmesi için çalışmanın birinci bölümünde müfessirlerin hayatı, ilim yolculuğu, tefsire ilişkin izahları, yöntem ve metotları incelenmiştir. Söz konusu bölümde pek çok klasik ve modern eserden yararlanılmıştır. İkinci bölümde ise Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde Katâde b. Diâme'nin rivayetleri tespit edilerek analitik bir incelemeye tabi tutulmuştur. Böylece Katâde'nin tefsir malzemesinin rivayetindeki rolü, tefsire ilişkin izahları ve bu rivayetlerin Kur'ân İlimleri açısından değerlendirilmesi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda Katâde'nin ilgili Sûredeki rivayetleri çerçevesinde Taberî'nin tefsirinde izlediği yöntem ve metotlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın hazırlanmasında her konuda bana rehberlik eden değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tezin yazım sırasında tavsiyeleriyle yol gösteren kıymetli hocalarım ve arkadaşlarıma şükranlarımı arz ederim. Tez sürecinde destek ve dualarını bir an olsun esirgemeyen başta anne ve babam olmak üzere tüm aileme, bilhassa bu süreçte sabırla yanımda olan kıymetli eşime teşekkür ederim. Ayrıca çalışma boyunca bana ilham veren ve zaman zaman yönlendiren tüm akademik kaynaklara olan minnettarlığımı ifade ederim. Bu çalışmanın hem klasik tefsir anlayışına hem de modern dönemdeki tefsir çalışmaları için faydalı olacağına inanıyor ve alan ile ilgili yapılacak yeni araştırmalara katkı sağlamasını umuyorum.

Gayret bizden, Tevfik Allah'tandır.

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'ân tefsiri İslam düşüncesinin en önemli alanlarından biridir. Bu alan yüzyıllar boyunca İslam alimlerinin gayret ve çabalarıyla şekillenmiştir. Tefsir ilmi yalnızca Kur'ân ayetlerinin anlamını açıklamakla kalmayıp aynı zamanda ayetlerin çeşitli bağlamlarda nasıl yorumlanması gerektiğini toplumsal, dinî ve hukukî hayatla olan ilişkilerini de ortaya koymaktadır. Bu anlamda tefsir, dini bir mirasın aktarılmasında hayati derecede önemli bir rol oynamaktadır. Erken dönemdeki tefsir alimlerinin hem Kur'ân'ın ilahi mesajını doğru bir şekilde anlamaya çalışırken hem de bu mesajı topluma aktarırken benimsedikleri yöntem ve yaklaşımlar tefsir alanının gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

Erken dönem tefsir alimlerinden biri olan Katâde b. Diâme dini ilimler konusunda pek çok alanda uzmanlaşmış olmasının yanı sıra özellikle de tefsir ve hadis alanındaki derin bilgisiyle tanınmıştır. O, Kur'ân'ın tefsiri konusundaki rivayet ve açıklamalarıyla büyük bir etki bırakmış, dönemin önemli şahsiyetlerinden biri olarak tefsir ve hadis rivayetlerinde doğru ve güvenilir bir kaynak kabul edilmiştir. Katâde'nin tefsir hakkındaki ilmî birikimini, yöntem ve metodolojisini barındıran “Kitabu't-Tefsir” adlı eseri her ne kadar günümüze ulaşmamış olsa da Taberî'nin tefsirinde onun rivayetlerine genişçe yer vermiş olması ve tefsire dair açıklamalarını özellikle Bakara Sûresi gibi önemli sûrelerde kullanmış olması, bizlere bu konuda değerli bilgiler sunmaktadır. Bu nedenle Katâde'nin rivayetlerinin Taberî Tefsirinde nasıl yer aldığı hem tefsir tarihinin hem de Katâde'nin tefsir anlayışının anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir.

Taberî Tefsiri ise hiç şüphesiz erken dönemin en kapsamlı ve en çok başvurulan tefsirlerinden biridir. Ebû Cafer et-Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı eseri hem hadislere hem de Sahabe ve Tabiîn rivayetlerine dayalı kapsamlı bir tefsir sunmaktadır. Taberî'nin eserinde Hz. Peygambere ait hadis rivayetleri yanı sıra pek çok Sahabe ve Tabiîn görüşleri bir arada yer almaktadır. Bu bağlamda onun tefsiri Kur'ân'ın farklı yorumlanmış biçimlerini kapsayarak ilmi bir kaynak sunmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın temel amacı, rivayetleriyle tefsir ilmine önemli katkılar sunan Katâde b. Diâme'nin Bakara Sûresine dair rivayetlerinin Taberî Tefsiri çerçevesinde ele alınarak analiz edilmesidir. Bu sayede Katâde'den nakledilen rivayetlerin Kur'ân'ın anlamını açığa çıkarmadaki rolü ve sonraki dönemde sistemleşen Kur'ân İlimlerine olan katkıları ortaya konul-

muştur. Aynı zamanda Katâde rivayetlerinin Taberî tarafından ne şekilde değerlendirildiği incelenerek onun, tefsirinde izlediği yöntem ve metodoloji tespit edilmiştir.

Yapılan bu çalışma Taberî Tefsiri özelinde Katâde b. Diâme'nin Bakara Sûresine ilişkin rivayetlerinin analizi üzerine odaklanmaktadır. Çalışma kapsamında temel eser olarak Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân* adlı tefsirinin incelenmesinin sebebi onun ilmi birikimi ve alana sağladığı önemli katkıların yanı sıra, özellikle Kur'ân tefsirine dair kendisinden önce nakledilen bütün rivayetleri bir araya getirmeyi amaçlamış olmasıdır. Böylelikle Taberî, tefsire dair hemen bütün rivayetleri eserine alarak kendisinden önceki ilmi birikimi kendisinden sonraki nesle aktaran bir köprü görevi görmektedir.

Çalışmada ilgili eser özelinde Katâde b. Diâme'nin rivayetlerinin konu edilmesi Katâde'nin ilmî birikimi ve alana olan katkısı yanı sıra, eser genelinde kendisine dayandırılan yaklaşık 6000 rivayetin nakledilmiş olmasıdır. Ancak son derece yüksek orandaki rivayetlerin araştırma sınırlarını önemli ölçüde zorlayacağı göz önünde bulundurularak çalışmanın kapsamı Bakara Sûresi ile sınırlandırılmıştır. Nitekim yapılan tarama sonucunda Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde Katâde'den nakledilen 719 adet rivayet tespit edilmiştir. Tespit edilen bu rivayetler içerik olarak Hz. Peygamberden nakledilen hadislerin yanı sıra hem Sahabe hem de Tabiînin görüşleri ve Katâde'nin ayetler hakkındaki yorumlarını barındırmaktadır. Taberî'nin ansiklopedik mahiyetteki eseri ise bu rivayetleri derleyip sunarak her bir rivayetin Kur'ân ayetleri hakkındaki açıklamasını, dolayısıyla Katâde'nin tefsir yöntemini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın odak noktası her ne kadar Katâde b. Diâme'nin rivayetleri olsa da *Câmiu'l-Beyân* adlı tefsiri üzerinde çalışılan Taberî'nin Katâde rivayetleri hakkındaki değerlendirmeleri ve eserinde izlediği yöntem dikkat çekmektedir. Taberî'nin Bakara Sûresi özelinde 40 farklı yerde Katâde rivayetleri hakkında değerlendirmelerde bulunarak yorum yaptığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Katâde'nin rivayetleri Taberî'nin tefsirindeki metodolojik yaklaşımı ile birlikte ele alınarak derinlemesine bir değerlendirme yapılmıştır.

Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan tarama yönteminin yanı sıra temel kaynaklar, tez ve yayınlar incelenerek bilgi toplama tekniği kullanılmıştır. Konunun anlaşılmasını sağlayacak tanım, terim ve yorum açıklamalarına metin içinde veya dipnotta yer verilmiştir.¹ Çalışmada ilk olarak Katâde ve Taberî'nin hayatına ve ilmî geçmişine genel bir perspektif ile değinilmiştir. Ardından Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde Katâde'nin rivayetleri tespit edilmiş ve incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda rivayetler tasnif edilerek

¹ Okuyucunun metni daha rahat takip edebilmesi için çoğunlukla genel olarak bilinen terim ve tanımlara dipnotta, daha az bilinen veya özel açıklamalara ise metin içinde yer verilmiştir.

konular halinde aktarılmıştır. Rivayetlerin ziyadeliği sebebiyle aktarılan konular örnek rivayetler üzerinden açıklanmıştır. Ancak dipnot kısmında eğer varsa konuyla ilgili farklı rivayetlere de işaret edilmiştir. Aynı zamanda yapılan çalışmada zikredilen bütün rivayetlerin daha kolay ulaşılabilir olması için ilgili rivayetin kaynak eserde yer aldığı cilt ve sayfa numarası ile birlikte eserdeki rivayet numarasına da yine dipnot kısmında yer verilmiştir. Genel olarak her bir konuyu açıklamak amacıyla üç adet örnek rivayet zikredilmiştir. Fakat bazı konular ile ilgili daha az rivayetin olması sebebiyle yalnızca ulaşılan rivayet/rivayetler ile iktifa edilmiştir. Verilen örnek rivayetler öncesinde konunun daha iyi anlaşılabilmesi için rivayetin ilgili olduğu ayet meali zikredilmiştir.

Çalışma hem Katâde'nin tefsire dair rivayet yöntemleri ve özgün bakış açısını hem de Taberî Tefsiri'nin metodolojik yapısını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel soruları şu şekildedir: Katâde b. Diâme'nin Bakara Sûresi'ne ilişkin rivayetleri tefsir pratiğine ve Kur'ân ilimlerine ne gibi katkılar sağlamıştır? Katâde'nin rivayetleri Taberî Tefsirinde nasıl bir yer tutmaktadır? Bu rivayetler çerçevesinde Taberî'nin tefsirinde izlediği yöntem ve metodlar nelerdir? Bu sorular üzerinden hareketle yürütülen çalışma tefsir ilminin önemli figürlerinden olan Katâde b. Diâme'nin Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelindeki rivayetleri bağlamında Kur'ân tefsiri ve Kur'ân İlimlerine olan katkısını, ayrıca onun rivayetleri çerçevesinde Taberî'nin tefsir metodolojisini incelemeyi hedeflemektedir.

Kaynaklar

Yapılan çalışmanın birinci bölümünde Katâde ile Taberî'nin hayatı ve ilmî şahsiyetleri ele alınmıştır. İkinci bölümünde ise Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde Katâde'nin rivayetleri incelenmiştir. Özellikle birinci bölüm olmak üzere çalışmanın her aşamasında pek çok klasik ve modern kaynaktan yararlanılmıştır. Çalışmada Katâde rivayetlerinin tespit edilebilmesi için temel kaynak olarak Taberî'nin Ahmed Muhammed Şakir tarafından tahkik edilen *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân* adlı tefsiri kullanılmıştır. Tespit edilen rivayetler konularına göre tasnif edilmiş ve her konu örnek rivayetler üzerinden aktarılmıştır. Konu aktarımlarında verilen örnek rivayetlerin daha iyi anlaşılabilmesi için öncesinde ilgili olduğu ayet meali zikredilmiştir. Ayet mealleri için ise DİB'nin *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri* adlı eserinden yararlanılmıştır.

Çalışılan araştırma konusu ile ilgili yapılan literatür taramasında daha önce yapılmış benzer bazı çalışmaların olduğu görülmüştür. Ancak yapılan bu çalışmalardan Bedr, Abdullah Ebu's-Suûd, *Tefsiru Katâde: Dirase li'l Müfessir ve Menheci Tefsirihi*, Kahire Üni. Kahire 1979. (Yüksek Lisans Tezi); Ömer Yusuf Kemal, *Katâde b. Diâme es-Sedusi ve Tefsîruhu*, el-Câmiatü'l-İslâmiye, Medine 1981. (Yüksek Lisans Tezi); Muhammed Halid Abdülhâdi, *İmam*

Katâde b. Diâme es-Sedusî Akvâluhu ve Merviyyâtuhu fit'tefsir min Evveli Surati Yasîn ila Nihâyeti'l-Mushafî min Hilali Kütübi't-Tefsir bi'l-Me'sûri'l Matbuati ve Kutubi's-Sunneti's-Sitteti, Ümmü'l-Kura Üni. Mekke 1993'e tüm çabalara rağmen ulaşılamamıştır. Gökcan, Fahri, *Katâde b. Diâme ve Tefsiri*, Atatürk Üni. Erzurum 1977 (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi)'nin ise yalnızca önsöz ve sonuç kısmına ulaşılmıştır. Çalışmanın ulaşılan kısımları incelendiğinde farklı rivayet tefsirlerinde Katâde'nin rivayetleri incelenerek onun günümüze ulaşmamış olan tefsiri ve metodunun ortaya konulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Yapılan bu çalışma görünüşte her ne kadar zikredilen doçentlik teziyle benzerlik gösteriyor olsa da, tezin yayınlanmamış olması ve daha da önemlisi -eğer varsa- nüshanın tamamına ulaşılamaması sebebiyle bu çalışmanın alandaki büyük bir eksikliği gidereceğini düşündürmektedir. Bu bağlamda tefsir alanında Katâde gibi bir şahsiyetin rivayetleri ve metodu bir yüksek lisans çalışmasının sınırlarını aşmayacak şekilde Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde incelenerek ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KATÂDE B. DÎÂME ve İBN CERÎR ET-TABERÎ

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın odak noktası olup rivayetleri incelenen Katâde b. Diâme ve çalışma sırasında temel kaynak olarak kullanılan *Câmiu'l-Beyân* adlı tefsirin müellifi İbn Cerîr et-Taberî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti, ilim yolculukları, hocaları ve talebeleri hakkında bilgi verilmiştir.

1.1. Katâde b. Diâme

Tam adı Katâde b. Diâme b. Azîz b. Amr b. Rebîa b. Amr b. Hâris b. Sedûs Ebû'l-Hattâb es-Sedûsî el-Basrî² olup h. 60-117 yılları arasında yaşamış Tabiîn ulemasının önde gelen isimlerindendir. Katâde özellikle tefsir ve hadis alanında naklettiği rivayetlerle tanınmaktadır. O, güçlü hafızası sebebiyle Hz. Peygamber ve Sahabeden nakledilen pek çok rivayeti ezberlemiş ve aktarmıştır. Katâde'nin Kur'ân tefsiri ile ilgili yaptığı rivayet ve açıklamalar Kur'ân'ın anlaşılması ve alanın gelişmesine oldukça katkı sağlamıştır.

1.1.1. Hayatı

Şeybânoğulları'nın Sedûs kabilesine mensup olan Katâde b. Diâme 60/680 yılında âmâ bir şekilde doğmuştur.³ Babası arabî, annesi cariyeye⁴ olan Katâde, köklü bir aileye intisabı olmaması sebebiyle aile ve yaşantısı ile ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır.⁵ Ancak bazı rivayetlerden yola çıkarak birkaç çocuğunun olduğu anlaşılmaktadır.⁶ Bedevi bir aileye mensup olması sebebiyle doğum yeri tam olarak bilinmeyen Katâde, ömrünü Basra'da geçirmiş olması sebebiyle Basralı olarak anılmaktadır.⁷

Biyografi kitaplarının neredeyse tamamında Katâde'nin hayatından ziyade ilmî kişiliği ön planda tutulmaktadır. Bu sebeple kaynaklarda onun ailesi, çocukluğu ve hayatına dair pek fazla bilgi bulunmamaktadır. İlmî kişiliği hakkında yazılanlar ise oldukça sınırlıdır. Katâde ile

² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, c. IV s. 85; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu'l-Tehzib*, Dâiretu'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, Hindistan 1326/1909, c. VIII, s. 351; Bedreddîn Aynî, *Megâni'l-Ahyâr fî Şerhi Esâmî Ricâli Meâni'l-âsâr*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1427-2006, c. II, s. 474.

³ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, c. V, s. 2233; Nevevî, *Tehzibü'l-Esmâ' ve'l-Lügât*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 777/1376, c. II, s. 57.

⁴ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü lil-Kitâbi, Kahire 1412/1992, c. I, s. 462; Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, c. V, s. 2233.

⁵ Ahmet Ferit ERDAL, *Tâbiîn Bilginlerinden Katâde B. Diâme'nin Hayatı, Fıkhî Görüş ve Rivayetleri*, Selçuk Üniversitesi, Konya 2009, s. 15.

⁶ Ercan Şen, *Katâde b. Diâme*, Sıyer Yayınları, İstanbul 2023, s. 42.

⁷ Murtaza Köse, "Tabiîn Fukahasından Basralı Fakih Katade b. Diame", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 14, 2009, s. 223.

ilgili aktarılan bilgilerin büyük bir kısmı onun kuvvetli hafızası ve keskin zekâsı ile ilgilidir. Başta tefsir olmak üzere hadis, fıkıh, Arap dili, Cahiliye şiiri, Arap tarihi ve nesebi alanlarında öne çıkan Katâde'ye kuvvetli hafızası sebebiyle “Hafizu'l-asr” denilmiştir. Özellikle tefsir ve hadis alanına olan hakimiyetinden dolayı “kudvetü'l-müfessirîn ve'l-muhaddisîn” denilmiş ve “allame” olarak anılmıştır. O, son derece güçlü bir hafızaya sahip olması sebebiyle cerh ve ta'dil alimlerine güvenilir bir muhaddis olarak kabul edilmiştir.⁸

Ebû'l-Hattâb yaşadığı bölgede keskin zekâsı ile meşhur olmuş ve bu konuda her zaman örnek gösterilmiştir. Öyle ki onun zekâsı bölgede darb-ı mesel haline gelmiştir.⁹ Bu durumu kendisi şu sözleriyle dile getirmiştir: “Hiç kimseden bana söylediği bir hadisi tekrarlamasını istemedim. (Ne duyduysam hemen ezberledim.)”,¹⁰ “Bir hadisin tekrarlanmasını istemek bana bir kayanın ağırlığından daha ağır gelirdi.”¹¹ Ahmed b Hanbel (ö. 241/855) onun Basra'nın en güçlü hafızasına sahip olduğunu, duyduğu her şeyi ezberlediğini, hatta Câbir'in sayfalarının kendisine bir defa okunduğu ve onun da hemen ezberlediğini belirtmiştir.¹² Ebû Hatim (ö. 277/890) İbn Mehdî'ye (ö. 224/839) “Hadiste en iyi Humeyd et-Tavîl'dir.” deyince, İbn Mehdî'de “Katâde ondan elli kat daha fazla hadis ezberlemiştir.”¹³ şeklinde cevap vermiştir.

Yine Katâde'nin hafızası konusunda Galib el-Kattân (ö. ?) “Kim zamanın en iyi hafızası ve hadisleri duyduğu gibi aktarma yeteneğine sahip olan birini görmek isterse Katâde'ye baksın. Ben onun kadar iyi bir hafızaya sahip ve hadisleri duyduğu gibi aktaran birini görmedim.”¹⁴ demiş, Ma'mer (ö. 153/770) ise şu anısını aktarmıştır: “Biz hadislerin senedi hakkında Katâde'ye soru sorduğumuzda yanındaki yaşlı kimseler “Onun kendisi senettir” diyerek bize karşılık verirdi.”¹⁵

1.1.1.1. Vefatı

İlmin hizmetkârı olarak anılan ve ölene kadar ilim tahsiline devam eden¹⁶ Katâde, ilmi ile amel etmiş ve her daim insanları iğliğe davet etmiştir. Bid'atlardan sakınarak hayırlı amelde bulunmaya devam etmiştir. İçinde amel olmayan hiçbir sözün kabul edilmeyeceğini ifade ederek ilim ile amel etmenin önemine dikkat çekmiştir.¹⁷ Haftada bir defa Kur'ân'ı hatmeden

⁸ Şen, *Katâde b. Diâme*, s. 43.

⁹ Safedî, *Nektü'l-Himyân*, c. I, s. 216.

¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdr, Beyrut 1387/1968, c. VII, s. 229.

¹¹ Ebû'l-Haccâc el-Mizzî thk. Beşşâr Ma'rûf, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1400/1980 c. XXIII, s. 512.

¹² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXIII, s. 515; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. V, s. 276-277.

¹³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXIII, s. 512; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. VIII, s. 352.

¹⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXIII, s. 507.

¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. VII, s. 229; Nurdan Genç, Bekir Özudoğru “İsnad Ağı, Otorite Alanı ve Rivayetleri Bağlamında Katâde b. Diâme”, *Amasya İlahiyat Dergisi*, 2023, s. 88.

¹⁶ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya*, c. II, s. 335.

¹⁷ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya*, c. II, s. 335.

Katâde, Ramazan ayı geldiğinde üç günde bir hatim okumuş, son on günün içinde ise her gün birer hatim okumuştur. Tam anlamıyla alim olduğu kadar âmil de olan Katâde henüz 57 yaşında iken veba sebebiyle 117/735 yılında Vâsıt'ta vefat etmiştir.¹⁸

1.1.2. İlmî Şahsiyeti

Tabiîn neslinin önde gelen isimlerinden olan Katâde özellikle tefsir ve hadis alanında Sahabe ve Tabiînden dersler almıştır. İlim öğrenmeye karşı büyük bir iştihakı olan Katâde, ömrünün sonuna kadar bir an olsun ilim öğrenmekten geri durmamış ve ilim dışında herhangi bir şeyle meşgul olmamıştır.¹⁹ O “Kulaklarım kalbimin istediği şeyler dışında hiçbir şeyi asla işitmedi.”²⁰ diyerek bütün dikkatini yalnızca ilim öğrenmeye verdiğini ifade etmiştir. Yaşadığı dönemde bolca siyasi etken olmasına rağmen ilim yolundan hiçbir şekilde ayrılmamıştır. Belki de bu sebeple kendisine “ilmin hizmetkârı” denilmiştir.²¹

Katâde'nin ders aldığı Tabiîn ulemasının başında Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) gelmektedir. Katâde, Hasan-ı Basrî'den hadis, tefsir, kıraat ve çeşitli ilimler hakkında dersler almış, ondan en fazla hadis alan ve en başarılı talebesi konumuna yükselmiştir.²² O, 12 sene boyunca Hasan-ı Basrî'nin yanında kalarak kendisinden ilim tahsilinde bulunmuştur.²³ Üç yıl boyunca sabah namazını onunla kılmış ve “Benim gibi birisi ancak onun gibi birinden ders almalıdır.” demiştir.

İlim öğrenirken çalışkan ve iştahlı bir şekilde hareket eden Ebû'l-Hattâb, hadis rivayetleri konusunda Sahabeden olan Enes b. Mâlik'den (ö. 93/711-12) dersler almış ve onun ikinci büyük talebesi olarak anılmıştır.²⁴ Sekiz gün boyunca yanında kaldığı Said b. Müseyyeb (ö. 94/713) sekizinci günün sonunda kendisine “Ey âmâ! Çık git! Bende her ne varsa aldın. (Benden öğreneceğin bir şey kalmadı.)”²⁵ diyerek onun ilim öğrenme gayretine hayretle tepki vermiştir. Katâde'nin öğrenmeye karşı olan ilgisi şöyle anlatılmaktadır: “O bir hadis duyduğunda onu hızlı bir şekilde ezberlemeye çalışırdı. O hadisi ezberleyene kadar (bir an evvel

¹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, c. IV s. 85; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. I, s. 93.

¹⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. V, s. 275; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. VIII, s. 351.

²⁰ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Asfiya*, Dâru'l-Kitabü'l-Arabiyye, Beyrut 1394/1974, c. II, s. 334; Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybeg, *Nektü'l-Himyân fî Nüketi'l-Umyân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1428/2007, c. I, s. 216.

²¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. V, s. 276.

²² İbn Ebû Hâtim İdris er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1271/1952, c. VII, s. 135; Nevevî, *Tehzîb*, c. II, s. 58; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXIII, s. 516.

²³ Nevevî, *Tehzîb*, c. II, s. 58.

²⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. VII, s. 135; Nevevî, *Tehzîb*, c. II, s. 58; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXIII, s. 516.

²⁵ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya*, c. II, s. 334; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. V, s. 271; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. VIII, s. 351.

ezberleyebilme arzusuyla) üzüldüğü sıkılırdı.”²⁶ Katâde yalnızca kendisi değil insanlarında ilim ile meşgul olmalarını istemiş ve şöyle demiştir: “Bir kimsenin kendisi ve kendisinden sonrakilerin maslahatı için ilim elde etmesi bir yıl ibadet etmesinden daha hayırlıdır.”²⁷

Katâde, Said b. Müseyyeb’in yanında kaldığı sırada ona günlerce soru sormuş, Said ise Katâde’ye “Bana sorduğun her şeyi ezberliyor musun?” deyince Katâde, “Evet ben sana şöyle sordum sen bana böyle cevap verdin, şu meselede şöyle dedin, bunda böyle dedin” diyerek pek çok hadis saymıştır. Bunun üzerine Said b. Müseyyeb ona “Allah’ın senin gibi birini daha yarattığını sanmıyorum” diyerek şaşkınlığını ifade etmiştir.²⁸ Belki de Katâde, âmâ olması sebebiyle aldığı bütün rivayetleri ezberlemeye çalışmıştır; ancak talebelerine rivayetleri ezberlemenin yanı sıra yazmalarını da tavsiye etmiştir.²⁹

Katâde, ilmin küçük yaşlarda edinilmesinin daha sağlıklı olacağını ve ilim tahsil ederken acele etmeden, azar azar öğrenilmesinin daha kalıcı olacağını belirtmek için şunları söylemiştir: “Küçük yaşta yapılan ezber, taş üzerine işlenen nakış gibidir.”³⁰, “Kim ilmi bütün olarak öğrenmeye kalkarsa ilim de o kişiden bütün olarak gider. Biz ilmi hadis hadis öğrenerek (yavaş yavaş) elde ettik.”³¹

Katâde yaşadığı dönemde birçok ilim alanında otorite olmuş, pek çok konuda müşküle düşen kimseler cevap bulmak için ona müracaat etmiştir. İlimin şövalyesi³² olarak anılan Katâde hadis, tefsir, neseb, Arap şiiri gibi alanların yanı sıra dil bilimleri (sarf ve nahiv), lügat ve geçmiş tarih gibi konularda da derin bir ilime sahip olmuştur.³³ Bu sebeple bir an olsun yalnız kalmamış, sürekli yanında kendisine soru soran birileri bulunmuştur.

1.1.2.1. Hocaları

Duyduğu her hadise karşı iştiağı olan, bir an önce onu ezberlemek için gayret eden, o hadisi ezberleyinceye kadar rahata kavuşmayan Katâde, kendi döneminde ulaşabildiği hemen hemen bütün hocalara talebelik etmiş, bütün râvilerden hadisler almıştır. İşte onun öğrencilik yaptığı bazı kimseler:

Başta Sahabeden, Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), Abdullah b. Sercis (ö. 90/690), Safiyye bt. Şeybe (20/641), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) olmak üzere³⁴ Tabiînden ise, Hasan el-Basrî

²⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXIII, s. 50; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. V, s. 272; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. VIII, s. 351.

²⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. V, s. 275.

²⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXIII, s. 506; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. VIII, s. 352.

²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. VII, s. 230.

³⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. VII, s. 229.

³¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXIII, s. 512.

³² İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya*, c. II, s. 334.

³³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, c. IV s. 85.

³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. VII, s. 229; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. I, s. 92.

(ö. 110/728), Said b. Müseyyeb (ö. 94/713), Sâlim b. Ebî Ca'd (ö. 99/712), Câbir b. Zeydî (ö. 93/711-12), İkrime el-Berberî (ö. 105/723), Humeyd b. Abdurrahman b. Avf (ö. 95/713), Zürene b. Evf (ö. 98/711), Muâze el-Adevîyye (ö. 83/702), Ebû Şa'sa (ö. 93/711-12), Safvan b. Muhriz (ö. 128/745-46) Atâ' b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 89/708), Ebû Eyyüb el-Merâğî (ö. 80/701), Ebû Hassan el-A'rac (ö. 130/747), Matarrif b. Abdullah b. Şihhir (ö. 95/713-14), Ebû Osman en-Nehdî (ö. 100/718-19), Ebû Kılâbe el-Cermî (ö. 104/722), Ebû Nadr el-Abdî (ö. 108/726), Ebû Melîh b. Üsâme (ö. 98/711), Ebû Burde b. Ebi Musa (ö. 104/722), eş-Şa'bî (ö. 104/722), Abdullah b. Şekîk (ö. 108/724), Ukbe b. Suhbân (ö. 83/702), Hafsa bt. Sîrîn (ö. 101/719) ve daha pek çok kimseden dini ilimler öğrenmiş ve hadis rivayetinde bulunmuştur.³⁵

1.1.2.2. Öğrencileri

Özellikle hadis ve tefsir alanında bir otorite olan Katâde ulaşmış olduğu ilmi seviye ile bölgenin en meşhur alimlerinden biri olmuştur. Bu sebeple birçok kimse soru sormak için ona gelmiş, vaaz ve nasihat dinlemek için onun cemaatine katılmış, kendisinden ilim öğrenmek isteyen onlarca talebesi olmuştur. İşte kendisinden ilim öğrenen ve rivayette bulunan talebelerinden bazıları:

Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Saîd b. Beşîr (ö. 168/784), Eyyüb Sahtiyânî (ö. 131/749), Süleyman et-Teymî (ö. 143/761), Amr b. el-Hâris (ö. 148/765), Hişâm el-Destüvâî (ö. 153/770), Ebû Avâne (ö. 176/792), Mis'ar b. Kîdâm (ö. 155/772), Selâm b. Ebû Mudî' (ö. 164/780), Saîd b. Ebû Arûbe (ö. 156/773), Evzâî (ö. 157/774), Saîd b. Zerbâ (ö. 161-170/), Sa'ik b. Hezn (ö. 161/770), Cerîr b. Hâzim (ö. 170/786) Musa b. Halef el-Ammî (ö. 161/770), Yezîd b. İbrahîm el-Tüsterî (ö. 161/770), Ufeyr b. Me'dân (ö. 168/784), Ebân b. Yezîd (ö. 163/779), Hüsâm b. Misek (ö. 163/779), Hemmâm b. Yahyâ (ö. 163/779), Şeyban en-Nehvî (ö. 164/780), Hüleyd b. De'lec (ö. 166/782) ve Hammâd b. Seleme (ö. 167/784).³⁶

1.1.3. Tefsir İlmindeki Yeri ve Metodu

Birçok alanda otorite olarak kabul edilen Katâde özellikle tefsir ilmi alanında uzmanlaşmıştır. Onun Kur'ân'ın açıklamalarıyla ilgili rivayetleri kendisinden sonra alan ile ilgili çalışmalar yapan kimselere kaynak olmuştur. Tefsirde dördüncü tabakanın başı³⁷ olarak kabul edilen Katâde Kur'ân tefsirine olan ilgisi ve alana olan hâkimiyetini şu sözleriyle dile

³⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXIII, s. 499-504.

³⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXIII, s. 504-505; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. V, s. 270.

³⁷ Abdulhamit Birişik, "Katâde" *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXV, s. 22-23.

getirmektedir: “Kur’ân’da hiçbir ayet yoktur ki onunla ilgili bir şey duymuş olmayayım.”³⁸ İşte bu sözyle Katâde, inen her ayetin gerek sebab-i nüzulü, gerekse hükmü veya özellikleri konusunda mutlaka bir bilgiye sahip olduğunu vurgulamıştır. Ahmed b. Hanbel onun hakkında şöyle demiştir: “Katâde, tefsiri ve ulemanın ihtilaf ettiği konuları çok iyi bilirdi.”³⁹ Kendisinden sonra önde gelen tefsir uleması eserlerini telif ederken mutlaka onun rivayetlerinden yararlanmıştır. Örneğin Yahyâ b. Sellâm’ın (ö. 200/815) tefsirinde Katâde’den nakledilen 300’den fazla rivayet bulunurken, Taberî’nin *Câmiu’l-Beyân* adlı eserinde ise 5000, bir diğer görüşe göre 6000’e yakın rivayete yer verilmiştir.⁴⁰ Tefsir ve hadisçilerin rol model olarak gördüğü⁴¹ Katâde’nin tefsir ilmine dair kavillerinin böyle muteber kaynaklarda bu denli yer alması onun sahadaki önemini ortaya koymaktadır.

Katâde, Kur’ân’ı tefsir ederken ilk olarak Kur’ân ayetlerine başvurmuştur. Daha sonra sırasıyla hadisleri, Sahabe ve Tabiîn sözlerini, Arap dili ve şiiri, örf ve adetlerini kullanmış, bazen de kendi görüşünü zikretmiştir. O, ayetleri yalnızca mana cihetiyle tefsir etmemiş, aynı zamanda ayetteki belagat, üslup ve lafızlara benzer başka ayetlerden deliller getirerek ayetler arasındaki münasebet üzerinde de durmuştur. Tefsire dair zikrettiği rivayetlerde az da olsa isrâiliyata yer vermiştir. Katâde, bedevi bir aileye mensup olması ve Arap dili edebiyatı alanındaki ilmi birikimi sayesinde anlamı kapalı olan kelimeleri açıklarken eş anlamlı kelime veya deyim bulmakta zorlanmayarak pek çok bölge ve kabileye ait kullanışları örnek olarak getirmiş ve lügavî açıklamalara genişçe yer vermiştir.⁴² Yine Kur’ân’ı tefsir ederken Emsalü’l-Kur’ân, Münâsebâtü’l-Kur’ân, Nasih-Mensuh, Esbâbü’n-Nüzûl, Mekkî-Medenî gibi birçok Ulûmu’l-Kur’ân konusuna dair açıklamalar yapmıştır. Bunların yanı sıra kıraatlere yönelik açıklamalarda da bulunan Katâde, kimi zaman belirttiği kıraatler arasında tercihte bulunmuştur.⁴³

Ebü’l-Hattâb, tefsir ilmine yalnızca aktardığı rivayet ve yaptığı açıklamalarla katkıda bulunmamış, aynı zamanda talebeleri aracılığıyla eserler de telif etmiştir. Katâde’nin Kur’ân ayetlerinin açıklamalarına dair naklettiği bütün rivayetleri ihtiva eden *Kitabü’t-Tefsîr* adlı eseri aynı zamanda onun Kur’ân’ı tefsir etmedeki yöntem ve metodunu da ortaya koymaktadır. Bu eserin her ne kadar bize ulaşmış ulaşmadığı bilinmiyor olsa da şüphesiz ki eserin muhtevası ile

³⁸ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, c. XXIII, s. 511; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. V, s. 271.

³⁹ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. V, s. 276.

⁴⁰ Bırışık, “Katâde” c. XXV, s. 22-23; Ceyda Gürman, “Ekol Eksenli Tefsir Tarihi Yazıcılığında İhmal Edilen Şehir Basra ve Basralı Meşhur Müfessir Tâbiiler: Ebü’l-Âliye, Hasan-ı Basrî, Katâde”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2021, s. 892.

⁴¹ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. V, s. 270.

⁴² Bırışık, “Katâde” c. XXV, s. 22-23.

⁴³ Gürman, “Ekol Eksenli Tefsir Tarihi Yazıcılığında İhmal Edilen Şehir Basra ve Basralı Meşhur Müfessir Tâbiiler”, s. 893.

onun tefsirdeki yöntem ve metodu Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân* adlı eseriyle bizlere ulaşmıştır. Zira yukarıda da belirtildiği üzere Taberî, Katâde'den neredeyse 6000 civarında rivayet naklinde bulunmuştur. Bu ciddi sayıdaki rivayetlerin Katâde'nin ortaya koyduğu yöntem ve metodu tespit etmek için yeterli olacağı düşünülmektedir. Nitekim söz konusu bu çalışma, ilgili bağlam çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda Katâde'nin Kur'ân ilimleri alanında *en-Nâsih ve'l-Mensûh fî Kitabillah* ve *Avâşiru'l-Kurân* adlı eserleri de mevcuttur. Katâde'nin kaleme almış olduğu eserlere bakılacak olursa onun genel ilgisinin tefsir alanına olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.4. Hadis İlmindeki Yeri

Hadis ilmi alanında Hafız, Sika ve Hüccet olarak kabul edilen⁴⁴ Katâde, bu alanda önde gelen pek çok Sahabe ve Tabiînden hadis almış ve rivayette bulunmuştur. Kader konusunda ortaya koyduğu görüş sebebiyle tenkit edilmesine rağmen rivayetleri delil olarak kullanılmış, hafızasının kuvvetliliğinden, adalet ve sıdkından şüphe edilmemiştir.⁴⁵ Nitekim bazı rivayetlerde daha sonra kader konusundaki görüşünden geri döndüğü de ifade edilmektedir.⁴⁶

Hafızasının son derece kuvvetli olması sebebiyle duyduğu bir hadisi ikinci kez sorma ihtiyacı duymayan⁴⁷ Katâde, rivayetlerinde lafız hatası dahi yapmamıştır.⁴⁸ Bu sebeple de kendisi rivayetlerinde senet olarak kabul edilmiştir.⁴⁹ Katâde, bir hadisi rivayet edeceği zaman eğer o hadisi râvisinden duyup ezberlemişse “duydum ve ezberledim” veya “duydum ve yazdım” anlamında (حدثنا) “haddesenâ” lafzıyla rivayette bulunmuştur. Fakat rivayet ettiği hadisi râvisinden duymamışsa, o vakit (قال) “kâle” kelimesini kullanarak rivayette bulunmuştur.⁵⁰

Hadis alanında bir otorite ve rol model olarak kabul edilen Katâde, alan ile ilgili bazı hususlarda eleştiriler almıştır. Katâde hadislerle karşı olan iştihakı sebebiyle duyduğu rivayetler arasında herhangi bir değerlendirme ve eleme yapmayarak râvinin kim olduğuna dikkat etmeksizin sabırsızlıkla hemen o hadisi alıp ezberlemek istemiştir. İşte bu sebeple ona, bir rivayetin sahih, zayıf veya mevzu olmasına aldırmadan her duyduğu haberi alıp nakleden

⁴⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXIII, s. 515; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. I, s. 92; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. VIII, s. 355.

⁴⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. I, s. 93; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. V, s. 271.

⁴⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, c. V, s. 2233.

⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. VII, s. 229; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXIII, s. 512.

⁴⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. V, s. 274.

⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. VII, s. 230.

⁵⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXIII, s. 511; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. V, s. 274.

kimseler için bir cerh ifadesi olarak kullanılan “Hâtibu’l-leyl”⁵¹ denilmiştir.⁵² Bunun yanı sıra Katâde, muasırı olup kendisiyle görüşmediği veya görüşmüş olsa dahi ondan hadis almadığı halde sanki kendisinden hadis almış gibi rivayette bulunan kimseler için ifade edilen “tedlîs”⁵³ ile eleştirilmiştir.⁵⁴ Zehebî, Katâde hakkında “Katâde tedlîs yaptığı bilinen bir râvidir. (Buna rağmen) Hadis rivayet ederken hadisi râvisinden duyduğunu ifade etmişse bile o rivayetin hüccet olarak kullanılabileceği konusunda icma vardır.”⁵⁵ diyerek, bu durumun onun hadis alanındaki konumunu etkilemeyeceğini ifade etmiştir. Aynı zamanda kaynaklarda hadis rivayetinde tedlîs yapma durumunun o dönemde çok fazla yadırganmadığı ve Sahabeden bazısının da zaman zaman başvurduğu bir rivayet metodu olduğu ifade edilmesi,⁵⁶ Kattâde’nin rivayetlerine halel getirmiş olmayacaktır.

Bütün bu eleştirilere rağmen onun güçlü hafızası, rivayetlerinde tek bir harf hatası dahi yapmaması, zühd, takva ve adaleti sebebiyle rivayette bulunduğu hadisler için kendisi senet olarak kabul edilmiştir. Ne kendi döneminde ne de kendisinden sonraki dönemde ondan hadis rivayet etme veya onun rivayetlerine eserlerde yer verme konusunda ulema arasında bir güven problemi oluşmamıştır.

1.1.5. Fıkıh İlmindeki Yeri

Rivayetlerde kendisinden genellikle muhaddis ve müfessir olarak bahsedilen Katâde, bu alanlarda olduğu gibi fıkıh alanında da son derece bilgilidir. O ulaşabildiği her fakihten fıkıh alanındaki rivayetleri almaya çalışmıştır. Ahmed b. Hanbel onun tefsir alanını ve alimlerin görüş ayrılığına düştüğü konuları iyi bildiğini ifade ettikten sonra, fıkıh ve ezber konusunda da son derece yetenekli olduğunu vurgulamış ve bu alanlarda onun önüne geçebilecek kimselerin çok nadir olabileceğini ifade etmiştir.⁵⁷ Ebû İshak eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) onu Basralı fakih tabiilerden saymış,⁵⁸ Ma’mer ise dönemin fıkıh alimlerinden bahsederken şu ifadeyi kullanmıştır: “Şu üç kişiden daha fakih olanını görmedim; Zührî, Hammâd ve Katâde.”⁵⁹

⁵¹ “Darb-ı Mesel olarak kullanılan Hâtibu’l-leyl hakkında: “Tıpkı geceleri odun toplamaya giden bir adamın karanlıkta fark etmeden bir yılanı tutması sebebiyle ölmesi gibi, bir ilim talebesinin de taşıyamayacağı kadar ilmi yüklenmesi de (ne olduğuna bakmadan her türlü bilgiyi almak) onu öldürür.” Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, c. XXIII, s. 510.

⁵² Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, c. XXIII, s. 510; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. V, s. 272.

⁵³ Bünyamin Erul, “Tedlîs” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XL, s. 262-264.

⁵⁴ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. V, s. 271.

⁵⁵ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. V, s. 271.

⁵⁶ Birşık, “Katâde” c. XXV, s. 22-23.

⁵⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, c. VII, s. 134; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. V, s. 276; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. VIII, s. 354.

⁵⁸ Birşık, “Katâde” c. XXV, s. 22-23.

⁵⁹ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, c. XXIII, s. 512; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. V, s. 273.

Katâde fıkıh alanında son derece bilgili olmasına rağmen kendisine sorulan sorulara yalnızca ayetlerle veya bildiği rivayetlerle cevap vermiş, içtihatla bulunarak kendi görüşünü zikretmekten kaçınmıştır. Nitekim bir gün kendisine yöneltilen bir soruya “bilmiyorum” şeklinde yanıt verdiğinde, karşısındaki kişi kendisinden içtihatla bulunmasını ve şahsi görüşünü belirtmesini istemiştir. Katâde ise bu talebe, “Kırk yıldır kendi görüşümü ifade etmedim” şeklinde cevap vermiştir. Aynı kişi bunun üzerine Katâde’nin yaşını merak etmiş ve o, elli yaşında olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰ Ali b. Medîni’nin (ö. 234/848-49) aktardığına göre, bir gün bir kişi Ebû Kılâbe’ye (ö. 104/722) bir mesele hakkında soru sormuş; ancak Ebû Kılâbe bu soruya cevap vermemiştir. Kişi, “Kime sorayım? Falancaya sorsam uygun olur mu?” diye tekrar sorunca, Ebû Kılâbe yine hayır demiştir. Sonunda kişi, “Peki ya Katâde’ye sorsam?” deyince, Ebû Kılâbe, “Evet, sen bu soruyu Katâde’ye sor.” şeklinde cevap vermiştir.⁶¹ Bu meselden de anlaşılacağı üzere Katâde, yalnızca halk tarafından kendisine itibar edilen bir kimse olmamış aynı zamanda kendi dönemindeki ulema tarafından da muteber bir fakih olarak kabul edilmiştir.

1.1.6. Kelam İlmindeki Yeri

Tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında devrin önde gelen alimlerinden olan ve kendisinden sonra gelen ulemaya kaynaklık eden Katâde, Kelam alanıyla da ilgili rivayetlerde bulunmuştur. Fakat bu alanda yalnızca kader konusunda fikir beyan etmiş olan Katâde bu husustaki fikirleri sebebiyle eleştirilmiştir.⁶² Katâde’ye göre “Her şey Allah’ın yaratmasına bağlı olarak bir kader çerçevesinde gerçekleşir. Fakat günah ve kötülükleri kişinin kendisi yapar.”⁶³ bu görüşü sebebiyle onun Kaderiyye düşüncesine sahip olduğu fakat bu mezhep ile ilgili hiç konuşmadığı söylenmiştir. Bazı rivayetlerde Katâde’nin kader ile ilgili bu yaklaşımından döndüğü zikredilmiş⁶⁴ olsa da Zehebî onun bu düşüncesinden dönmediği ve bu düşünce üzere öldüğünü belirtmiştir.⁶⁵ Aslında Katâde’nin rivayetleri incelendiğinde, onun Kaderiye mezhebinden olduğunu kesin olarak kanıtlayacak herhangi bir sözüne rastlanmamaktadır.

Katâde bu konudaki görüşünden dönmüş olsa da olmasa da bu durum, ulema nezdinde ondan nakil yapma konusunda herhangi bir güven problemi oluşturmamıştır. Nitekim yaşadığı dönemde dahi ondan hadis alma hususuna son derece ehemmiyet verilmiş, kendisinden sonraki dönemlerde de rivayetlerine özellikle muteber kaynaklarda yer verilmiştir.

⁶⁰ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, c. XXIII, s. 509; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. V, s. 273.

⁶¹ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, c. XXIII, s. 511.

⁶² İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A’yân*, c. IV s. 85.

⁶³ Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz*, c. I, s. 93; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. V, s. 277.

⁶⁴ Hamevî, *Mu’cemü’l-Üdebâ*, c. V, s. 2233.

⁶⁵ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. V, s. 277.

1.2. İbn Cerîr et-Taberî

Tam adı Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr⁶⁶ b. Gâlib Ebû Ca'fer⁶⁷ et-Taberî olup h. 224-310 yılları arasında yaşamış ünlü bir İslam alimidir. O, İslam dünyasında özellikle tefsir ve tarih alanına olan katkılarıyla tanınmaktadır. Önemli eserler yazarak İslamî ilimlere katkıda bulunan Taberî'nin önde gelen eserlerinden biri *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı tefsiridir. Kur'ân'ın açıklamaları üzerine yazdığı bu devasa eser, farklı rivayetleri ve yorumları bir araya getirerek Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik geniş bir bakış açısı sunmaktadır.

1.2.1. Hayatı

Muhammed b. Cerîr h. 224 yılının sonu veya 225 yılının başlarında Taberistan'ın diğer adıyla Mâzenderan'ın Âmûl şehrinde dünyaya gelmiştir.⁶⁸ Bölge halkının tarihleri yaşanan olaylara göre belirlemesi, onun doğum yılı hakkında farklı rivayetlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶⁹ Doğduğu yer olan Taberistan'a nispetle Taberî olarak anılmış ve bu nisbe ile meşhur olmuştur. Taberistan, dönemin önde gelen ilim merkezlerinden biri olması sebebiyle burada pek çok alim yetişmiş ve her biri, tıpkı İbn Cerîr gibi, Taberî nisbesiyle anılmıştır.

Ebû Cafer et-Taberî ilk eğitimini doğduğu şehir olan Âmûl'de almıştır. O, erken yaşlardan itibaren ilim tahsili için Rey, Basra, Kûfe, Suriye ve Mısır gibi ülke ve şehirleri dolaştıktan sonra, hilafet merkezi olan Bağdat'a yerleşmiştir. Dönemin hadis, fıkıh, kıraat, tarih ve edebiyat alanlarında meşhur olan pek çok alimden ders almış, daha sonra ders aldığı alanlarla ilgili eserler telif etmiştir.

Babası Cerîr, çiftçilikle uğraşan varlıklı ve ilme değer veren bir kimse olarak bilinmektedir. O, oğlunun ilme olan eğilimini erken yaşlarda fark ederek ilmî eğitimi için onu yönlendirmiş, maddi ve manevi destek sağlamıştır. Taberî babasının yakın ilgi ve teşviki sayesinde yalnızca ilimle meşgul olmuştur. İlmi çalışmalarında ve çıktığı yolculuklarda

⁶⁶ "Taberî'nin ismi Yezîd b. Kesîr değil de Yezîd b. Hâlid olarak kaydedilmektedir." İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Matbaatu'r-Rahmânî, Mısır 1348/1929, s. 326; İbn Hallikân Ebû'l-Abbâs, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, Dârü Sâdr, Beyrut, 1391/1971, c. IV, s. 19.

⁶⁷ "Hiç evlenmeyen Taberî'ye bazı İslâm ülkelerinde doğan çocuklara isimleri yanında künye de verilmesi geleneğine uyularak Ebû Ca'fer künyesi verilmiş ve bu künye ile meşhur olmuştur." Mustafa Fayda vd. "Taberî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIX, s. 314.

⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996, c. II, s. 159; İbnü'l-Cevzî Ebû'l-Ferec, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ ve Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1991, c. XIII, s. 215; Şihâbuddîn Ebû Abdillâh el- Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, thk. İhsan Abbâs, Darü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1414/1993, c. VI, s. 2441; Süyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü Vehbe, Kahire 1396/1976, s. 95.

⁶⁹ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, c. VI, s. 2445; Ahmed Muhammed el-Hufî, *et-Taberî, Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdu'l-Kavmî*, Kahire 1382/1963, s. 31; Fatih Bayar, *Taberî'nin Tefsir Metodolojisi*, Uludağ Üniversitesi, Bursa 2008, s.4.

babasının desteğinden büyük ölçüde faydalanmıştır. Babasının vefatından sonra ise kendisine miras olarak kalan arazilerden elde ettiği gelirlerle mütevazı bir hayat sürdürmüştür.⁷⁰

1.2.1.1. Yaşadığı Dönem ve Bölge

Ebû Cafer et-Taberî'nin yaşadığı h. 3. asrın ikinci yarısı ile 4. asrın başlarına tekabül eden dönemde İslamî ilimler oldukça gelişmiştir. Tefsir, Fıkıh, Hadis gibi dinî ilimler en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Dört fikhî mezhep olgunlaşmış ve alan ile ilgili eserler yazılmıştır. Hadis alanında Kütüb-i Sitte tamamlanmış, tefsir alanında rivayet ve dirayet tefsirleri daha kapsamlı hale gelmiş, nahiv ve sarf gibi ilimler ise son derece gelişmiştir. Tabir yerinde ise bu dönem dinî ilimlerin gelişimi için bir altın çağı olmuştur. İşte böyle bir dönem de yaşayan Taberî bütün bu ilmî gelişmelerden oldukça nasiplenmiştir.⁷¹

İbn Cerîr'in Irak ile Horasan arasında Hazar Denzine yakın bir yerde bulunan memleketi Taberistan, birçok şehir ve köyleri olan, bolca dere yataklarına sahip, genellikle dağlık ve ormanlık bir bölgedir. Beldenin bu isimle anılmasının sebebi şöyle anlatılmaktadır. Belde fethedilip imar edileceği zaman bölgenin ekseriyetle ormanlık alana sahip olması sebebiyle halk tarafından pek çok ağaç kesilmiş, kesim işlemi için ise çok sayıda balta kullanılmıştır. Bu sebeple bölgeye Farsça'da balta anlamına gelen “taber” ile yer anlamına gelen “istân” kelimelerinin birleşimiyle oluşan “Taberistan” ismi verilmiştir.⁷² Başka bir rivayette ise bölge halkının çok fazla savaştığı, silah olarak ise çoğunlukla balta kullandığı, öyle ki; zengin fakir, büyük küçük demeden herkesin elinde mutlaka bir balta olduğu aktarılmıştır. Bu sebeple de bölgenin bu isimle anıldığı belirtilmiştir.⁷³ Taberî'nin doğduğu şehir olan Âmul'de, belirtilen bölge sınırları içinde yer almaktadır. İlk eğitimine burada başlayan Taberî yaşamı boyunca ilim tahsili için pek çok bölge ve beldeye seyahat etmiştir.

Hayatının önemli bir kısmını ilmî seyahatler çerçevesinde pek çok farklı şehirde geçiren Taberî, ömrünün kalan kısmını geçirmek için Bağdat'a yerleşmiştir. Burada yalnızca ilim, irfan, ibadet, telif ve tasnif işleriyle meşgul olmuş, zühd ve takva ile dolu bir ömür geçirmiştir. İbn Cerîr Bağdat'ta Hanbelilerle mücadeleli bir hayat geçirmiş, huzuru ancak evinde oturup eser yazmakta bulmuştur. Rivayetlerde kırk sene boyunca her gün kırk varak yazarak, ortaya koyduğu muazzam eserleri tasnif ettiği aktarılmıştır.⁷⁴ Hambelilerle olan mücadelesinin en

⁷⁰ Mehmet Koşuk, *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, Akdeniz Üniversitesi, Antalya 2021, s. 33.

⁷¹ İsmail Cerrahoğlu, “Muhammed ibn Cerîr et-Taberî ve Tefsiri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1968, c. XVI, s. 79.

⁷² Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, c. VI, s. 2446.

⁷³ Hûfî, *et-Taberî*, s. 28.

⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. II, s. 165; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. XIII, s. 216; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 145; Süyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 97.

mühim sebebi *İhtilâfu'l-Fukaha* adlı eserinde Ahmed b. Hanbel'in adını zikretmemesi olmuştur. Bu sebeple Hanbeliler kendisini hedef almış, insanları onun derslerini dinlemekten menetmiştir.⁷⁵ Aralarındaki ihtilafın bir diğer sebebi ise evvelce Şâfiî mezhebine mensup olup yaklaşık on yıl boyunca Bağdat'ta Şâfiî mezhebi hakkında içtihatlarda bulunan⁷⁶ Taberî'nin, daha sonra başlı başına içtihadı kalkışarak bir fıkıh mektebi tesis etmesidir. Bu durumda onların Taberî'ye karşı koymaları için önemli bir etken olmuştur. Nitekim çoğunluğu Hanbeli mezhebine mensup olan halk Taberî'ye karşı cephe alarak onu Râfizîlik ile suçlamış, hatta ve hatta ilhâd ile itham etmiştir.⁷⁷

1.2.1.2. Vefatı

Ömrünü ilim, irfan, ibadet ve taat ile geçiren Taberî, son demlerinde dahi ihlas ve samimiyeti elden bırakmamıştır. Vefat ettiği günün öğle namazı vaktinde abdest tazelemek için su istemiş, arkadaşları ise ona öğlen namazını ikindi üzerine tehir etmesini söylemiştir. Fakat Taberî bunu kabul etmemiş ve o gün her bir namazı kendi vaktinde en güzel şekilde eda etmiştir.⁷⁸ Vefatı sırasında yanında bulunan İbn Kâmil ona, “Sen din hususunda Allah ile aramızda bir delilsin. Bize din konusunda kendisiyle kurtuluşa ereceğimiz bir tavsiyen var mı?” diye sorunca şu cevabı almıştır: “Size tavsiyem şudur ki, kitaplarım üzerine sabit kalın ve onlar ile amel edin.” Bu sözleri söyledikten sonra çokça şehadet getirmiş, Allah'ı anarak ellerini yüzüne sürmüş, gözlerini kapamış sonra da ruhunu teslim etmiştir.⁷⁹

Taberî, h. 310 senesinin Şevval ayının bitimine iki gün kala, pazar akşamı, 85 ya da 86 yaşında iken vefat etmiştir.⁸⁰ Hanbeliler ile arasındaki çatışmalar nedeniyle gündüz vakti defnedilmesine engel olunmuştur. Böylece vefat ettiği gece kendi evine defnedilmiştir.⁸¹ Bazı rivayetlerde ise cumartesi akşamı vefat edip pazar günü defnedildiği aktarılmaktadır.⁸² İnsanlar ömrünü ilme adanmış olan bu yüce zatın kabrini, gece gündüz demeden aylarca ziyaret etmiş, Kur'ân okumuş ve hayır duada bulunmuştur. Öyle inanıyoruz ki adı kıyamete dek baki kalacaktır.

⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. II, s. 162; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 146.

⁷⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, c. LII, s. 200.

⁷⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. XIII, s. 217; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 146.

⁷⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIV, s. 276.

⁷⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIV, s. 276.

⁸⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIV, s. 282; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 146.

⁸¹ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. II, s. 204; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 146.

⁸² Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, c. VI, s. 2441.

1.2.2. İlmî Şahsiyeti

Küçük yaşlardan itibaren ilim ile meşgul olan Taberî hayatını bütünüyle bu yola adanmıştır. Rivayetlerde onun yedi yaşında Kur'ân'ı ezberlediği, dokuz yaşında ise hadis yazdığı aktarılmaktadır.⁸³ İbn Cerîr'in böyle küçük bir yaşta ilim ile hemhal olmasının en büyük nedeni babasının gördüğü bir rüya üzerine kendisini bu yola teşvik etmesi ve maddi anlamda her daim desteğini sürdürmüş olmasıdır.⁸⁴

Kur'ân'ı ezberlemiş, anlamını kavramış, sünneti bilen, fıkıhta fakih, Sahabe ve Tabiîn sözlerini ve alimlerin ihtilaflarını bilen, insanlık tarihi konusunda uzmanlaşmış bir kimse olan Taberî,⁸⁵ yaşadığı dönemde kimsenin sahip olmadığı kadar çeşitli ilmi zatında toplamıştır. Marifeti ve faziletinden dolayı dönemin önde gelen alimlerinden biri konumuna gelmiş ve ortaya koyduğu görüşlerle hükümler verilmiştir. Öğrendiği dini ilimlerin yanı sıra aynı zamanda mantık, cebir, aritmetik ve tıp gibi ilimler üzerine de çalışmalar yapmıştır.⁸⁶

Taberî, özellikle Bağdat ve bölgesinde birçok ilim alanında otorite sahibi olmuştur. Karşılaşılan nice problemler karşısında görüşüne müracaat edilerek ilmî birikimine güven duyulmuş, insanlar indinde saygınlık kazanmış ve şahsına hürmet edilmiştir. Aynı dönemde yaşayıp karşılaştığı hemen hemen herkesin taktirini toplamış ve övgülerine mazhar olmuştur. Kendisinden övgüyle bahsedenlerden biri olan Ebû'l-Hasan el-Mugallis (ö. 251/865) onun ilme karşı olan düşkünlüğünü, çaba ve gayretini anlatırken şöyle demiştir: “O gördüklerimiz arasında ilmi kavrayan ve ihtimam gösterenlerin en üstünüydü.”⁸⁷ Yine Ebû'l-Hasan bir konuşması sırasında “Tarihte hiç kimsenin Ebû Cafer kadar kapsamlı ve detaylı bir çalışma yapmadığını” vurgulamış, alimlerin fazileti hakkında yaptığı bir derste önemli bir ilim ehlinin hayatından bahsederken, “Allah’a yemin olsun ki falan kimsenin ömrü uzun olmasına rağmen onun ezberlediği şeyler kadar Ebû Cafer et-Taberî’nin unuttuğu vardır.”⁸⁸ demiştir.

Taberî ilmi birikimi sayesinde insanlık tarihi ve Kur'ân tefsiri ile ilgili otuz bin sayfalık eser yazmak istemiş ancak arkadaşlarının tavsiyesiyle bunları üç bin sayfa ile sınırlandırmıştır.⁸⁹ Hakkında söylenen şu sözler onun yaşantısı ve ilmi birikimini gözler önüne sermektedir.

⁸³ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, c. VI, s. 2446. Hüfî, *et-Taberî*, s. 33.

⁸⁴ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, c. VI, s. 2446. Hüfî, *et-Taberî*, s. 33.

⁸⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. XIII, s. 215; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle 1405/1985, c. XIV, s. 269; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998, c. II s. 201; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l Kübrâ*, Darü Hicr 1413/1992, c. III, s. 122.

⁸⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, c. VI, s. 2452.

⁸⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, c. VI, s. 2456.

⁸⁸ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, c. VI, s. 2456.

⁸⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. II, s. 161; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. XIII, s. 216; Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, c. VI, s. 2442.

“O, dünyadan uzaklaşmış, dünya ve ehlini terk etmiştir. Kur’ân dışında hiçbir şey bilmeyen biri kadar kâri, hadisten başka bir şey bilmeyen biri kadar muhaddis, fıkıhtan başka bir şey bilmeyen biri kadar fakih, nahivden başka bir şey bilmeyen biri kadar nahivci, aritmetikten başka bir şey bilmeyen biri kadar aritmetikçi idi. O, tam bir ibadet ehli ve bir ilim koleksiyoneriydi. Eğer onun kitaplarını başkalarının kitaplarıyla kıyaslarsanız onun kitaplarının diğerlerinden daha üstün olduğunu görürsünüz.”⁹⁰

1.2.2.1. İlmî Seyahatleri ve Hocaları

İlim öğrenmeye karşı son derece iştiaklı olan Taberî, ilk öğrenimine henüz çocuk yaşlarda iken memleketi Âmul’de başlamıştır. Burada ilim halkalarına katılmış ve seçkin şahsiyetlerden dersler almıştır. Ancak burada aldığı eğitim ile yetinmeyerek ilim edinmek için farklı ilim merkezlerine seyahatler gerçekleştirmiştir. Dönemin önde gelen ilim merkezlerine pek çok seyahat gerçekleştiren Taberî, bu beldelede meşhur olan İslam alimlerinden çeşitli dersler almıştır.

İlme olan düşkünlüğü ve bu yoldaki azmi son derece yüksek olan İbn Cerîr, babasının da teşvik ve desteğiyle tahsilini devam ettirmek, ilmini arttırmak ve farklı ilim dallarında bilgiler edinmek amacıyla ilk ilim yolculuğunu henüz 12 yaşında iken Rey (Tahran) şehrine yapmıştır.⁹¹ Bu bölgede pek çok alimden istifade ederek ilim tahsilinde bulunmuştur. Hadis yazmaya ilk olarak Âmul’de başlayan İbn Cerîr, burada Muhammed b. Humeyd er-Razî’den (ö. 248/862) hadisler öğrenip yazmıştır. İbn Cerîr, kendisinden yüz binin üzerinde hadis yazdığı İbn Humeyd er-Razî’den bahsederken şunları aktarmaktadır: “Biz Muhammed b. Humeyd er-Razî’den hadis yazardık. O da geceleri birkaç kez yanıma gelir yazdıklarımızı sorar ve onları bize okurdu.”⁹² İbn Cerîr, Razî’den yalnızca hadis yazmakla kalmamış aynı zamanda kendisinin tefsir derslerine de katılmıştır.

Gerçek bir ilim talebesi olan Taberî, ilim tahsili için gittiği bölgelerde tek bir hoca ve alana bağlı kalmayıp çeşitli alanlarda farklı hocalardan istifade etmiştir. Yine Rey’de bulunduğu dönemde civar köylerin birinde ikamet eden Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî’den (ö. 310/923) tarih dersleri almıştır.⁹³ Talim ettiği her derse ayrı ayrı ehemmiyet gösteren Taberî bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Rey’in bir köyü olan Dûlâb’a Ahmed b. Hammâd’ın yanına giderdik. Daha sonra İbn Humeyd’in meclisine yetişmek için deliler gibi koşarak geri dönerdik.”⁹⁴ Yine burada hadis alanında Müsennâ b. İbrahim el-Âbülfî’den (ö.?),⁹⁵ Irak ehlinin fıkhi hususunda da

⁹⁰ Hamevî, *Mu’cemü’l-Üdebâ’*, c. VI, s. 2452.

⁹¹ Fayda vd. “Taberî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIX, s. 314.-318.

⁹² Hamevî, *Mu’cemü’l-Üdebâ’*, c. VI, s. 2446

⁹³ Hamevî, *Mu’cemü’l-Üdebâ’*, c. VI, s. 2446; Hûfî, *et-Taberî*, s. 34.

⁹⁴ Hamevî, *Mu’cemü’l-Üdebâ’*, c. VI, s. 2446; Hûfî, *et-Taberî*, s. 34.

⁹⁵ Hamevî, *Mu’cemü’l-Üdebâ’*, c. VI, s. 2446; Hûfî, *et-Taberî*, s. 34.

Ebû Mukâtil'den⁹⁶ (ö.?) dersler alan Taberî, Rey'den ayrılarak Irak bölgesine geçmiştir. İlim yolculuğu için Irak bölgesine geçen Muhammed b. Cerîr, ilk olarak Medînetü's-Selâm'a (Bağdat) gitmiştir. Burada Ahmed b. Hanbel'i (ö. 241/863) ziyaret edip kendisinden hadis almak istemiştir ancak, henüz o Bağdat'a varmadan önce Ahmed b. Hanbel vefat etmiştir.⁹⁷ Bağdat'a varınca durumu öğrenen İbn Cerîr yine de bir müddet burada kalarak Hasan b. Muhammed es-Sabâh ez-Za'ferânî⁹⁸ (ö. 260/882) ve Ebû Saidî'l-İstahrî'den (ö. 328/950) Şafiî fikhı hakkında dersler almıştır.⁹⁹ Daha sonra Basra'ya geçen İbn Cerîr burada dönemin önde gelen şeyhlerinden olan Muhammed b. Mûsa el-Hareşî (ö.?), İmad b. Mûsa el-Kazzâz (ö. 240/854), Muhammed b. Abdi'l-A'lâ es-San'ânî (ö. 245/859), Bişr b. Muaz (ö. 245/859), Ebû'l-Eş'as (ö. 253/867), Muhammed b. Beşşâr Bündâr (ö. 252/866), Muhammed b. el-Müsennâ (ö. 252/866) gibi alimlerden dersler almıştır. Özellikle Muhammed b. Beşşâr ve İbnü'l-Müsennâ'dan Hz. Ali'nin Basra ziyareti sırasında naklettiği hadislerin yanı sıra, Cahiliye, siyer ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemi haberlerinin rivayet icazetlerini almıştır.¹⁰⁰

Taberî, Basra'daki ilim yolculuğundan sonra önemli bir ilim ve kültür merkezi olan Kûfe'ye geçip oradaki alimlerden ilim tahsil etmek üzere yola çıkmıştır. Fakat öncesinde Vâsıt'a uğrayarak buradaki muhaddislerden birçok hadisin rivayet icazetini almıştır. Sonrasında Kûfe'ye geçen Taberî, burada Ebû Küreyb Muhammed b. Âlâ (ö. 248/862), Hennâd b. Serî (ö. 243/857), İsmail b. Mûsâ (ö. 245/859) gibi pek çok hadis aliminden hadisler almıştır.¹⁰¹ Süleyman b. Hallâd'dan (ö. 256/866) kıraat, bazı alimlerden Cahiliye devri şiiri yanı sıra Arap dili ve edebiyatını da öğrenmiştir.¹⁰² Onun, bölgenin hadis ve haber yönünden en zengin alimlerinden biri olan Ebû Küreyb'den yüz binin üzerinde hadis aldığı aktarılmaktadır.¹⁰³

Henüz küçük yaştan itibaren Rey, Bağdat, Basra, Vâsıt ve Kûfe gibi önemli ilim merkezlerine giderek zamanın önde gelen şahsiyetlerinden dersler alan Ebû Cafer, bunca yıllık ilim tahsili ile yetinmemiş, daha nice farklı şehirlere gidip oradaki meşhur ilim adamlarından çeşitli alanlarda dersler almak istemiştir. Nitekim Kûfe'de iki sene kadar süren ilim seyahatinin ardından Bağdat'a geri dönmüştür. İlim tahsili için tekrar Bağdat'a dönen Ebû Cafer, bir müddet burada kalarak Ya'kûb b. İbrâhim ed-Devrakî'nin (ö. 252/874) el-Müsned'ini yazmıştır.¹⁰⁴ Aynı zamanda Ahmed b. Yusuf et-Tağlebî'den (ö. 273/886) kıraat dersleri almış,

⁹⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 326; Hûfî, *et-Taberî*, s. 34.

⁹⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, c. VI, s. 2447; Hûfî, *et-Taberî*, s. 35.

⁹⁸ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 326.

⁹⁹ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, c. VI, s. 2448.

¹⁰⁰ Fayda vd. "Taberî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIX, s. 314-318.

¹⁰¹ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, c. VI, s. 2447; Hûfî, *et-Taberî*, s. 35.

¹⁰² Fayda vd. "Taberî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIX, s. 314-318.

¹⁰³ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, c. VI, s. 2447; Hûfî, *et-Taberî*, s. 36.

¹⁰⁴ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, c. VI, s. 2447.

Ebû Zûr'a er-Râzî (ö. 264/878), İbnü'l-Müneccim (ö. 300/912), Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869) gibi alimlerden ise dinî ilimlerin yanı sıra Arap dili ve edebiyatı alanında dersler almıştır.

Bir sonraki durağı olan Mısır'a gitmek için yola koyulan Taberî, öncesinde Suriye ve bölgenin sahil şehirlerine uğramış, bir müddet Beyrut'ta kalarak Abbas b. Velîd el-Beyrûtî'nin (ö.?) yanında Şamlılar'ın kıraati üzere Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetmiştir.¹⁰⁵ 253/867 yılında Fustat'a geçen Taberî burada Malikî ve Şafîî alimlerden ilim tahsil etmiştir.¹⁰⁶ Bir müddet burada tahsilde bulunan Taberî, daha sonra Şam'a dönmüş, buradaki ilmî faaliyetlerden sonra ise tekrar Mısır'a geçmiştir.

Yıllarca ilim tahsilinde bulunan Taberî, Kur'ân, hadis, fıkıh, lügat, şiir ve nahiv gibi pek çok alanda şöhret sahibi olmuştur. Mısır'daki ilim yolculuğu sırasında üç büyük Şafîî âlimi olan İsmâil b. Yahyâ el-Müzenî (ö. 264/878), Rebî' b. Süleyman el-Murâdî (ö. 270/884) ve Ebû Abdullah İbn Abdülhakem'den (ö. 268/882) Şafîî fikhını öğrenmiştir. Yine burada ikamet ettiği dönemde onun namını duyan Arap dili ve edebiyatı uzmanı Ebû'l-Hasan Ali b. Serrâc el-Mısırî (ö.?) Taberî'nin ilmi derecesini ölçmek için kendisine birçok konuda sorular sormuş, yönelttiği sorulara karşılık aldığı doğru cevaplar neticesinde ise bu şöhretinin haklılığına kanaat getirmiştir.¹⁰⁷ Ebû'l-Hasan Taberî'ye, Mısır'da kimsenin bilmediği Tammâmî şiiri hakkında sorduğu sorulara dahi doğru cevaplar almış ve ondan bu şiirin garip yönlerini insanlara açıklamasını istemiştir.¹⁰⁸ Taberî bölgedeki ilmi sohbetlere katılmış ve pek çok alim ile tanışıp kendilerinden faydalanmıştır. Edebî sohbet meclislerinin birinde şiirdeki aruz ölçüsü söz konusu olunca pek bilmediği bu konuyu Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbü'l-Arûz* adlı eserini inceleyerek öğrenmiştir. Ayrıca Yûnus b. Abdü'lâ es-Sadeî'den (ö. 264/878) hem Malikî fikhını, hem de Hamza ile Verş'in kıraatlerini okumuştur.¹⁰⁹ Mısır'da çeşitli ilim dallarında yetişmiş bir şahsiyet olarak büyük bir şöhrete ulaşan Taberî, kısa bir zaman için Dimaşk'a gitmiş, oradaki bazı alimlerden hadis ve kıraat dersleri aldıktan sonra tekrar Mısır'a gelmiştir. Bir müddet daha burada kaldıktan sonra uzun yıllar süren ilim yolculuğuna son vererek 256/870 yılında Bağdat'a dönmüştür.¹¹⁰ Bağdat'ta yoğun bir şekilde telif ve tedris faaliyetlerinde bulunan Taberî vefat edinceye dek bu şehri kendine mekân edinmiştir.

¹⁰⁵ Hûfî, *et-Taberî*, s. 37.

¹⁰⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, c. VI, s. 2448.

¹⁰⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, c. VI, s. 2448; Hûfî, *et-Taberî*, s. 38.

¹⁰⁸ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, c. VI, s. 2448; Hûfî, *et-Taberî*, s. 38.

¹⁰⁹ Hûfî, *et-Taberî*, s. 38.

¹¹⁰ Fayda vd. "Taberî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIX, s. 314-318.

1.2.2.2. Öğrencileri

İlim tahsili için seyahatlerde bulunan Ebû Cafer birçok hocadan ders alıp talimde bulunduğu gibi kendisi de pek çok talebe yetiştirmiştir. Yıllarca süren ilim yolculuğu sonrası mesken edindiği Bağdat'ta Hanbelilerin kısıtlamalarına rağmen ilim öğretmekten vazgeçmeyen Taberî, yetiştirdiği talebelere eserlerini takrir ettirmiş, ilim meclislerine katılmış ve kendisine sorulan sorulara cevap vermiştir. Telif ve tasnif ettiği eserlerle kıraat, tefsir, hadis, fıkıh ve tarih alanlarında büyük bir otorite haline gelmiştir.

Taberî'den çeşitli ilimlerde istifade eden öğrencilerinden bazıları şöyledir: Kadı Ebû Muhammed b. Zebr (ö.?), Ebü'l-Kâsım et-Taberânî (ö. 369/970), Ebû Bekr eş-Şâfiî (ö. 354/965), Ebû Ahmed b. Adî (ö. 365/976), Mahled b. Ca'fer el-Bâkarhî (ö. 332/944), Muhammed b. Abdillâh eş-Şeybânî (ö.?), Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hemdân (ö.?), Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali el-Kâtib (ö. 340/951), Abdulğaffâr b. Ubeydillah Hudaynî (ö.?), Mua'llâ b. Saîd (ö.?), ondan yaşça büyük olmasına rağmen Ebû Şuayb Abdullah b. Hasan el-Harrânî (ö.)¹¹¹ gibi isimlerin yanı sıra Ali b. Abdülazîz b. Muhammed ed-Dûlâbî (ö.?), Ebü'l-Kâsım b. el-Arrâd (ö.?), Ebî Mansûr el-Müneccim (ö. 300/912), Ebü'l-Hasan ed-Dakîkî el-Hulvânî (ö.?), Ebü'l-Hüseyn b. Yûnus (ö.?), Ebû Bekir b. Kâmil (ö. 350/961), Ebû İshak İbrâhim b. Habîb es-Sakatî (ö. 251/865), İbnü'l-Haddâd (ö.?), el-Muâfâ b. Zekeryyâ en-Nehrevânî (ö. 390/1000), Ahmed b. Kâmil el-Kâdî (ö. 350/961), Ebü'l-Hüseyn el-Cübbî¹¹² (ö. 381/991) ve daha başka nice isimler de Taberî'nin öğrencileri arasındadır.

1.2.2.3. Eserleri

Ebû Cafer et-Taberî, edindiği ilimleri yalnızca verdiği dersler aracılığıyla değil aynı zamanda kaleme alarak da insanların faydasına sunmuştur. Ömrü boyunca onlarca eser telif eden Taberî, rivayetlere göre kırk yıl boyunca günde kırk sayfa yazı yazmıştır.¹¹³ Bazı rivayetlerde ise, talebelerinin onun hayatı boyunca yazdığı tüm eserlerin sayfa sayısını, ergenliğe ulaşmasından ölümüne kadar ki geçen süreye böldüklerinde, onun günde on dört sayfa telifte bulunduğu sonucuna ulaştıkları aktarılmıştır.¹¹⁴ Bu eserlerin büyük bir kısmı kaybolmuş olsa da bazıları günümüze dek ulaşmıştır.

¹¹¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIV, s. 269.

¹¹² Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, c. VI, s. 2441-2444.

¹¹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. II, s. 165; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. XIII, s. 216; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 145; Süyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 97.

¹¹⁴ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l Kübrâ*, c.III, s. 123.

1.2.2.3.1. Günümüze Ulaşan Eserleri

Taberî'nin yaklaşık on kadar eseri yazıldığı dönemden itibaren nesilden nesile aktararak günümüze dek ulaşmıştır. Fakat bu eserlerin bir kısmı basılmış olup insanların istifadesine sunulmuş olsa da, bazıları yazma eser olarak koruma altına alınmıştır. Taberî'nin İslam düşüncesi ve tarihi açısından büyük öneme sahip olan eserlerinden basımı yapılmış olanlar bizlere tefsir ve tarih alanlarında zengin bilgiler sunmaktadır.

Taberî'nin günümüze dek ulaşan eserleri şunlardır: *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, *Kitabu'l-Akîde*, *Risalet'ut-Tebîr Fi Meâlim'id-Dîn*, *el-Cami' fi'l-Kirâât*, *İhtilâfü'l-Fukahâ'*, *Sarihu's-Sünneh*, *Zeylû'l-Müzeyyel*, *Tehzîbu'l-Âsâr*, *Hadîsu'l-Hemyân*. Onun zikredilen eserleri arasından, bu çalışma ile ilgili olması sebebiyle, yalnızca tefsiri hakkında bilgi verilecektir.

Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân

Hicri 3.asrın ikinci yarısı ile 4. asrın başlarında yaşamış olan Taberî, kendi döneminde yetişmiş sayısız İslam alimi olmasına rağmen onlar arasından sıyrılarak en meşhurları haline gelmiştir. Taberî, kendisinden sonra gelen alimlerin yanı sıra özellikle kendi döneminde yaşayan alimlerin de övgülerine mazhar olmuştur. O, yalnızca İslam coğrafyasında değil aynı zamanda batıda da meşhur olmuş, orada İslam araştırmaları yapan kimselerin takdirlerini toplamıştır. Taberî'nin böyle bir kariyere sahip olmasının temel nedeni, hayatı bölümünde değinildiği üzere kendisini çıkarsızca ilim öğrenme ve öğretme yoluna adanmış olması ve sıradan bir insanın ömrü hayatında ortaya koyamayacağı kadar eseri özgün bir biçimde telif etmiş olmasıdır. Nitekim onun telif ettiği her eser kendi alanında öncü kabul edilip kaynak olarak kullanılmıştır.

Taberî'nin belki de en çok övgü alan, kaynak olarak en çok başvuruda bulunan, alanında kendinden önceki ilmi birikimi en iyi şekilde derleyerek kendisinden sonrakilere en faydalı biçimde sunan eseri, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı tefsiridir. Onun günümüze tam olarak ulaşan iki eserinden¹¹⁵ biri olan *Câmiu'l-Beyân*, dönemin en önemli tefsirlerinden biridir. Bu eser 283-896/290-903 yılları arasında Bağdat'ta yazılmıştır.¹¹⁶ Taberî, rivayet tefsiri özelliği taşıyan bu eserde Hz. Peygamber, Sahabe ve Tabiînin rivayetlerini nakletmiş, sonra da bu rivayetlerden çıkardığı sonucu özetlemiştir.

“Kur'ân okuyan ve tefsirini bilmeyen birine hayret ediyorum, onu okumaktan nasıl lezzet alabilir?”¹¹⁷ diyen Ebû Cafer, bu kitabı telif ederken öyle bir eser meydana getirmek istemiş ki, eseri tasarlayıp kaleme almaya başlaması dahi yıllarca sürmüştür. Nitekim o bu

¹¹⁵ Günümüze tam olarak ulaşan diğer eseri *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* adlı kitabıdır.

¹¹⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, c. VI, s. 2442.

¹¹⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, c. VI, s. 2453.

durumu şöyle ifade etmektedir: “Tefsir kitabını yazmadan önce niyet ettiğim şey konusunda üç yıl boyunca Cenab-ı Hakk’tan yardım istedim ve O bana yardım etti.”¹¹⁸ Taberî bunca emek vererek yazdığı eserin mükemmelliğinin farkında olacak ki, kendisine bir ayetin tefsiri hakkında soru soran Ebû Ömer’e “Al benim bu kitabımı baştan sona mukayese et.” demiştir. Kitabı alan Ebû Ömer ise, “Onda ne dil bilgisi ne de lügat açısından tek bir harf dahi hata görmedim.”¹¹⁹ diyerek şaşkınlığını ifade etmiştir. Ebû Muhammed el-Fergânî, Taberî’nin tefsiri ile ilgili İbn Afîf’in gördüğü ve kendisine anlattığı rüyayı şöyle aktarmaktadır: “Rüyamda Ebû Cafer’in meclisinde insanların onun tefsir kitabını okuduğunu gördüm. O sırada yer ile gök arasında şöyle yankılanan bir ses duydum: “Kur’ân’ı indirdiği gibi duymak isteyen bu kitabı dinlesin.”¹²⁰

Eser hakkında söylenen bütün bu sözler değerlendirilecek olursa; gerçekten de bu tefsir, yazıldığı dönemden bugüne hem Kur’ân’ın anlaşılması hem de tefsir tarihi bakımından, Kur’ân ilimleriyle uğraşan ilim adamları için bir hazine ve tükenmeyen bir kaynak olmuştur.

1.2.2.3.2. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

Üretken bir alim olan Taberî, ömrü boyunca edindiği ilmi birikimin İslam alemine fayda sağlaması için onlarca eser kaleme almıştır. Bu eserlerden günümüze dek ulaşmış olanlar yukarıda zikredildi. Fakat ne yazık ki Taberî’nin kaleme aldığı eserlerin büyük çoğunluğu çeşitli sebeplerle kaybolmuş ve günümüze ulaşmamıştır.

Taberî’ye nispet edilen ve bizlere ulaşmayan eserleri şöyledir: *Âdâbu’l-Menâsik*, *Âdâbu’n-Nefsi’ş-Şerîfe* ve *’l-Ahlâki’l-Hamîde*, *Âdâbu’l-Kudât* ya da *Âdâbu’l-Hukkâm*, *Ahkâmu Şerâi’l-İslâm* ya da *Latîfu’l- Kavl fî’l-Beyân an usûli’l-Ahkâm*, *Basîtü’l-Kavl fî Ahkâmu Şerâi’l-İslâm*, *ed-Delâle alen-Nübüvve*, *el-Fasl Beyne’l-Kırâât*, *Kitabu’l-Latif’in* muhtasarı olan *el-Hafîf fî Ahkâmi Şerâili’l-İslâm*, *el-Mücezü fî’l-Usûl*, *el-Müsneû’l-Mücerred*, *er-Raddü ala Harkusiyye*, *er-Raddü ala İbni Abdi’l-Hakem*, *er-Raddü ala Zi’l-Esfâr*, *Fadailu Abbâs*, *Fadailu Ali b. Ebî Tâlib*, *Fadailu Ebî Bekr ve Ömer*, *Hadisu Gadir Hum*, *Hadisu’l-Yemân*, *İbaretü’r-Rü’yâ*, *Kitabu’l-Aded* ve *’t-Tenzîl*, *Kitabü’l-Etime*, *Kitabu’l-Fetvâ*, *Kitabu’l-İ’tizâr*, *Kitabu’l-Libas*, *Kitabu’l-Muhadır* ve *’s-Sicillât*, *Kitabu Müsneû İbn Abbas*, *Kitabu’l-Müsterşid*, *Kitabü’r-Risâle*, *Kitabu’s-Salât*, *Kitabü’s-Sirka*, *Kitabu’ş-Şurb*, *Kitabu’ş-Şurut*, *Kitabü’ş-Şüzûr*, *Kitabu’t-Tahare*, *Kitabu’l-Vakf*, *Kitabu’l- Vasâyâ*, *Kitabü’z-Zekât*, *Latîfü’l-Kavl fî’l-*

¹¹⁸ Hamevî, *Mu’cemü’l-Üdebâ*, c. VI, s. 2453.

¹¹⁹ Hamevî, *Mu’cemü’l-Üdebâ*, c. VI, s. 2453.

¹²⁰ Hamevî, *Mu’cemü’l-Üdebâ*, c. VI, s. 2453.

*Beyân an usûli'l-Ahkâm, Muhtasaru'l-Feraid, Muhtasaru'l-Menasik'l-Hac, Şerhu's-Sünne, Tarihu'r-Ricâl mine's-Sahâbeti ve't-Tâbiîn ve Tertibu'l-Ulemâ.*¹²¹

1.2.2.4. Tefsirinin Önemi

Bütün bu açıklamalardan sonra, Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân* adlı tefsiri, Hz. Peygamber, Sahabe ve Tabiîn'den kendisine kadar ulaşan Kur'ân tefsiri hakkındaki bütün rivayetleri derç etmeye çalıştığı ansiklopedik bir eser niteliğinde olduğunu belirtmek gerekir. Bu tefsir, içerdiği Selef ulemasının görüşleri ve tefsir, fıkıh, lügat, tarih, kelam, nahiv, kıraat, Arap şiirleri gibi alanlarla ilgili bilgiler sebebiyle bir kaynak mahiyetinde olup alan ile ilgili araştırmacıların başvurduğu ilk eserlerden biridir. Eserin bu denli el üstünde tutulmasının sebebi yalnızca içerdiği önemli rivayetlerden ibaret olmayıp, aynı zamanda rivayetlerin isnadlarına da yer verilmiş olmasıdır. Ayrıca, Taberî'nin zikrettiği bu rivayetleri tasnif etmesi, karşılaştırması, aralarında tercih yapması ve kendi görüşünü belirtmesi, bu eseri oldukça değerli kılmaktadır.

Taberî, eserinde Sahabe ve Tabiînden naklettiği rivayetlerle özellikle Kur'ân'ın nüzûl döneminde zihinlerde oluşturduğu anlamın belirlenmesinde kendisinden sonraki döneme önemli bilgiler sunmaktadır. Aynı zamanda eserindeki râvilerin büyük çoğunluğunu oluşturan Tabiîn neslinin rivayetleri son derece önem arz etmektedir. Zira Tabiîn nesli Kur'ân tefsirine dair kendinden önceki bilgileri aktarmanın yanı sıra aynı zamanda aktardığı bilgiler ışığında dönemin ihtiyaçlarını da gözeterek Kur'ân ayetlerini yorumlamıştır. Örneğin, rivayetleri özelinde çalışılan Tabiîn ulemasından Katâde, yalnızca kendisine ulaşan rivayetleri aktarmakla yetinmemiş aynı zamanda bu rivayetler ışığında Kur'ân'ı tefsir/tevil ederek daha sonraki dönemde Kur'ân tefsirine dair bir usul ve metodolojinin oluşmasına oldukça katkı sağlamıştır.

Çok yönlü bir alim olan Taberî'nin haiz olduğu çeşitli ilimler *Câmiu'l-Beyân* adlı eserine de yansımıştır. Bir hadisçi olarak isnadlarını titizlikle yapmış, bir kıraat alimi olarak yeri geldikçe okuma ihtilaflarına değinmiştir. Bir fıkıhçı hatta mezhep sahibi bir müçtehit olarak ahkâm ayetlerinde fıkhi görüşler belirtmiştir. Aynı zamanda diğer mezheplerin görüşlerini ortaya koyarak birbirleri ile mukayese etmiş, sonra da kendi içtihadını delilleriyle birlikte açıklamıştır.¹²² Tüm bu özellikler, Taberî Tefsiri'ni eşsiz bir eser haline getirmiş ve bu tefsir, kendisinden sonra Kur'ân tefsiri alanında başvurulacak ilk eserlerden biri olarak büyük bir önem kazanmıştır.

Taberî'nin tefsirini senelerce baştan sona tekrar tekrar okuyan Ebû Bekr b. Hüzeyme (ö. 311/924) “Yeryüzünde İbn Cerîr'den daha bilgili birini tanımıyorum.” diyerek hayranlık

¹²¹ Hasan Kurt, *Taberî'nin Hayatı ve Tarihçiliği*, On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1991, s. 33-40. (Y.L. Tezi)

¹²² Cerrahoğlu, “Muhammed ibn Cerîr et-Taberî ve Tefsiri”, s. 100.

bildirmiştir.¹²³ “Bir adam Muhammed b. Cerîr’in tefsir kitabını elde etmek için Çin’e bile gitse fazla bir şey yapmış olmaz.”¹²⁴ diyen Ebû Hâmid el-İsferâyînî (ö. 406/1016) ise onun kitabının ne denli önemli bir eser olduğuna bu sözleriyle dikkat çekmiştir. Süyûtî (ö. 911/1505), Taberî’yi mutlak bir şekilde tefsircilerin başı olarak nitelendirmiş,¹²⁵ Ebû Muhammed el-Fergânî (ö. 247/861’den sonra) ise onun ne denli kapsamlı bir eser ortaya koyduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: “İbn Cerîr’in öyle bir tefsir kitap var ki, eğer bir alim birbirinden farklı ilim dallarında on ayrı kitap yazsa onun kapasitesine anca ulaşabilir.”¹²⁶

1.2.2.5. Tefsirinin Metodu

Taberî’nin telif ettiği eserlerin İslam alemi tarafından el üstünde tutulması ve her bir eserin kendi alanında kaynak olarak kullanılmasının en önemli sebebi, belki de onun eserlerini kaleme alırken kendine özgü bir biçimde izlediği yöntem ve metotlardır. Nitekim tefsirini yazarken de eşsiz bir metot izlemiş ve bu durum onun tefsirinin bu denli meşhur olmasını sağlamıştır. İmam-ı Nevevî onun bu benzersiz yöntemi hakkında şunları söylemiştir: “O rivayet ile dirayet yöntemini bir arada kullanmıştır. Ne ondan önce ne de ondan sonra onun yöntemine benzer bir tefsir yazılmamıştır.”¹²⁷

Taberî, tefsirine oldukça hacimli ve değerli bir mukaddime ile başlamıştır. Onun mukaddimeye verdiği değerli bilgiler ne denli mahir bir tefsirci olduğunu gözler önüne sermektedir. O, mukaddimesinin başında, Allah’ın diğer kelimelere nispetle Kur’ân’a, benzersiz bir şekilde belagat, fesahat ve îcâz yönünden bir mucize bahşetmiş olduğuna değinmiştir.¹²⁸ Daha sonra Kur’ân’ın Arap diliyle nazil olduğuna ve onun yedi harf üzerine indiğine değinmiştir. Bu hususta gelen haberleri toplayarak şerh etmiş, çeşitli görüşleri karşılaştırmış ve nihayetinde şunları söylemiştir:

“Kur’ân Arap dilindeki yedi lehçe ile nazil olmuştur. Hz. Peygamber, Sahabeler arasında oluşan ihtilafı, hepsinin okuyuşunu tasvip ederek ortadan kaldırmış ve “Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir. Ondan kolayınıza geleni okuyun.” buyurmuştur. Onların bu ihtilafı mana cihetiyle değil yalnızca okuyuş yönüyledir.”¹²⁹

Taberî *Câmiu’l-Beyân*’ın mukaddimesinde Kur’ân’ın indirildiği dil üzerinde durmuş, onda Arapça’nın dışında başka dillerden de kelimeler vardır diyenlerin görüşlerini reddetmiştir.

¹²³ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. XIV, s. 273; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. XI, s. 146.

¹²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, c. II, s. 161; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. XIV, s. 272; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. XI, s. 146.

¹²⁵ Süyûtî, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, s. 95.

¹²⁶ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. XIV, s. 273.

¹²⁷ Süyûtî, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, s. 96.

¹²⁸ Muhammed b. Cerîr Ebû Ca’fer et-Taberî, thk. Ahmed Muhammed Şakir, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli’l-Kur’ân*, Müessesetü’r-Risale 1420/2000, c. I s. 8; Hamevî, *Mu’cemü’l-Üdebâ*, c. VI, s. 2453.

¹²⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. I, s. 13-67.

Kur'ân'da var olduğu söylenilen yabancı kelimelerin hem lafız hem mana cihetiyle Arap dili ile ittifak ettiğini, bu sebeple farklı dillere ait olmayıp henüz Kur'ân indirilmeden önce Araplar tarafından kullanılarak Arapçalaştırıldığını ifade etmiştir. Zaten bu kelimelerin az bir miktarda olması sebebiyle Kur'ân'ı Arapça olmaktan çıkarmayacağını vurgulamıştır. Kur'ân'ı tevil/tefsir etmenin yönlerini anlatmış, ona ulaşmanın mümkün olup olmayacağı hakkında incelemelerde bulunmuştur.¹³⁰

İşte bütün bu zikredilenlerin ışığında Taberî, tefsir yaparken Mushaf'taki sûre ve ayet tertibine riayet ederek her ayetin tefsirine “el-kavlü fi te'vîli kavlihî teâlâ” şeklinde başlamıştır. Bir ayeti tefsir edeceği zaman ilk olarak konuyla ilgili diğer ayetlere, sonra da Hz. Peygamberden gelen haberlere müracaat etmiştir. Daha sonra Sahabe ve Tabiîn görüşlerine yer veren Taberî, bu rivayetleri birbirine olan uygunluğuna göre tasnif etmiştir. Tefsir yaparken önceki tefsir ve tarih kitaplarından faydalananak nakillerde bulunmuş, Basra ve Kûfe'li dilbilimcilerin görüşlerine yer vermiştir. Yalnızca rey ile tefsir yapmaktan kaçınan Taberî, bu şekilde tefsir yapanlara karşı çıkmış ve bir kimsenin Hz. Peygamberden gelen nas veya ona delalet edecek bir husus bulamaması halinde Kur'ân'ı tefsir etmesini doğru bulmamıştır. Ulaştığı bütün rivayetleri zikrettikten sonra tercih ve tenkitte bulunarak açıklamalar yapmıştır. Ayeti, ayet ve sünnetle, eğer bunlar yoksa Arap dili kaideleri ile açıklayan Taberî, her ne kadar rivayet tefsiri metodunu uygulamış olsa da yaptığı tercih, tenkit ve açıklamalar onun tefsirine ayrı bir özellik kazandırmıştır.¹³¹

1.2.2.5.1. İsnatta Bulunması

Hadisçiler indinde sika olarak kabul edilen ve hadis usulüne son derece vakıf olan Taberî, eserinde yer verdiği haberlerin isnadını genellikle tam olarak zikretmiştir. Başkalarıyla birlikteyken aldığı haberleri (حدثنا) “haddesenâ”, tek başına iken aldıklarını ise (حدثني) “haddesenî” tabiriyle aktarmıştır. Taberî, yaptığı isnadlarda bazen râviler hakkında bilgi vermiş, bazen de isnadda inkita'¹³² yapmıştır. Kimi zaman da isnadsız bir şekilde direkt olarak Hz. Peygamberden rivayette bulunmuştur. Kitabına aldığı haberlerin büyük çoğunluğu merfu,¹³³

¹³⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. I, s. 13-67.

¹³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. I, s. 205- c. 6 s. 147; İsmail Cerrahoğlu “Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. VII, s. 105-107.

¹³² “İnkita’, isnad zincirinden bir veya birkaç râvi halkasının düşmesiyle isnadda meydana gelen kopukluktur.” Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1980, s. 167.

¹³³ “Hazreti Peygambere muttasıl veya munkatî' isnadla dayandırılan söz, fiil ve takrirlerin hepsine merfu hadis denir.” Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 217.

mevkuf¹³⁴ ve maktu¹³⁵ olan Taberî, kimi zaman münkâtı¹³⁶ ve müşkil¹³⁷ haberlere de yer vermiştir.¹³⁸

1.2.2.5.2. Lügat ve Nahiv İlmine Yer Vermesi

Dini ilimlerin yanı sıra dilbilimlerine de son derece vakıf olan Taberî, eserinde sarf, nahiv ve lügat alanında pek çok açıklamada bulunmuştur. O, tefsir yaparken kelimelerin lügat manalarına ehemmiyet göstermiş, ayet ile ilgili bir haber yoksa Arap dili çerçevesinde açıklamalarda bulunmuştur. Sarf ve nahiv alanında Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerine göre açıklamalar yapmıştır. Bazen bu görüşler arasında tercihte bulunmuş, kimi zaman ise kendi görüşünü beyan etmiştir. Taberî, tefsirinde nahiv ve sarf alanlarına değinirken bazen kelimelerin irabı ve niçin bu hareke ile irablandırıldığı hususunda bilgi vermiştir. Bazen de kelimenin müfred ve çoğulunun ne olduğunu ya da zamirlerin hangi kelimelere döndüğü ile ilgili açıklamalar yapmıştır.¹³⁹

1.2.2.5.3. Arap Şiirine Yer Vermesi

Arap şiirlerine geniş bir perspektifte vakıf olan Taberî, tefsirinde istişhadda bulunmayı da ihmal etmemiştir. Hemen hemen her bir sayfasında mutlaka bir şiir görebileceğiniz *Câmiu'l-Beyân*'da özellikle kelimelerin ifade ettiği anlamları açıklamak amacıyla Arap şiirlerine başvurulmuştur. Bazen şairlerin isimleri zikredilse de kimi zaman yalnızca şiir aktarılmıştır.¹⁴⁰

1.2.2.5.4. Kıraat İlmine Yer Vermesi

Kur'ân kıraati üzerine uzmanlaşmış, birçok farklı kıraate vakıf, aynı zamanda alan ile ilgili eserler telif etmiş olan Taberî, tefsirini yazarken kıraat farklılıklarına da değinmiştir. Taberî, tefsirinde kıraat farklılıklarından bahsederken imamların tercih ettiği okuyuşlar üzerinde durmuş ve bunlar arasında tercihte bulunmuştur. İmamların itimat etmediği okuyuşları ise reddetmiştir. Bazen de verdiği farklı kıraatler üzerinde tercihte bulunmayıp yalnızca aralarındaki farklılıklara işaret ederek tercihi kârînin kendisine bırakmıştır.¹⁴¹

¹³⁴ “Muttasıl veya munkatı’ isnad ile Sahabeden nakledilen söz, fiil ve takrirlere mevkuf hadis denir.” Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 224.

¹³⁵ “Tâbiinden mevkûf olarak rivayet edilen söz ve fiillere maktu denir.” Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 210.

¹³⁶ Bkz. “inkita”.

¹³⁷ Bkz. “Muhtelefü’l-hadis; İki hadisin mana yönünden zahiren birbirine zıt olarak varid olması halinde aralarında cem ve telif yapılması veya iki hadisten birinin tercihiyle diğerinin terki ve tercih olunanla amel edilmesidir.” Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 268.

¹³⁸ Cerrahoğlu, “Muhammed ibn Cerîr et-Taberî ve Tefsiri”, s. 91.

¹³⁹ Cerrahoğlu, “Muhammed ibn Cerîr et-Taberî ve Tefsiri”, s. 94-95.

¹⁴⁰ Cerrahoğlu, “Muhammed ibn Cerîr et-Taberî ve Tefsiri”, s. 96.

¹⁴¹ Cerrahoğlu, “Muhammed ibn Cerîr et-Taberî ve Tefsiri”, s. 93.

1.2.2.5.5. Fıkıh İlmine Yer Vermesi

Fıkıh konusunda son derece bilgili olan Taberî, uzun yıllar boyunca Şafî mezhebi hakkında görüş beyan etmiş olsa da daha sonra içtihatlarında bulunarak ortaya müstakil bir mezhep sunmuştur. Fıkıh alanıyla ilgili eserler telif eden Taberî, tefsirini yazarken de ilgili yerlerde fikhî görüşlere değinmiştir. Ayetlerle ilgili fikhî görüş bildiren alimlerden ve mezheplerinden bahsetmiş, karşılaştırdığı fikhî görüşler arasında tercihte bulunmuştur. Kimi zaman ise alimlerin görüşlerini zikrettikten sonra herhangi bir tercihte bulunmayıp kendi görüşünü beyan etmiştir.¹⁴²

1.2.2.5.6. Kelâm İlmine Yer Vermesi

Akaid alanında da seçkin bir alim olan Taberî, tefsirinde akide konularını da ele alarak tartışmıştır. Kaderiye, Cehmiye¹⁴³ ve Mutezilenin pek çok görüşünü eleştirip itiraz eden Taberî, kendi görüşünü belirttiğinde ehli sünnete göre açıklamalar yapmıştır.¹⁴⁴

1.2.2.5.7. İsrâiliyata Yer Vermesi

Taberî, *Câmiu'l-Beyân*'da az da olsa isrâiliyat denilen haberlere yer vermiştir. Genellikle kıssalarda yer alan bu tür haberlerin isnadı Ka'b b. Ahbar, Vehb b. Münebbih ve İbn Cüreyc gibi isimlere dayandırılmıştır. Herhangi bir tercih veya tenkide tabi tutmadan zikrettiği bu nakillere yalnızca birer haber olmaları sebebiyle isnadlarıyla birlikte yer vermiş, tercih veya tenkit etmeyi ise okuyucularına bırakmıştır.¹⁴⁵

¹⁴² Cerrahoğlu, "Muhammed ibn Cerîr et-Taberî ve Tefsiri", s. 96.

¹⁴³ Bayar, *Taberî'nin Tefsir Metodolojisi*, s.196.

¹⁴⁴ Cerrahoğlu, "Muhammed ibn Cerîr et-Taberî ve Tefsiri", s. 99.

¹⁴⁵ Cerrahoğlu, "Muhammed ibn Cerîr et-Taberî ve Tefsiri", s. 97-98.

İKİNCİ BÖLÜM

CÂMIU'L-BEYÂN'DA KATÂDE B. DÎÂME'NİN RİVAYETLERİ ve TABERÎ'NİN BU RİVAYETLER HAKKINDAKİ YORUMLARI

Taberî'nin günümüze eksiksiz bir şekilde ulaşan eserlerinden biri olan *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı tefsiri, onun Hz. Peygamber, Sahabe ve Tabiînden kendisine ulaşan bütün rivayetleri toplamaya çalıştığı hacimli bir eserdir. Son derece kapsamlı olan bu eserde Taberî, kendisine ulaşan rivayetlerin yanı sıra ayet ve sûreler hakkında daha önce yapılan yorum ve tercihlere de yer vermiştir. Rivayet tefsiri yöntemiyle eserini kaleme alan Taberî, bu metot kapsamında alışılmadık bir tarz ortaya koyarak tefsirinde yer verdiği rivayetleri tasnif etmiş, bu rivayetler hakkında yorum yapmış, tercih ve tenkitte bulunmuştur. Öyle ki onun tefsir alanında ortaya koyduğu bu farklılıklar kendisini ve tefsirini son derece meşhur kılarak hemen hemen her müfessirin başvurduğu bir kaynak haline getirmiştir.

Taberî, böylesine kapsamlı bir eseri ortaya koyarken ilk olarak Hz. Peygamberden gelen haberlere müracaat etmiştir. Daha sonra Sahabe ve Tabiînin görüşlerine yer vererek pek çok râviden rivayette bulunmuştur. Taberî'nin nakilde bulunduğu râviler hakkında yapılan incelemeler sonucunda onun eserinde sayıca en fazla nakilde bulunduğu râviler arasında Katâde b. Diâme'nin de yer aldığı görülmüştür. Öyle ki Taberî, tefsirinde döneminin önde gelen müfessirlerinden biri olan ve “Kur'ân'da hiçbir ayet yoktur ki, onunla ilgili bir şey duymuş olmayayım.”¹⁴⁶ diyen Katâde'den nakledilen yaklaşık 6000 rivayete yer vermiştir.¹⁴⁷

Taberî'nin eserinde, tefsirde dördüncü tabakanın başı olarak kabul edilen Katâde b. Diâme'den nakledilmiş bu denli ciddi orandaki rivayete yer vermesi, bu araştırmanın yapılmasında önemli bir etken olmuştur. Fakat bu kadar fazla rivayet üzerinde çalışmak bir yüksek lisans tezinin sınırlarını oldukça zorlayacağı için çalışmanın yalnızca Bakara Sûresi özelinde yapılması planlanmıştır. Nitekim yapılan tarama sonucunda Taberî Tefsirinin Bakara Sûresi bölümünde Katâde b. Diâme'den nakledilen 719 adet rivayete ulaşılmıştır.¹⁴⁸ Ulaşılan bu rivayetler teker teker inceleyerek konularına göre tasnif edilmiştir. Yapılan tasnif sonucunda Taberî Tefsirinin Bakara Sûresi özelinde Katâde b. Diâme'nin tefsir anlayışı ve metodu, tefsirdeki dayanakları, hangi konular hakkında görüş bildirdiği ve nakledilen rivayetlerin

¹⁴⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXIII, s. 511; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. V, s. 271.

¹⁴⁷ Gürman, “Ekol Eksenli Tefsir Tarihi Yazıcılığında İhmal Edilen Şehir Basra ve Basralı Meşhur Müfessir Tâbiîler”, s. 892.

¹⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. I, s. 205- c. 6, s. 147.

senedinde yer alış biçimi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra, Taberî'nin eserinde naklettiği Katâde rivayetleri hakkında yaptığı yorum, tercih ve tenkitler de inceleyerek onun tefsir metodolojisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Katâde'den aktarılan rivayetler ve bu rivayetler hakkında Taberî'nin ortaya koyduğu görüşler hakkında bilgi ve aktarımda bulunulurken rivayetlerin ziyadeliği sebebiyle örneklendirme yöntemi tercih edilmiştir.

Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân* adlı eserinin Bakara Sûresi bölümünde Katâde'den nakledilen rivayetlerin tespit edilebilmesi için yapılan tarama sonucunda elde edilen Katâde rivayetleri içeriklerine göre tasnif edilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak Katâde'nin tefsir malzemesinin rivayetindeki rolü ele alınarak onun, naklettiği rivayetlerdeki konumu incelenmiştir. İkinci olarak Katâde'nin tefsire ilişkin izahları bağlamında onun, Kur'ân tefsiri hakkındaki rivayet ve yorumlarıyla izlediği yöntem, metot ve açıklamada bulunduğu konular tespit edilmiş ve ortaya konulmuştur. Daha sonra ise rivayetlerinin büyük bir kısmını teşkil eden Ulûmu'l-Kur'ân hakkındaki nakil ve açıklamaları ele alınarak ilgili ilim dalının konuları çerçevesinde açıklanmıştır. İzlenen bu yol ile bir müfessir olarak Katâde b. Diâme'nin Bakara Sûresi özelinde tefsire ilişkin metodolojisi ortaya konulmuştur. Bölümün sonunda ise Katâde'nin rivayetleri özelinde Taberî'nin tercih, tenkit ve yorumları incelenerek onun eserini derç ederken izlediği yöntem ve metot kısmen de olsa ortaya konulmuştur. Zira bu çalışmada, ansiklopedik mahiyetteki bir eserin, çalışmanın sınırlarını aşmamak amacıyla nispeten küçük bir bölümü incelenmiştir. Dolayısıyla Taberî ve Katâde'nin incelenen sûre ve rivayetler dahilinde tefsir metodolojisinin yalnızca ulaşılabilen kısmına işaret edilmiştir. Eser bünyesinde diğer farklı sûre ve rivayetler incelenecek olursa daha farklı yöntem ve metotlara ulaşılması ihtimal dahilindedir.

2.1. Katâde b. Diâme'ye Ait Tefsir Rivayetleri

Katâde b. Diâme es-Sedûsî, Tabiîn dönemi müfessirlerinden olup özellikle tefsir alanına olan katkılarıyla tanınmaktadır. Tefsire dair naklettiği rivayetleri Sahabe ve Tabiîn'den alan Katâde, ayet açıklamalarını geniş bir perspektifte ele almıştır. Onun, Kur'ân tefsirine dair rivayetleri, yalnızca kelime ve cümle açıklamalarıyla sınırlı olmayıp, aynı zamanda ayetlerin fikhî olarak tatbik edilmesine ilişkin yorumlar ve Kur'ân ilimlerine dair bilgiler de içermektedir. Bu bağlamda Katâde, Kur'ân'ın öğretilerini sadece teorik bir düzeyde ele almak yerine, bu öğretilerin nasıl uygulanabileceği konusunda da açıklamalar yapmıştır.

Katâde, tefsire dair rivayet ve yorumlarında pek çok râviden geniş ölçüde faydalanmıştır. Sahabe ve Tabiînden rivayetler aktarmanın yanı sıra onların görüşlerine de yer vermiştir. Katâde'nin bazı durumlarda Sahabe ve Tabiîn arasında görüştüğü veya görüşmediği

kimselerden de aktarımlar yaptığı görülmektedir. O, Kur'ân'ı tefsir ederken genel olarak ayetleri başka ayetler ve hadislerle açıklamış, bazen de kendi görüşünü aktarmıştır. Ayrıca fikhî izah ve Ulûmu'l-Kur'ân konularına da geniş yer vermiştir. Hurûf-ı Mukatta, Mücmel-Mübeyyen, Garîbü'l-Kur'ân ve Sebeb-i Nüzûl gibi konulara dair açıklamalar onun rivayetlerinin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Katâde, bu tür izahlarla birlikte Kur'ân'ın dilini ve öğretilerini daha iyi anlamak için yaptığı derinlemesine yorumlarla sonraki nesillere önemli bir ilmî miras bırakmıştır.

2.1.1. Katâde'nin Tefsir Malzemesinin Rivayetindeki Rolü

Tabî'n neslinin önde gelen isimlerinden biri olan Katâde, dönemin önemli râvileri arasında yer almaktadır. O, hadis, fıkıh, siyer gibi çeşitli konular hakkında pek çok rivayette bulunmuştur. Katâde'nin rivayette bulunduğu haberlerin çoğunluğunu hiç şüphesiz tefsire dair rivayetleri oluşturmaktadır. Onun bu konudaki rivayetleri Kur'ân tefsirine malzeme yönüyle oldukça katkı sağlamaktadır. Nitekim aktardığı rivayetlerle kendisinden sonra alan ile ilgili çalışma yapan kimseler için önemli bir kaynak teşkil eden Katâde, birçok alanda olduğu gibi tefsir ilmi alanında da otorite olarak kabul edilmiştir. Alan hakkında son derece bilgili ve rivayetlere eksiksiz bir şekilde vakıf olan Katâde, Tefsirde dördüncü tabakanın başı olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁹

Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde Katâde b. Diâme'nin rivayet ettiği haberler incelediğinde onun rivayet zincirinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. İlgili sûrede rivayette bulunduğu haberlerin senedinde çoğu zaman rivayetin ilk râvisi olarak yer alırken, bazen Sahabe ve Tabî'nden, bazen de Hz. Peygamberden aktarımda bulunduğu görülmektedir. Bu sebeple Katâde'nin. Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde Tefsir Malzemesindeki rolü, dolayısıyla da Kur'ân Tefsirine olan katkısı tespit edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2.1.1.1 Katâde'nin Rivayetlerin Senedinde Yer Alış Biçimi

Taberî Tefsirinin öne çıkan özelliklerinden biri, nakledilen bütün rivayetlerin senedine yer verilmiş olmasıdır. Araştırma konusu olan Bakara Sûresi özelinde ele alınan Katâde b. Diâme'den gelen rivayetler tasnif edilirken Katâde'nin bu rivayetlerin senedindeki durumu dikkat uyandırmıştır. Katâde ele alınan rivayetlerde genellikle Sahabe ve Tabî'nden aktarımda bulunurken kimi zaman ise direkt olarak Hz. Peygamberden, nadiren de (عن رجل) ifadesiyle bilinmeyen bir râviden rivayette bulunduğu görülmüştür. Bu nedenle Bakara Sûresi özelinde ilgili rivayetlerin senedinde Katâde'nin yer alış biçimine göre bir tasnif yapılmıştır.

¹⁴⁹ Birişik, "Katâde" c. XXV, s. 22-23.

2.1.1.1.1. Hz. Peygamber'den Rivayetleri (Mürsel)

Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde yapılan taramada Katâde b. Diâme'den yüzlerce rivayet aktarılmaktadır. Zikredilen bu rivayetler arasında Tabiîn ulemasından olan Katâde kimi zaman Sahabeyi atlayarak direkt olarak Hz. Peygamberden aktarımda bulunduğu görülmektedir. Bu tür rivayetler literatüre “Sahabelerle karşılaşp oturan, (onlardan hadis alan) Tabiînlerin “Allah Resulü şöyle buyurdu.” diyerek (kendisinden hadis aldığı Sahabeyi zikretmeden direkt olarak Hz. Peygamberden) hadis rivayet etmesi anlamını ifade eden Mürsel Hadis olarak geçmiştir.¹⁵⁰ Her ne kadar Hadis uleması bu tür hadisleri zayıf hadis¹⁵¹ kategorisinde ele alsalar da, Tabiîn döneminde bu durum bir rivayet yöntemi haline gelmiş ve aralarında bu tür Mürsel olarak ifade edilen rivayetleri kabul etme hususunda ittifak oluşmuştur.¹⁵² Nitekim Katâde'de rivayetlerinde bu yöntemi çokça kullanmıştır. Taberî Tefsiri Bakara Sûresinde Katâde tarafından aktarılmış 15 adet Mürsel Hadis rivayeti bulunmaktadır. Ancak, Katâde tarafından rivayet edilen bu haberler bazen cezm sîgalarıyla¹⁵³ aktarılırken, kimi zaman ise temrîz sîgalarıyla¹⁵⁴ aktarılmıştır.

Örnekleme yoluyla aktarılacak olan bu rivayetlerde Katâde'nin direkt olarak Hz. Peygamberden aktarım yaptığı Mürsel hadisler ortaya konulurken aynı zamanda ilgili hadislerin konu ve içerikleri hakkında da kısaca bilgi verilecektir.

2.1.1.1.1.1. Cezm Sîgalarıyla Yaptığı Rivayetler

Taberî Tefsiri Bakara Sûresi Özelinde Katâde b. Diâme'nin Mürsel Hadis bağlamında Hz. Peygamberden cezm sîgasıyla aktarmış olduğu 6 adet rivayet bulunmaktadır.¹⁵⁵

Katâde'nin direkt olarak Hz. Peygamberden Mürsel hadis olarak cezm sîgası ile rivayete bulunduğu örnek hadislerden biri Bakara Sûresi 115. Ayet ile ilgili olan şu rivayettir:

*“Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”*¹⁵⁶

¹⁵⁰ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, Dâru Sâdır, Beyrut 1406/1986, c. I, s. 51; Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1967, s. 99.

¹⁵¹ Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s. 99.

¹⁵² Süyûtî, thk. Ebu Kuteybe, *Tedribu'r-Ravî*, Daru Tayyibe, Suudi Arabistan, c. I, s. 223.

¹⁵³ “Hadis ilminde senedi tam olarak zikredilmek istenmeyen bir hadisin aktarılırken sağlam bir isnadı bulunduğunu belirtmek için (قال، ذكر، روى) gibi malum fiil kalıplarının kullanılmasıdır.” İsmail Lütfü Çakan, “Cezm Sîgası” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 7, s. 513.

¹⁵⁴ “Hadis ilminde, bir haberin aktarılırken zayıf olduğunu vurgulamak veya kesin bir şekilde güvenilemeyecek bir kaynaktan alındığını ifade etmek için (قال، ذكر، روى) gibi meçhul fiil kalıplarının kullanılmasıdır.” Erdinç Ahatlı, “Temrîz Sîgası” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 40, s. 433-434.

¹⁵⁵ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 2592, c. III, s. 371; n. 3133, c. III, s. 576; n. 5737, c. IV, s. 351; n. 5959, c. IV, s. 483.

¹⁵⁶ Bakara, 2/115.

حدثنا ابن بشار قال، حدثنا هشام بن معاذ قال، حدثني أبي، عن قتادة أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن أحاكم النجاشي قد مات فصلوا عليه. قالوا: نصلي على رجل ليس بمسلم! قال فنزلت (وَأَنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ) [سورة آل عمران: 199]، قال: قتادة، فقالوا: إنه كان لا يصلي إلى القبلة، فأنزل الله عز وجل: (ولله المشرق والمغرب فأينما تولوا فثم وجه الله)¹⁵⁷

Peygamber Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “Kardeşiniz Necaşi öldü, onun için namaz kılın.” Bunun üzerine Sahabeler şöyle dedi: “Biz, Müslüman olmayan birine nasıl namaz kılabiliriz?” Bunun üzerine şu ayet nazil oldu: “Ve Kitap Ehlerinden öyleleri vardır ki, Allah’a, size indirilenlere ve onlara indirilenlere iman ederler ve Allah’a boyun eğlerler.”¹⁵⁸ Katâde dedi ki: “Onlar, Necaşi’nin kibleye yönelmeden namaz kıldığını söylediler, bunun üzerine Allah Azze ve Celle şu ayeti indirdi:” “Doğu da, batı da Allah’ındır. Nereye dönerseniz orada Allah’ın yüzü vardır.”¹⁵⁹

Görüldüğü üzere bu rivayette Tabînden olan Katâde Mürsel Hadis bağlamında direkt olarak Hz. Peygamberden aktarımda bulunmuştur. Aynı zamanda Katâde rivayeti aktarırken cezm sîgalarından biri olan (قال) fiilini kullanmıştır. Hadisin içeriğine bakıldığında ise Katâde’nin hadis hakkında yorum yaparak beyanda bulunduğu ve ayetlerin iniş sebebine yani Sebeb-i Nüzûle de değindiği görülmektedir.

Örnek olarak verilen diğer bir rivayet ise Bakara Sûresi 286. ayet ile ilgilidir.

“Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): “Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevla’mızısın. Kafirler topluluğuna karşı bize yardım et.”¹⁶⁰

حدثنا الحسن بن يحيى قال، أخبرنا عبد الرزاق قال، أخبرنا معمر، عن قتادة في قوله: “ربنا لا تؤاخذنا إن نسينا أو أخطأنا”، قال: بلغني أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن الله عز وجل تجاوز لهذه الأمة عن نسيانها وما حدثت به أنفسها.¹⁶¹

Katâde “Rabbimiz, unuttuğumuz veya hata ettiğimiz zaman bizi sorumlu tutma” ayeti hakkında şöyle dedi: Bana ulaşan bilgiye göre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “Şüphesiz ki Allah Teâlâ, ümmetimi unutmaları ve nefslerinin kendilerine söylediği şeylerden dolayı affetmiştir.”

Bu rivayette Katâde, rivayeti aldığı kimseyi zikretmeden direkt olarak Hz. Peygamberden rivayette bulunmuştur. Aynı zamanda Katâde rivayeti aktarırken cezm sigalarından biri olan (بلغ) fiilini kullanmıştır.

¹⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 1844, c. II, s. 532.

¹⁵⁸ Âl-i İmran, 3/199.

¹⁵⁹ Bakara, 2/115.

¹⁶⁰ Bakara, 2/286.

¹⁶¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 6510, c. VI, s. 132.

2.1.1.1.1.2. Temrîz Sîgalarıyla Yaptığı Rivayetler

Taberî Tefsiri Bakara Sûresi Özelinde Katâde b. Diâme'nin Mürsel Hadis bağlamında Hz. Peygamberden temrîz sîgasıyla aktarmış olduğu 9 adet rivayet bulunmaktadır¹⁶².

Katâde'nin direkt olarak Hz. Peygamberden Mürsel hadis olarak temrîz sîgası ile rivayete bulunduğu örnek hadislerden biri Bakara Sûresi 249. Ayet ile ilgili olan şu rivayettir:

“Tâlût, ordu ile hareket edince, “Şüphesiz Allah, sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim ondan içerse benden değildir. Kim onu tatmazsa işte o bendendir. Ancak eliyle bir avuç alan başka.” dedi. İçlerinden pek azı hariç, hepsi ırmaktan içtiler. Tâlût ve onunla beraber iman edenler ırmağı geçince, (geride kalanlar) “Bugün bizim Câlût’a ve askerlerine karşı koyacak gücümüz yok.” dediler. Allah’a kavuşacaklarını kesin olarak bilenler (ırmağı geçenler) ise şu cevabı verdiler: “Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah, sabredenlerle beraberdir.”¹⁶³

حدثنا بشر قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة قال: ذكر لنا أن نبي الله صلى الله عليه وسلم قال لأصحابه يوم بدر: أنتم بعدة أصحاب طالوت يوم لقي. وكان أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم بدر ثلثمائة وبضعة عشر رجلاً.¹⁶⁴

Katâde şöyle dedi: *“Allah’ın Elçisi (s.a.v.) Bedir günü ashabına şöyle demişti:” “Siz, Talut’un ordusunun sayısına benziyorsunuz.” “Bedir günü, Resulullah’ın ashabı üç yüz on üç kişiydi.”*

Bu rivayette Katâde, rivayeti aldığı Sahabeyi zikretmeden direkt olarak Hz. Peygamberden aktarımda bulunmuştur. Aynı zamanda rivayeti aktarırken temrîz sîgası olan (ذَكَرَ) kelimesini kullanmış ve rivayetin içeriği hakkında yorum yaparak Bedir günü orada bulunan Ashabın sayısına işaret etmiştir.

Katâde'nin Mürsel hadis bağlamında Sahabeyi atlayarak direkt olarak Hz. Peygamberden rivayette bulunduğu dair verilen son örnek rivayet ise Bakara Sûresi 279. Ayet hakkındadır.

“Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resulüyle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz ne de başkaları size haksızlık etmiş olur.”¹⁶⁵

حدثنا بشر قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة: ذكر لنا أن نبي الله صلى الله عليه وسلم قال في خطبته يوم الفتح: ألا إن ربا الجاهلية موضوع كله، وأول ربا أبتدئ به ربا العباس بن عبد المطلب.¹⁶⁶

¹⁶² Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 1244, c. II, s. 206; n. 253, c. III, s. 345; n. 2603, c. III, s. 376; n. 3123, c. III, s. 572; n. 6231, c. IV, s. 600.

¹⁶³ Bakara, 2/249.

¹⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 5730, c. V, s.347.

¹⁶⁵ Bakara, 2/279.

¹⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 6272, c. VI, s. 27.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.) Fetih günü şöyle dedi: “Şüphesiz cahiliye dönemi faizinin tamamı kaldırılmıştır. Ve ilk kaldırdığım faiz, Abbas bin Abdulmuttalib'in faizidir.

Katâde direkt olarak Hz. Peygamberden temrîz sigası olan (ذَكَرَ) kelimesi ile rivayet ettiği bu hadisi yalnızca olduğu gibi aktarmakla yetinmiş, içeriği hakkında herhangi bir yorum yapmamıştır.

2.1.1.1.2. Sahabeden Rivayetleri

Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde rivayetleri ele alınarak incelenen Katâde b. Diâme, Sahabe döneminde yaşayıp ve bir Müslüman olarak onları görmesi veya Sahabenin onu görmesi sebebiyle Tabiîn olarak anılmıştır. Bu vesileyle Sahabe-i Kiram ile aynı ortamda bulunup onlardan İslamî alanda dersler alan Katâde, kendilerinden pek çok hadis rivayetinde bulunmuştur. Fakat bu rivayetler arasında Katâde'nin yaşadığı dönemde karşılaştığı Sahabenin bizzat kendisinden rivayette bulunduğu haberler olduğu gibi, aynı dönemde yaşadığı halde kendisiyle karşılaşmadığı veya aynı dönemde yaşamadığı Sahabeden de aktarımında bulunduğu haberler mevcuttur.

Bu sebeple ilgili rivayetler iki başlık altında incelenmiştir.

2.1.1.1.2.1. Görüştüğü Sahabeden Rivayetleri

Tabiînin önde gelen ulemasından olan Katâde b. Diâme birçok alanda uzmanlaşmış bir isimdir. Özellikle Tefsir ve Hadis alanlarında kaynak olarak kabul edilmiştir. Onun, İslamî ilimlerde bu denli önde olmasının sebeplerinden bir de Sahabe ile görüşmüş ve onlardan ziyadesiyle istifade etmiş olmasıdır.

Katâde'nin Sahabe ile bir arada olması sebebiyle bizzat kendilerinden aldığı ve Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde aktarıldığı tespit edilen yalnızca bir rivayet bulunmaktadır. Ancak bu durum, belirtildiği üzere çalışmanın Bakara Sûresi özelinde yapılması sebebiyledir. Farklı sûrelerde Katâde'nin rivayetleri incelenecek olursa görüştüğü başka Sahabeden de nakilde bulunduğu tespit edilebilmesi muhtemeldir.

Katâde'nin görüştüğü Sahabeden nakilde bulunduğu rivayet Bakara Sûresi 106. ayet ile ilgili olup Enes b. Malik'ten nakledilmiştir.

“Biz herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?”¹⁶⁷

¹⁶⁷ Bakara, 2/106.

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد بن زريع قال، حدثنا سعيد، عن قتادة قال، حدثنا أنس بن مالك: أن أولئك السبعين من الأنصار الذين قتلوا ببئر معونة، قرأنا بهم وفيهم كتاباً: ”بلغوا عنا قومنا أنا لقينا ربنا فرضي عنا وأرضانا.“ ثم إن ذلك رفع.¹⁶⁸

Enes b. Malik şöyle dedi: “Ensardan olan o yetmiş sahabe, ki onlar Bi’ri Maûne’de şehit oldular, bizimle birlikte bir yazı (ayet) okudular: “Bizim adımıza kavmimize söyleyin. Biz Rabbimize kavuştuğumuzu, O’nun bizden razı olduğunu ve bizlerin de O’ndan razı olduğunu gördük.” sonra bu kaldırıldı. (Neshedildi.)”

Görüldüğü üzere Katâde bu rivayeti Sahabe-i Kiramdan olan Enes b. Malik’ten rivayet etmiştir. Nitekim Katâde, Enes b. Malik döneminde yaşamış ve onunla görüşerek kendisinden dersler almıştır. Katâde özellikle de kıraat alanında Enes b. Malik’ten ziyadesiyle istifade etmiştir. İçerik olarak ise bu rivayette Kur’ân ilimlerinden biri olan Nasih-Mensuh konusuna değinilmiştir. Katâde ise yalnızca rivayeti aktarmakla yetinerek herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

2.1.1.1.2.2. Görüşmediği Sahabeden Rivayetleri

Katâde, son dönem Sahabe ile birliktelik etmiş ve kendilerinden rivayette bulunmuş olsa da hiç birliktelik etmediği veya dönemine yetişmediği Sahabeden de zaman zaman rivayette bulunmuştur.¹⁶⁹ Hadis literatüründe “Münkâtı’ Hadis” olarak isimlendirilen bu durum, hadisin rivayet zincirinde bir veya birkaç râvinin eksik olması anlamını ifade etmektedir.¹⁷⁰ Bu hadis türüyle ilgili daha geniş bilgi daha sonra verilecektir.

Katâde’nin karşılaşmadığı halde Münkâtı’ hadis bağlamında Sahabeden nakilde bulunduğu örnek rivayetlerden biri Bakara Sûresi 121. ayet ile ilgilidir.

“Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar. İşte bunlar ona inanırlar. Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.”¹⁷¹

حدثنا الحسن بن يحيى قال، أخبرنا عبد الرزاق قال، أخبرنا معمر، عن قتادة ومنصور بن المعتمر، عن ابن مسعود في قوله: (يتلونه حق تلاوته) ، أن يحل حلاله ويحرم حرامه، ولا يحرفه عن مواضعه.¹⁷²

İbn Mes’ud “(Onlar, Kur’ân’ı hakkıyla okurlar)” ayeti hakkında şöyle dedi: “Onun helalini helal, haramını haram kılarlar ve onu yerinden saptırmazlar. (Yerli yerine, doğru bir şekilde yorumlarlar.)”

Katâde bu rivayeti dönemine yetişmediği bir Sahabe olan İbn Mes’ud’dan Münkâtı’ hadis bağlamında rivayet etmiş ve hadis hakkında açıklamada bulunmamıştır. Aynı zamanda bu rivayet aynı hadis metni ile İbn Mes’ud’dan, Katâde ve Mansûr b. Mu’temir tarafından iki farklı tarîk ile nakledilmiştir.

¹⁶⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 1769, c. II, s.

¹⁶⁹ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 1610, c. II, s. 382; n. 1902, c. II, s. 569; n. 1925, c. II, s. 12; n. 3955, c. IV, s. 221; n. 4243, c. IV, s. 378.

¹⁷⁰ İbnü’s-Salâh, *Mukaddimetü İbni’s-Salâh*, c. I, s. 57; Süyûtî, *Tedribu’r-Ravî*, c. I, s. 234.

¹⁷¹ Bakara, 2/121.

¹⁷² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n.1887, c. II, s. 567.

Bu konuda örnek verilebilecek diğer bir rivayet ise Bakara Sûresi 187. ayet ile ilgilidir.

“... Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiyeceğin için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun. ...”¹⁷³

حدثني المثنى قال، حدثنا ابن دكين، عن مسعر، عن قتادة، قال: قالت عائشة: أتموا الصيام إلى الليل يعني: أنها كرهت الوصال.¹⁷⁴

Aişe (radiyallahu anha) dedi ki: “Oruçları akşam olana kadar tamamlayın.” “Yani, O, visal orucunu (gündüzü geceye bağlayarak oruç tutmayı) hoş görmemiştir.”

Bir önceki örnekte de olduğu gibi Katâde, Hz. Aişe’yi hiç görmediği halde kendisinden Münkatı’ Hadis bağlamında rivayette bulunmuştur. Aynı zamanda Katâde, Hz. Aişe’nin rivayeti üzerine açıklamada bulunarak onun sözlerinin işaret ettiği amaca değinmiştir.

2.1.1.1.3. Tabîinden Rivayetleri

Hadis ilmi alanında Hafız ve Sika olarak kabul edilen¹⁷⁵ Katâde b. Diâme, Sahabenin yanı sıra bu alanda önde gelen ve muasırı olan pek çok Tabîinden de hadis almış ve rivayette bulunmuştur.¹⁷⁶ Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde yapılan incelemelerde Katâde onlarca Tabîinden yüzlerce rivayet aktarmıştır. Ancak, Katâde’nin Tabîinden aktardığı rivayetlerin büyük bir kısmı, talebelik ettiği Hasan el-Basrî ve Said b. Müseyyeb’den nakledilmiştir.

Katâde’nin Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde Tabîinden aktardığı rivayetler içerik olarak Tefsirden Fıkha, Arapça dil kurallarından Kur’ân ilimlerine kadar pek çok konu ve alanda farklılık göstermektedir. Ancak bu bölüm altındaki değerlendirmeler rivayetlerin senetleri ile ilgili olması sebebiyle metnin anlam ve içeriği ile ilgili bilgiler yüzeysel olarak verilmiştir. Rivayetlerin içerikleri hakkında detaylı bilgi ise konularına göre tasnif edilen sonraki bölümlerde verilmiştir.

Katâde’nin kendi muasırı olan Tabîinden aktarmış olduğu örnek rivayetlerden biri Bakara Sûresi 124. Ayet hakkındadır.

“Bir zaman Rabbi İbrahim’i birtakım emirlerle sınımış, İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de Rabbi şöyle buyurmuştu: “Ben seni insanlara önder yapacağım.” İbrahim de, “Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)” demişti. Bunun üzerine Rabbi, “Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz” demişti.”¹⁷⁷

¹⁷³ Bakara, 2/187.

¹⁷⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n.3027, c. III, s. 534.

¹⁷⁵ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, c. XXIII, s. 515; Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz*, c. I, s. 92; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. VIII, s. 355.

¹⁷⁶ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 692, c. I, s. 504; n. 692, c. I, s. 506; n. 2297, c. III, s. 201; n. 2686, c. III, s. 398; n. 4519, c. IV, s. 467; n. 4534, c. IV, s. 470.

¹⁷⁷ Bakara, 2/124.

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد بن زريع قال: حدثنا سعيد، عن قتادة قال: كان الحسن يقول: إي والله، ابتلاه بأمر فصبر عليه: ابتلاه بالكوكب والشمس والقمر، فأحسن في ذلك، وعرف أن ربه دائم لا يزول، فوجه وجهه للذي فطر السموات والأرض حنيفاً وما كان من المشركين؛ ثم ابتلاه بالهجرة فخرج من بلاده وقومه حتى لحق بالشام مهاجراً إلى الله؛ ثم ابتلاه بالنار قبل الهجرة، فصبر على ذلك؛ فابتلاه الله بذبح ابنه وبالختان، فصبر على ذلك.¹⁷⁸

Hasan-ı Basrî şöyle dedi: “Evet, Allah gerçekten onu bir meseleyle imtihan etti ve o buna sabretti. Allah onu yıldız, güneş ve ayla imtihan etti, o da bunlara güzelce sabretti ve Rabbinin daimî olduğunu, değişmediğini bildi. Bunun üzerine yüzünü, gökleri ve yeri yaratan Allah’a çevirdi. O, hiçbir şekilde müşriklerden değildi. Sonra Allah onu hicretle imtihan etti. Memleketini ve kavmini terk edip Şam’a Allah’a göç etti. Sonra onu ateşle imtihan etti. Hicretten önce ateşe atılmayı sabırla karşıladı. Sonra Allah, oğlunun kurban edilmesi ve sünnet edilmesiyle onu imtihan etti, o da buna sabretti.”

Katâde bu rivayeti Tabiîn ulemasından olan aynı zamanda uzun yıllar boyunca yanında talebelik yaptığı Hasan-ı Basrî’den nakletmiştir. Zikredilen rivayette ilgili ayette geçen Hz. İbrahim’in sınanması hususu genişçe açıklanmış ve onun, bu imtihanlar karşısındaki tavrına değinilmiştir.

Katâde’nin Tabiînden aktardığı bir diğer örnek rivayet ise Bakara Sûresi 228. ayet ile ilgilidir.

“Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayz veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah’a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah’ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helal olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler. Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁷⁹

حدثنا حميد بن مسعدة قال، حدثنا يزيد بن زريع قال، حدثنا سعيد، عن قتادة، عن سعيد بن المسيب، عن زيد بن ثابت قال، إذا دخلت في الحيضة الثالثة فلا رجعة له عليها.¹⁸⁰

Said b. Müseyyeb Zeyd b. Sabit’ten şöyle nakletti: “Eğer kadının üçüncü adet dönemi başlarsa, artık erkeğin ona geri dönmesi mümkün değildir.”

Fıkhi bir yorum içeren bu rivayeti Katâde, öğrencisi olduğu Tabiîn ulemasından Said b. Müseyyeb’den rivayet etmiştir. Zikredilen rivayette kadınların boşandıktan sonra beklemesi gerektiği bildirilen “üç ay hali” ile ifade edilen iddet süresi ile ilgili açıklamada bulunulmuştur. Nitekim bu konu Fıkıh Alimlerinin aralarında ihtilaf ettiği meselelerden biri olup konu hakkında farklı görüşler serdedilmiştir. Öyle anlaşıyor ki Fukahâ arasındaki bu ve benzeri

¹⁷⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n.1934, c. II, s. 14.

¹⁷⁹ Bakara, 2/228.

¹⁸⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n.4707, c. IV, s. 507.

ihtilafların temeli zikredilen rivayette olduğu gibi farklı rivayetlerinde bulunmasına dayanmaktadır.

Tabiînden olan Katâde b. Diâme'nin yine Tabiînden aktardığı ve örnek olarak sunulacak olan son rivayet ise Bakara Sûresi 150. ayet ile ilgilidir.

*“(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram’a doğru çevir. (Ey Müminler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram’a doğru çevirin ki, zalimlerin dışındaki insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın. Zalimlerden korkmayın, benden korkun. Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız.”*¹⁸¹

حدثنا الحسن بن يحيى قال، أخبرنا عبد الرزاق قال، أخبرنا معمر، عن قتادة، وابن أبي نجيح، عن مجاهد في قوله: ”إلا الذين ظلموا منهم“ قال، هم مشركو العرب.¹⁸²

Mücahid şöyle dedi: “Onlar içinde zulmedenler haricinde” ifadesindeki zalimlerden kastedilen, “Arap müşrikleridir.”

Katâde bu rivayeti Tabiînin önde gelen ulemasından olan Mücahid b. Cebr'den aktarmıştır. İçerik olarak ise verdiğimiz diğer örneklerden farklı olarak Kur’ân İlimlerinden biri olan Mübhemâtü'l-Kur’ân hakkında bir açıklama yapılmıştır. İlgili ayette geçen bir zamirin işaret ettiği kimselerden kastın Müşrik Araplar olduğu ifade edilmiştir.

2.1.1.1.4. Mübhem Râviden Rivayetleri

Hadis ilminde rivayetlerin güvenilirliğini belirlemek için kullanılan pek çok terim vardır. Bu terimlerden biri de “Münkatı’ Hadis” ifadesidir. Arapçada “kesik” veya “kopuk” anlamına gelen bu ifade, hadis usulünde ise bir hadisin rivayet zincirinde bir veya birkaç râvinin eksik olması ya da râvinin ismi açıklanmaksızın “fulan, racul vb.” mübhem bir ifadeyle zikredilmesi anlamına gelmektedir.¹⁸³ Râvinin Münkatı’ Hadis bağlamında mübhem bir ifadeyle hadis rivayet etmesi, ya metinde ihtisar etmesi ya da hadis aldığı kişinin kusurlarını örtmek amacıyla.¹⁸⁴

Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde Katâde b. Diâme'den rivayet edilen hadisler incelediğinde Münkatı’ Hadis bağlamında Mübhem râvi olarak (رجل) “Racul” kelimesiyle zikredilmiş yalnızca bir rivayet tespit edilmiştir. Bakara Sûresi 197. ayet ile ilgili olan bu rivayet şöyledir:

“Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. (Ahiret için)

¹⁸¹ Bakara, 2/150.

¹⁸² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 2299, c. III, s. 201.

¹⁸³ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, c. I, s. 51; Süyûtî, *Tedribu'r-Ravî*, c. I, s. 235; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 243; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s. 101.

¹⁸⁴ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 243.

azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma)dır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının.¹⁸⁵

حدثنا ابن بشار، قال: حدثنا محمد بن جعفر، قال: حدثنا شعبة، عن قتادة، عن رجل، عن أبي العالية الرياحي، عن ابن عباس أنه كان يحدو وهو محرم، ويقول

وهن يمشين بنا هميسا ... إن تصدق الطير نذك لميسا

قال: قلت: تتكلم بالرفث وأنت محرم؟ قال: إنما الرفث ما قيل عند النساء.¹⁸⁶

Katâde bir adamdan, o, Ebû Aliye'den, o da İbn Abbas'tan şöyle rivayet etti: "O, ihramlı iken şarkı söylüyor ve şöyle diyordu: "O kadınlar bizimle birlikte yavaşça yürürler, eğer kuşlar doğruyu söylerse, biz de doğruyu (kadını) buluruz." (Şarkı sözleri) Ben de sordum: "Sen ihramlıyken böyle sözler mi söylüyorsun?" O da şöyle cevap verdi: "Zaten bu tür müstehcen ifadeler kadınlar yanında söylenen bir şeydir."

Katâde bu rivayeti Münkatı' hadis bağlamında (رجل) "Racül" kelimesini kullanarak mübhem bir râviden rivayet etmiştir. Rivayet ile ilgili herhangi bir yorum yapmadan olduğu gibi aktarmıştır.

2.1.1.1.5. Rivayetinde İnfirâd Etmesi

Tabiîn dönemi hadis alimlerinin önde gelen isimlerinden olan Katâde'nin Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelindeki rivayetleri incelediğinde onun Hz. Peygamber, Sahabe ve Tabiîn'den büyük ölçüde nakilde bulunduğu müşahade edilmiş ve örnek rivayetler üzerinde açıklanmıştır. Bunun yanı sıra, Arap dili, Fıkıh, Kelam ve özellikle de Tefsir alanında son derece önemli bir yere sahip olan Katâde'nin yine Taberî Tefsiri Bakara Sûresinde çok sayıdaki rivayetinde infirâd ettiği tespit edilmiştir.¹⁸⁷ "Hadis senedinin herhangi bir yerinde râvi sayısının bire düşmesi veya bir hadisin yalnızca kendisi tarafından rivayet edilip başka bir râvi tarafından rivayet edilmemiş olması" anlamını ifade eden rivayette infirâd etme durumu,¹⁸⁸ Katâde'nin pek çok rivayetinde, özellikle de Fıkıh, Tefsir, Kur'ân İlimleri ve Arap Dili gibi çeşitli alanlarda görülmektedir. Öyle ki bu durum bizlere Katâde'nin rivayetlerinde infirâd ettiği çeşitli alanlara ne derece haiz olduğu gerçeğini yeniden hatırlatmaktadır.

Diğer konularda olduğu gibi, bu konu da örnekler üzerinden açıklanacaktır.

Taberî Tefsiri Bakara Sûresinde Katâde b. Diâme'nin infirâd ettiği örnek rivayetlerden biri 26. ayet ile ilgilidir.

¹⁸⁵ Bakara, 2/197.

¹⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 3574, c. IV, s. 126.

¹⁸⁷ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 352, c. I, s. 397; n.479, c. I, s. 367; n. 664, c. I, s. 487; n. 2390, c. III, s. 260; n. 5873, c. V, s. 433.

¹⁸⁸ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, c. I, s. 88; Süyûtî, *Tedribu'r-Ravî*, c. I, s. 290-291.

*“Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, “Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?” derler. (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır.”*¹⁸⁹

حدثنا به بشر بن معاذ، قال: حدثنا يزيد عن سعيد، عن قتادة، قوله: “إن الله لا يستحي أن يضرب مثلاً ما بعوضة فما فوقها”، أي إن الله لا يستحي من الحق أن يذكر منه شيئاً ما قل منه أو كثر. إن الله حين ذكر في كتابه الذباب والعنكبوت قال أهل الضلالة: ما أراد الله من ذكر هذا؟ فأنزل الله: إن الله لا يستحي أن يضرب مثلاً ما بعوضة فما فوقها.¹⁹⁰

Katâde “Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez.” ayetiyle ilgili öyle dedi: Yani, Allah gerçeği hatırlatırken, miktarı ne olursa olsun, ondan utanmaz. Allah, kitabında sinek ve örümceği zikrettiğinde sapkınlar şöyle dediler: “Allah bu örneği zikretmekle neyi amaçladı?” Bunun üzerine Allah şu ayeti indirdi: “Allah bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez.”

Görüldüğü üzere Katâde’den aktarılan bu rivayet yalnızca kendisinden nakledilmiştir. Yani Katâde bu rivayette infirâd etmiştir. Öyle ki, rivayet bu haliyle yalnızca Katâde’den nakledilmiştir. Öte yandan rivayetin içeriğine bakılacak olunursa Katâde, ilgili ayeti daha genel bir ifadeyle açıklamış ve ayetin nüzûl sebebine değinmiştir.

Katâde’nin rivayetinde infirâd ettiği bir diğer örnek ise Bakara Sûresi 184. ayet ile ilgilidir.

*“Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.”*¹⁹¹

حدثني المثنى قال، حدثنا حجاج بن المنهال قال، حدثنا همام بن يحيى قال، سمعت قتادة يقول في قوله: “وعلى الذين يطيقونه فدية طعام مسكين”، قال: كان فيها رخصة للشيخ الكبير والعجوز الكبيرة وهما يطيقان الصوم أن يطعما مكان كل يوم مسكيناً ويفطرا، ثم نسخ ذلك بالآية التي بعدها فقال: “شهر رَمَضَانَ” إلى قوله: “فعدة من أيام أخر”، فنسختها هذه الآية. فكان أهل العلم يُروون ويرجون الرخصة تثبت للشيخ الكبير والعجوز الكبيرة إذا لم يطبقا الصوم أن يفطرا ويُطعما عن كل يوم مسكيناً، وللحلبى إذا خشيت على ما في بطنها، وللمرضع إذا ما خشيت على ولدها.¹⁹²

Katâde “Ve oruç tutmaya güç yetiremeyenler için fidye, bir yoksulu doyurmaktır.” şu ayeti hakkında şöyle dedi: Bu, yaşlı erkek ve kadına oruç tutmaya güçleri yettiği halde, her gün bir yoksula yemek vererek oruçlarını bozmalarına izin veren bir ruhsattı. Ancak bu hüküm, bir sonraki ayetle neshedildi. Allah şöyle buyurdu: “Ramazan ayı...” ayetinden “Tutmadığınız

¹⁸⁹ Bakara, 2/26.

¹⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 557, c. I, s. 399.

¹⁹¹ Bakara, 2/184.

¹⁹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 2755, c. III, s. 426.

kadar başka günlerde tutun.” ayetine kadar olan ayet, önceki hükmü neshetmiştir. Ancak alimler, eğer yaşlı erkek ve kadın oruç tutmaya güç yetiremezse, onlara oruç tutmamalarına ve her gün bir yoksul doyurmalarına ruhsat verileceğini kabul etmişlerdir. Ayrıca, gebe kadın bebeğinden endişe ederse ve emziren kadın da çocuğuna zarar gelir diye korkarsa, aynı şekilde ruhsat verilmiştir.

Yine bu rivayette infirâdda bulunmuş olan Katâde aynı zamanda ayetler arası nasih-mensuh meselesine de değinmiştir. Bununla birlikte ayet hakkında ulemanın ortaya koyduğu fikhî bir hükmü aktararak oruç tutamayan mazeret sahibi kimseler hakkında görüş bildirmiştir.

Katâde’nin kendisinden nakledilip ve ilk râvisi olduğu rivayetler hakkında verilecek son örnek ise Bakara Sûresi 3. ayet ile ilgilidir.

*“Onlar gaybe inanırlar; namazı dosdoğru kılarlar; kendilerine rızık olarak verdiğimizizden de Allah yolunda harcarlar.”*¹⁹³

حدثنا بشر بن معاذ العقدي، قال: حدثنا يزيد بن زريع، عن سعيد بن أبي عروبة، عن قتادة في قوله “الذين يؤمنون بالغيب”، قال: آمنوا بالجنة والنار، والتبعث بعد الموت، وبيوم القيامة، وكل هذا غيب.¹⁹⁴

Katâde *“Ve onlar gayba iman ederler.” ayeti hakkında şöyle dedi: “Onlar; cennet ve cehenneme, ölümden sonra dirilmeye ve kıyamet gününe inanmışlardır. Bunların hepsi gaybdır.”*

Katâde zikredilen bu rivayette öncekilerde olduğu gibi infirâd etmiştir. Yani rivayet bu metin ile yalnızca Katâde’den nakledilmiştir. Ayrıca rivayetin içeriğine bakıldığında Katâde’nin mücmel bir lafız olan “gayb” kelimesiyle ilgili açıklama yaptığı görülmektedir. Bu ve benzeri rivayetler onun Ulûmü’l-Kur’ân hakkında ne derece üstün bilgiye sahip olduğuna işaret etmektedir.

2.1.2. Katâde’nin Ayet Tefsirlerine Dair Rivayetleri

İslam dünyasında önemli bir tefsirci, hadis alimi ve fakih olarak tanınan Katâde, rivayet ve görüşleriyle özellikle tefsir alanına büyük katkılar sağlamıştır. O, Sahabe ve Tabiîn Ulemasının önde gelen isimlerinden Kur’ân tefsiri hakkında aldığı ders ve rivayetler sebebiyle bir tefsirci kimliği elde etmiş, bu birikimiyle de sonraki nesiller için önemli bir referans kaynağı olmuştur. Kuvvetli bir hafızaya sahip olan Katâde, aktardığı rivayetleri her zaman senetleriyle birlikte aktarmış ve rivayetlerinde lafız hatası dahi yapmamıştır.¹⁹⁵ Bu sebeple kendisi rivayetlerinde senet olarak kabul edilmiştir.¹⁹⁶

¹⁹³ Bakara, 2/3.

¹⁹⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 275, c. I, s. 236.

¹⁹⁵ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. V, s. 274.

¹⁹⁶ İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-Kübrâ*, c. VII, s. 230.

Katâde'nin Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelindeki rivayetleri incelenen çalışmanın ikinci bölümde, buraya kadar daha ziyade Katâde'nin Kur'ân tefsiri ile ilgili yaptığı rivayetlerdeki rolüne değinilmiştir. Yani, onun aktardığı rivayetlerin senedinde bulunduğu yere, bu bağlamda tabaka olarak kimlerden ve ne şekilde rivayette bulunduğu izah edilmiştir. Çalışmanın bu kısımda ise Katâde'nin rivayetleri içerikleri yönüyle ele alınarak tefsire ilişkin izahları, yani Kur'ân ayetlerini açıklarken izlediği yöntem, metot ve yaptığı açıklamalar ile değinmiş olduğu hususlar tespit edilerek açıklanmıştır.

Tefsirde dördüncü tabakanın başı olarak kabul edilen Katâde, Kur'ân tefsiri hakkında rivayette bulunurken yalnızca kendinden önceki var olan bilgileri aktarmakla yetinmemiş aynı zamanda bazı ayetler hakkında yorum yaparak kendi görüşünü de serdetmiştir. Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde Katâde'nin ayet açıklamaları incelendiğinde onun ilk olarak konuyla ilgili başka ayetlere müracaat ettiği görülmüştür. Daha sonra sırasıyla Hz. Peygamberden nakledilen hadisleri, Sahabe ve Tabiîn sözlerini kullandığı, son olarak ise ayet ile ilgili kendi görüşünü zikrettiği tespit edilmiştir. Onun, rivayet veya yorumları incelendiğinde ise ayetleri çeşitli yönleri ile ele aldığı görülmüştür. Katâde, yaptığı açıklamalar ile kimi zaman ayetteki bir kelimeyi izah ederken bazen de ayetin işaret ettiği fikhî konular hakkında açıklamalar yapmıştır. Bazen kıssa ve darb-ı meseller hakkında açıklama yaparken kimi zaman ise ayetin ifade ettiği anlamı daha iyi açıklamak amacıyla izahta bulunmuştur. Onun, Kur'ân ayetlerini tefsir ederken izlediği tespit edilen bu yöntem ve metotlar müstakil birer konu olarak örnek rivayetler üzerinden açıklanmıştır.

2.1.2.1. Ayeti Ayet ile Açıklaması

Ayetin ayetle tefsir edilmesi rivayet tefsiri metodunun temel doktrinlerinden biri olup aynı zamanda Kur'ân'ı anlama ve açıklama konusunda ilk olarak başvuru yöntemlerinden biridir. Kur'ân, kendi içinde birbirini açıklayan bir metin olması sebebiyle bir ayetin ifade ettiği anlam, daha iyi anlaşılması için Kur'ân'ın diğer ayetleriyle açıklanabilmektedir. Kur'ân'ı tefsir etmedeki bu yöntem başta Hz. Peygamber olmak üzere İslam dünyasındaki hemen hemen bütün müfessirlerin uyguladığı bir yöntemdir. Nitekim Müfessir Katâde b. Diâme'de Kur'ân'ı tefsir ederken ayetin ayet ile tefsir edilme yöntemine çokça müracaat etmiştir.¹⁹⁷

Katâde'nin Kur'ân'ı tefsir ederken kullandığı yöntemlerden biri olan ayeti bir başka ayet ile açıklaması hakkında örnek olarak verilen rivayetlerden biri Bakara Sûresi 94. ayet ile ilgilidir.

¹⁹⁷ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 265, c. I, s. 233; n. 609, c. I, s. 462; n. 1525, c. II, s. 334; n. 2405, c. III, s. 275; n.2542, c. III, s. 349.

De ki: “Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki ahiret yurdu (cennet) diğer insanlar için değil de yalnız sizinse ve doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin¹⁹⁸!”

حدثني بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد بن زريع قال، حدثنا سعيد، عن قتادة قوله: (قل إن كانت لكم الدار الآخرة عند الله خالصة من دون الناس) ، وذلك أنهم قالوا: (لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى) [البقرة: 111] ، وقالوا: (نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ) [المائدة: 18] فقيل لهم: (فتمنوا الموت إن كنتم صادقين).¹⁹⁹

Katâde, “Eğer Allah katındaki ahiret yurdu (cennet) diğer insanlar için değil de yalnızca sizler içinse...” ayeti hakkında şöyle dedi: Onlar, “Cennete yalnızca Yahudi ya da Hristiyan olanlar girecek”²⁰⁰ demişlerdi. Ayrıca “Biz Allah’ın oğulları ve sevdiğiyiz”²⁰¹ demişlerdi. Buna karşılık onlara şöyle denildi: “Eğer doğruysanız, o halde ölümü dileyin.”

Görüldüğü üzere, Katâde bu ayetin daha iyi anlaşılması için bağlamı olan diğer ayetler ile açıklamada bulunmuş; verdiği diğer ayetler neticesinde ilgili ayetin indirildiğini belirterek aynı zamanda ayetin sebep-i nüzûlüne de işaret etmiştir.

Katâde’nin ayeti ayet ile açıkladığı rivayetler hakkında verilen bir diğer örnek ise Bakara Sûresi 88. ayet ile ilgilidir.

“Kalplerimiz perdelidir” dediler. Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler.²⁰²

حدثني المثنى قال، حدثنا إسحاق قال، حدثنا عبد الرزاق، عن معمر، عن قتادة في قوله: (قلوبنا غلف) قال: عليها طابع، قال: هو كقوله: (قلوبنا في أكنة)²⁰³.

Katâde, “Kalplerimiz perdelidir” ayeti hakkında, “Üzerlerinde bir damga vardır” dedi ve şöyle ekledi: “Bu ayet, “Kalplerimiz perdelenmiştir”²⁰⁴ ayeti gibidir.”

Bu rivayette Katâde ilgili ayetteki bir kelimeyi öncelikle kendisi açıklamış daha sonra da ayette zikredilen (غلف) kelimesinin Fussilet Sûresinden örnek olarak getirdiği (أكنة) kelimesi ile aynı anlamda olduğunu ifade etmiştir.

Müfessirin ayeti ayet ile açıkladığına dair verilen sonuncu örnek ise Bakara Sûresi 108. ayet ile ilgilidir.

“Yoksa daha önce Mûsâ’nın sorguya çekildiği gibi, siz de peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Her kim imanı küfre değişirse, o artık doğru yoldan sapmış olur.”²⁰⁵

¹⁹⁸ Bakara, 2/94.

¹⁹⁹ Taberî, Câmiu’l-Beyân, n. 1572, c. II, s. 364.

²⁰⁰ Bakara, 2/111.

²⁰¹ Mâide, 5/18.

²⁰² Bakara, 2/88.

²⁰³ Taberî, Câmiu’l-Beyân, n. 1506, c. II, s. 326.

²⁰⁴ Fussilet, 41/5.

²⁰⁵ Bakara, 2/108.

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة قوله: (أم تريدون أن تسألوا رسولكم كما سئل موسى من قبل)، وكان موسى يسأل، فقيل له: (أرنا الله جهرة).²⁰⁶

Katâde, “Ya da Resulünüze, tıpkı Musa’ya sorulduğu gibi mi soracaksınız?” ayeti hakkında şöyle dedi: Musa’ya, “Bize açıkça Allah’ı göster.”²⁰⁷ demişlerdi.

Katâde, Yahudilerin Hz. Peygambere sorduğu sorular hakkında inen bu ayette anlatılan “Musa’ya sorulduğu gibi” ifadesindeki sorunun ne olduğunu Nisa Sûresinde geçen ilgili ayet ile açıklamıştır.

2.1.2.2. Ayeti Hadis (Sünnet) ile Açıklaması

Kur’ân ayetlerinin Hadislerle yani Hz. Peygamberin sünnetiyle açıklanması tefsir alanının temelini oluşturması sebebiyle son derece büyük bir öneme sahiptir. Nitekim Kur’ân-ı Kerim Hz. Peygamberin kalbine indirilmiş²⁰⁸ ve O’nun, yine Hz. Peygamber tarafından en iyi ve en doğru şekilde anlaşılması için beyanı Allah tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁰⁹ Dolayısıyla Kur’ân’ı en iyi anlayan, yaşayan ve anlatan kişi hiç şüphesiz Hz. Peygamberdir. Bu nedenledir ki Kur’ân’ı en doğru şekilde anlamak için Hz. Peygamberin yaşantısına ve sözlerine/hadislerine bakılmalıdır. Katâde b. Diâme’de, Kur’ân ayetlerini açıklarken Hz. Peygamberin sünnetine yani hadislerine büyük bir ehemmiyet vermiştir.

Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde Katâde b. Diâme’den aktarılan rivayetler incelendiğinde onun Hz. Peygamberin Kur’ân ayetlerini açıkladığı pek çok hadisi rivayet ettiği tespit edilmiştir.²¹⁰

Katâde’nin Bakara Sûresindeki ayetlerle ilgili açıklama yapmak amacıyla Hz. Peygamberden aktardığı örnek rivayetlerden biri 185. ayet ile ilgilidir.

“Ramazan ayı, ki onda Kur’ân, insanlara yol gösterici ve doğruyu yanlıştan ayırıcı belgeler olarak indirildi.”²¹¹

حدثنا أحمد بن منصور قال، حدثنا عبد الله بن رجاء قال، حدثنا عمران القطان، عن قتادة، عن أبي المليح، عن وائلة، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: “نزلت صُحُف إبراهيم أول ليلة من شهر رمضان، وأنزلت التوراة لست مَضِين من رمضان، وأنزل الإنجيل لثلاث عشرة خلت، وأنزل القرآن لأربع وعشرين من رمضان.”²¹²

Katâde, Ebû el-Melh’den, o, Vâsile’den, o da Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’den rivayet etti: “İbrahim’in sahifeleri Ramazan ayının ilk gecesinde indirildi. Tevrat Ramazan’ın

²⁰⁶ Taberî, Câmiu’l-Beyân, n. 1778, c. II, s. 490.

²⁰⁷ Nisa, 4/153.

²⁰⁸ Bakara, 2/97.

²⁰⁹ Kıyame, 75/19.

²¹⁰ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, Câmiu’l-Beyân, n. 4172, c. IV, s. 341; n. 5730, c. V, s. 347; n. 6231, c. V, s. 600; n. 6272, c. VI, s. 27.

²¹¹ Bakara, 2/185.

²¹² Taberî, Câmiu’l-Beyân, n. 2814, c. III, s. 446.

altıncı gününde, İncil Ramazan'ın on üçüncü gününde ve Kur'an Ramazan'ın yirmi dördüncü gününde indirildi."

Görüldüğü üzere bu rivayette Katâde Hz. Peygamberden nakledilen ve kutsal kitapların indirildiği zamanlar hakkında bilgi veren bir hadisi aktarmıştır. Bu rivayette Katâde direkt olarak Hz. Peygamberden değil de kendisine ulaşan sened zinciri ile nakilde bulunmuştur. Nitekim Mürsel hadis bağlamında direkt olarak Hz. Peygamberden yaptığı rivayetler konusuna daha önce değinilmişti. Ancak bu başlık altında böyle bir ayırım gözetmeksizin daha geniş kapsamda Katâde'nin Kur'an'ı açıklamak amacıyla Hz. Peygamberden yaptığı rivayetler ele alınmıştır.

Katâde'nin Kur'an ayetlerini açıklamak amacıyla Hz. Peygamberden naklettiği bir diğer rivayet ise Bakara Sûresi 285. Ayet ile ilgilidir.

*"Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler)..."*²¹³

حدثنا بشر قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة قوله: "آمن الرسول بما أنزل إليه من ربه"، ذكر لنا أن نبي الله صلى الله عليه وسلم لما نزلت هذه الآية قال: ويحق له أن يؤمن.²¹⁴

Katâde *"Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti."* ayeti ile ilgili şöyle dedi: *Bu ayet indirildiğinde Allah'ın Nebisi Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: "O (Kur'an), kendisine iman etmeyi hak etmektedir."*

Zikredilen bu rivayette Katâde, ilgili ayet hakkında Hz. Peygamberden rivayette bulunarak açıklama yapmıştır.

Katâde b. Diâme'nin Kur'an ayetlerini açıklamak amacıyla Hz. Peygamberden rivayette bulunduğu son örnek rivayet ise Bakara Sûresi 219. ayet ile ilgilidir.

*"...Yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: "İhtiyaçtan arta kalanı..."*²¹⁵

حدثنا عمرو بن علي قال، حدثنا يزيد بن هرون قال، حدثنا محمد بن إسحاق، عن عاصم بن عمر بن قتادة، عن محمود بن لبيد، عن جابر بن عبد الله قال: أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم رجلٌ ببيضة من ذهب أصابها في بعض المعادن، فقال: يا رسول الله، خذ هذه مني صدقة، فوالله ما أصبحت أملك غيرها! فأعرض عنه، فأتاه من ركنه الأيمن فقال له مثل ذلك، فأعرض عنه. ثم قال له مثل ذلك، فأعرض عنه. ثم قال له مثل ذلك، فقال: هاتها! مغضبًا، فأخذها فحذفه بها حذفةً لو أصابه شجّه أو عقره، ثم قال: "يجيء أحدكم بماله كله يتصدق به، ويجلس يتكفف الناس!! إنما الصدقة عن ظهر غنى."²¹⁶

Katâde, Mahmud b. Lebid'den, o da Cabir b. Abdullah'tan şöyle rivayet etti: *"Bir adam, Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e bazı madenlerden oluşturduğu bir altın yumurtayı*

²¹³ Bakara, 2/285

²¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 6499, c. VI, s. 124.

²¹⁵ Bakara, 2/219.

²¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 4171, c. IV, s. 341.

getirerek şöyle dedi: “Ya Resulallah, bunu benden sadaka olarak kabul et, vallahi bundan başka bir şeyim yok!” Resulullah ona yüz çevirdi. Adam, sağ tarafından gelip aynı şekilde söyledi, yine yüzünü çevirdi. Adam tekrar aynı şekilde söyledi, Resulullah yine yüzünü çevirdi. Sonra tekrar aynı şekilde söyleyince bu defa Resulullah sinirli bir şekilde “getir onu” dedi. Sonra onu aldı ve o adama attı. O kadar sert attı ki, eğer ona isabet etseydi, onu yaralayabilir ya da başını kırabilirdi. Ardından şöyle dedi: “Sizden biriniz malının tamamını getirip sadaka olarak verir, sonra da oturup insanlardan dilenir! Sadaka ancak zenginlikten (fazla maldan) verilir.”

Katâde b. Diâme “malın ihtiyaçtan fazla olan kısmının Allah yolunda verilmesi gerektiğini” bildiren ayet ile ilgili, Kur’ân’ın mübeyyini olan Hz. Peygamberden bir rivayet aktarmıştır. Katâde’nin Kur’ân ayetlerini tefsir ederken izlediği yol ve yöntemlerden biri olan Hz. Peygamberden rivayette bulunması, verilen örneklerde açıkça görülmektedir.

2.1.2.3. Ayeti Sahabe Sözüyle Açıklaması

İslam Tarihinde Hz. Peygamberden sonra sözü ve görüşlerinin en kıymetli olduğu kimseler olan Sahabe-i Kiram, Kur’ân tefsirinde önemli bir yere sahiptir. Nitekim onlar Kur’ân’ın ilk muhatapları olmaları hasebiyle Kur’ân ayetlerine dair ilk bilgiyi direkt olarak Hz. Peygamberden almış ve ayetlerin nüzûl ortamına, hatta nüzûl anına şahitlik etmişlerdir. Bütün bunların yanı sıra Kur’ân ayetleriyle ilgili anlaşılmayan bir hususta derhal Allah’ın kendisine tebliğ görevi yanında tebyin görevini de verdiği Hz. Peygambere sorma imkânı ile en kısa zamanda en doğru bilgiye ulaşmışlardır.

Taberî’nin Câmiû’l-Beyân adlı eserinde Bakara Sûresi ayetlerine dair Katâde’den gelen rivayetlere bakıldığında, onun bazen Sahabenin Kur’ân tefsiri ile ilgili yaptığı açıklamaları da naklettiği görülmektedir. Katâde’nin Bakara Sûresindeki Sahabe sözü ile yaptığı açıklamalar örnek rivayetler üzerinden incelenecektir.²¹⁷

Katâde’nin Kur’ân hakkında Sahabenin sözünü naklederek yaptığı açıklamalara örnek olarak verilen rivayetlerden biri Bakara Sûresi 184. ayet ile ilgilidir.

“Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir...”²¹⁸

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة قال: ذكر لنا أن ابن عباس قال، لأم ولد له حبلى أو مريض:

أنت بمنزلة الذين لا يطيقونه، عليك الفداء ولا صوم عليك. هذا إذا خافت على نفسها.²¹⁹

²¹⁷ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 6480, c. VI, s. 112; n.5483, c. V, s. 218; n. 4626, c. IV, s. 490; n. 4627, c. IV, s. 491.

²¹⁸ Bakara 2/184.

²¹⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 2761, c. III, s. 429.

Katâde İbn Abbas'tan şu şekilde aktardı: "İbn Abbas, hamile veya emziren bir kadına şöyle dedi: "Sen, oruç tutamayacak olanlar gibisin. Senin üzerine fidye vardır, oruç tutman gerekmez." "Bu, kadının kendisi için bir tehlike olduğunda geçerlidir."

Görüldüğü üzere Katâde ilgili ayet hakkında açıklama yaparken tefsir ve fıkıh alanında otorite kabul edilen ve pek çok hadis rivayetinde bulunan Abdullah b. Abbas'ın sözünü rivayet etmiştir. Bunun yanı sıra İbn Abbas'ın açıklaması üzerine yorum yapmıştır. Öyle ki Katâde, İbn Abbas'ın hamile ve emziren kadınların *"Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir"* ifadesine binaen *"oruç tutmayıp fidye vermeleri yeterlidir"* görüşü üzerine *"Bu, kadının kendi nefsi için bir tehlike sezdiği durumlar içindir."* şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Katâde'nin yaptığı açıklamadan anlaşılıyor ki, kadının kendisi için değil de çocuğu için endişelenmesi durumunda oruç tutması gereklidir. Tutamaması durumunda ise daha sonra kaza etmesi gerekmektedir.

Katâde b. Diâme'nin ayetlerle ilgili açıklama yaparken Sahabe sözünü naklettiği bir diğer örnek rivayet ise Bakara Sûresi 203. ayet hakkındadır.

*"Sayılı günlerde Allah'ı anın (telbiye ve tekbir getirin). Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönerse, ona günah yoktur. Kim geri kalırsa, ona da günah yoktur. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve onun huzurunda toplanacağınızı bilin."*²²⁰

حدثنا بشر، قال: حدثنا يزيد، قال: حدثنا سعيد، عن قتادة قوله: "لمن اتقى"، قال: يقول لمن اتقى على حجه. قال قتادة: ذكر لنا أن ابن مسعود كان يقول: من اتقى في حجه غفر له ما تقدم من ذنبه - أو: ما سلف من ذنبه.²²¹

Katâde, "Kim takva sahibi olursa (Allah'a karşı gelmekten sakınırsa)" ayeti hakkında şöyle demiştir: "Bu ayet, hac yaparken takva sahibi olan kimseye yöneltilmiştir." Katâde, bizlere İbn Mesud'un şöyle dediğini haber verdi: "Haccında takva sahibi olan kişinin, önceki günahları affedilir" ya da "geçmişteki günahları affedilir."

Bu rivayette Katâde öncelikle ayet hakkında kendisi açıklama yaparak ayette belirtilen takvanın yani Allah'tan hakkıyla korkma durumunun Hac vazifesini yerine getirin kimse için ifade edildiğini vurgulamıştır. Daha sonra ise tefsir ve fıkıh alanında önde gelen Sahabeden biri olan Abdullah b. Mes'ud'un "Hac vazifesini yerine getirirken takva sahibi olan kimsenin geçmişteki günahları bağışlanır" sözünü rivayet ederek ayet hakkında açıklama yapmıştır.

Katâde'nin Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde Sahabe sözü naklederek açıklama yaptığı rivayetler arasından verilen son örnek ise 226. ayet hakkındadır.

²²⁰ Bakara 2/203.

²²¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 3955, c. IV, s. 221.

“Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²²²

حدثنا ابن بشار قال، حدثنا عبد الأعلى، عن سعيد، عن قتادة، أن علياً قال: إذا قال الرجل لامرأته وهي تُرضع: “والله لا قربتُك حتى تقطمي ولدي”، يريد به صلاح ولده، قال: ليس عليه إيلاء.²²³

Katâde Hz.Ali’nin şöyle dediğini aktardı: “Bir adam, emziren karısına “Vallahi, çocuğumu sütten kesene kadar sana yaklaşmayacağım” derse, eğer maksadı çocuğunun iyiliği ise, ona îlâ (yeminli uzak durma) gerekmez.”

Katâde, bu ayet hakkında Hz. Ali’nin açıklamasını aktarmıştır. Eşine yaklaşmamak için yemin eden bir kimsenin dört aylık bir süre beklemesini ifade eden bu ayet hakkında Hz. Ali “Eğer kişi emziren eşine karşı çocuğunun iyiliği maksadıyla böyle bir yemin ettiyse ayette belirtilen süreyi beklemesine gerek yoktur.” şeklinde bir açıklama yaparak ayetin esas maksadına işaret etmiştir.

2.1.2.4. Ayeti Tabiîn Sözüyle Açıklaması

Sahabe-i Kiramdan sonraki nesil olan ve İslamî alanda kendilerine Sahabe vasıtasıyla Kur’ân ayetleri, Hz. Peygamberin hadisleri ve Sahabenin kendi malumatları ulaşan Tabiîn nesli, Kur’ân tefsiri konusunda Sahabeden sonraki en önemli tabakadır. Nitekim Kur’ân Tefsiri, Tabiîn döneminde sistemli bir hal alarak baştan sonra tefsir edilmeye başlanmıştır. Ahkâm ayetleri hakkında genişçe fikhî izahlar yapılmış, Arap şiiri ile ayetler hakkında deliller getirilmeye başlanmıştır. En önemlisi de Kur’ân ayetleri tefsir edilirken Hz. Peygamberin hadisleri ve Sahabenin malumatı yanı sıra tarihî olaylar, yaşanan çevrenin dine uygun örf ve adetleri dikkate alınarak fikir ve görüşleri ortaya konulmuştur.

Bu çalışmanın esas odağı olan Müfessir Katâde b. Diâme’de Tabiîn neslinden olup Kur’ân tefsiri hakkında geniş malumata sahip bir zattır. Ancak, Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde rivayetleri incelenen Tabiîn ulemasından olan Katâde, Kur’ân ayetleri hakkında yaptığı açıklamalarda yalnızca kendi görüşlerini zikretmemiş, aynı zamanda çağdaşı olan diğer Tabiîn’in fikir ve görüşlerini de aktarmıştır.²²⁴ Ancak o, yaptığı nakillerin çoğunu Tabiîn Ulemasından hocaları olan Hasan-ı Basrî ve Said b. Müseyyeb’den aktarmıştır.

Katâde’nin Tabiîn sözüyle açıkladığı Kur’ân ayetlerinin incelendiği bu kısımda Taberî Tefsiri Bakara Sûresindeki örnek rivayetlerden biri 226. ayet ile ilgilidir.

²²² Bakara 2/226.

²²³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 4490, c. IV, s. 460.

²²⁴ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 4589, c. IV, s. 484; n. 4593, c. IV, s. 484; n. 2636, c. III, s. 387; n. 2679, c. III, s. 395.

*“Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*²²⁵

حدثنا الحسن بن يحيى قال، أخبرنا عبد الرزاق قال، أخبرنا معمر، عن قتادة، عن الحسن قال: إذا فاء فلا كفارة عليه.²²⁶

Katâde Hasan’ın şöyle dediğini aktardı: “Eğer kişi geri dönerse, onun üzerine herhangi bir kefarete yoktur.”

Görüldüğü üzere Katâde, Tabiîn ulemasından olan Hasan-ı Basrî’den ayet ile ilgili yaptığı açıklamayı aktarmıştır. Hasan-ı Basrî ayet ile ilgili yaptığı açıklamada fikhî bir hükme işaret etmiştir. Nitekim ayette belirtilen ve îlâ yemini olarak ifade edilen yemin çeşidinin bir kefareti söz konusudur. Ancak Hasan-ı Basrî *“Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”* ayeti ile belirtilen süre içinde geri dönen kimseler için kefaretin gerekmediği yönünde açıklamada bulunmuştur. Katâde ise ayet ile ilgili yalnızca Hasan-ı Basrî’nin rivayetini aktarmakla yetinerek herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

Katâde’nin Tabiîn sözü naklederek Kur’ân ayetlerini açıkladığı bir diğer örnek rivayet ise Bakara Sûresi 234. ayet ile ilgilidir.

*“İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”*²²⁷

حدثنا القاسم قال، حدثنا الحسين قال، حدثني أبو عاصم، عن سعيد، عن قتادة قال: سألت سعيد بن المسيب: ما بال العشر؟ قال: فيه ينفخ الروح.²²⁸

Katâde, Said b. Müseyyeb’e şöyle sorduğunu söylemiş: “O (iddet dönemindeki) on (gün) hakkında ne dersiniz?” Said b. Müseyyeb şöyle demiştir: “İşte o günlerde ruh üflenir.”

Bu rivayette Katâde, Kur’ân ayetlerini açıklamak için Tabiîn Ulemasından olup aynı zamanda hocası olan Said b. Müseyyeb’in yorumunu aktarmıştır. Şöyle ki Katâde, hocasına ayette belirtildiği üzere “eşleri vefat eden kadınların beklemesi gereken dört ay on günlük müddetten” küsurat gibi görünen on günlük zaman diliminin önemini sorunca, Said b. Müseyyeb ona “eğer kadın gebe ise o son on gün içinde karnındaki çocuğa ruhun üflendiğini” söyleyerek küsurat gibi görünen o günlerin önemine dikkat çekmiştir.

Katâde’nin Tabiîn görüşlerini naklederek Kur’ân ayetleri hakkında açıklama yaptığı son örnek rivayet ise Bakara Sûresi 196. ayet ile hakkındadır.

*“Hacca da, umreyi de Allah için tamamlayın.”*²²⁹

²²⁵ Bakara, 2/226.

²²⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 4547, c. IV, s. 474.

²²⁷ Bakara, 2/234.

²²⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 5092, c. V, s. 92.

²²⁹ Bakara 2/196.

وحدثنا ابن بشار، قال: حدثنا ابن عثمة، قال: حدثنا سعيد بن بشير، عن قتادة، عن سعيد بن جبیر، قال: العمرة ليست بواجبة²³⁰.

Katâde Saïd b. Cübeyr'in şöyle dediğini nakletti: "Umre farz değildir."

Zikredilen bu rivayette Katâde, Tabiînden olan Saïd b. Cübeyr'den nakilde bulunmuştur. Rivayetin içeriği ise Tabiîn döneminin Kur'ân ayetleri hakkındaki yaygın izah çeşitlerinden olan fikhî konuda yapılan bir açıklamadır. Nitekim ayette Hac ve Umrenin birlikte ifade edilmesi Umrenin de farz oluşuna dair bir anlam ortaya koymaktadır. Ancak Saïd b. Cübeyr yaptığı açıklama ile Umrenin farz olmadığını ifade etmektedir.

2.1.2.5. Fıkıhî İzahları

Rivayetlerde kendisinden çoğunlukla müfessir olmasının yanı sıra fakih olarak da bahsedilen Katâde, tefsir alanında olduğu gibi fıkıh alanında da şöhret kazanmış bir alimdir. O, ulaşabildiği her fakihten, alan ile ilgili yapılan rivayet ve açıklamaları almıştır. Ancak fıkıh hususunda görüş bildirmekten kaçınarak yalnızca ayet ve hadislerle açıklama yapmaya çalışmıştır. Ma'mer, dönemin fıkıh alimlerinden bahsederken: "Şu üç kişiden daha fakih olanını görmedim: Zührî, Hammâd ve Katâde."²³¹ diyerek onun fıkıh alanındaki konumuna işaret etmiştir.

Kur'ân'ı tefsir ederken çeşitli konular hakkında rivayet nakledip açıklamalar yapan Katâde, aynı zamanda Fıkıh alanıyla ilgili de pek çok rivayette bulunmuş ve açıklamalar yapmıştır.²³² Onun fıkıh ile ilgili aktardığı örnek rivayetlerden biri Bakara Sûresi 185. ayet ile ilgilidir.

*(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'ân'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir.*²³³

حدثنا هناد قال، حدثنا عبدة، عن سعيد بن أبي عروبة، عن قتادة أن علياً كان يقول: إذا أدركه رمضان وهو مقيم ثم سافر، فعليه الصوم.²³⁴

"Eğer bir kimse Ramazan ayına mukim olarak başlarda sonra sefere çıkarsa, ona oruç tutmak farzdır."

²³⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 3216, c. III, s.14.

²³¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXIII, s. 512; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. V, s. 273.

²³² Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n.2758, c. III, s. 427; n.3047, c. III, s. 532; n.3495, c. III, s. 108; n.4986, c. V, s. 54; n.5549, c. V, s. 241.

²³³ Bakara 2/185.

²³⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 232, c. III, s.450.

Görüldüğü üzere bu rivayette Katâde oruç ibadetiyle ilgili bir rivayet aktarmış ve Ramazan ayına mukim olarak başlayan kimsenin daha sonra sefere çıkması halinde oruç tutmaya devam etmesi gerektiğini bildirmiştir. Fakat öyle anlaşıyor ki bu rivayette bahsedilen “Ramazan ayını mukim olarak idrak etmekten” kastın Ramazan ayının kendisi değil de o ay içinde herhangi bir günün orucuna mukim olarak başlamanın böyle bir yükümlülüğü doğurduğudur. O halde rivayet şöyle anlaşılmalıdır: Ramazan ayı içinde mukim olarak bir oruca başlanılıp sonra da sefere çıkılırsa o günün orucunu tamamlamak gereklidir. Yani sefere çıkma sebebiyle verilen ruhsat bu gibi durumlarda geçerli değildir. Zikredilen rivayetteki bu meseleyle Arap dili belagatinde “zıkr’ül-küll iradet’ül-cüz” (Bütünü zikrederek parçayı kastetmek.) denilmektedir. Fakat Katâde’den ilgili ayet hakkında nakledilen bu rivayetin tam aksini ifade eden başka bir rivayet²³⁵ daha vardır. Nitekim mezhepler arası görüş farklılıkları zahirde bir zıtlık varmış gibi görünen bu ve benzer rivayetler sebebiyle oluşmaktadır. Bu tarz rivayetler hadis ilminde daha önce açıklanan Müşkilü’l-Hadîs bağlamında değerlendirilmektedir.

Katâde’nin naklettiği fikhî rivayet örneklerinden biri de Bakara Sûresi 225. ayet ile ilgilidir.

*Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar. Allah, çok bağışlayandır, halîmdir.*²³⁶ حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة قوله: “لا يؤاخذكم الله باللغو في أيمانكم”، فاللغو اليمين الخطأ غير العمد، أن تحلف على الشيء وأنت ترى أنه كما حلفت عليه، ثم لا يكون كذلك. فهذا لا كفارة عليه ولا مأثم فيه.²³⁷

“Allah, yeminlerinizdeki boş laf (kasıtsız yemin) yüzünden sizi cezalandırmaz.” Katâde dedi ki: “Boş laf, kasıt olmadan yapılan yanlış yemindir. Yani, bir adam doğru olduğunu düşündüğü bir şey hakkında yemin eder, ancak sonradan o şeyin doğru olmadığı anlaşırsa, böyle bir durumda kişi kefaret ödemez ve günah işlemiş sayılmaz.”

Katâde bu rivayette ilgili ayette geçen ve fikhî bir mesele olan yemini lağv konusunda açıklama yapmıştır. O, öncelikle yemini lağvın kelime olarak ne anlama geldiğini açıklamış daha sonra ise bir örnek üzerinden anlatarak bu tür yeminin günah sayılmadığı ve kefaret gerektirmediği hükmünü vermiştir.

Fıkıh alanında hüküm bildiren ayetler hakkında Katâde’nin yaptığı rivayetler arasından verilen son örnek ise Bakara Sûresi 182. ayet ile ilgilidir.

²³⁵ حدثنا ابن المثنى قال، حدثنا أبو الوليد قال، حدثنا حماد، عن قتادة، عن الحسن وسعيد بن المسيب قالوا من أدركه الصوم وهو مقيم رمضان ثم “Eğer bir kimse Ramazan orucunu tutarken ikamet ettiği yerde ise ve sonra seyahate çıkarsa, isterse orucunu bozabilir.” Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 2846, c. III, s.453.

²³⁶ Bakara, 2/225.

²³⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 4423, c. IV, s.436.

*“Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse, (tarafkların) aralarını düzeltirse ona hiçbir günah yoktur. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*²³⁸

حدثنا بشر بن معاذ، حدثنا يزيد بن زريع، عن سعيد، عن قتادة قوله: “فمن خاف من موص جَنَفًا أو إثمًا”، وكان قتادة يقول: من أوصى بجورٍ أو حيفٍ في وصيته فردّها وَلِيّ المتوفى أو إمام من أئمة المسلمين، إلى كتاب الله وإلى العدل، فذاك له.²³⁹

“Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse” ayeti hakkında Katâde şöyle dedi: “Eğer bir kişi vasiyetinde zulüm veya haksızlık yaparsa, o vasiyet ölen kişinin varisi ya da İslam ümmetinin bir imamı tarafından reddedilir ve bu, Allah’ın kitabına ve adalete uygun şekilde düzeltilir.”

Son örnek olarak verilen bu rivayette Katâde, fıkıh alanının konusu olan miras ve vasiyet ile ilgili indirilmiş bir ayet hakkında açıklama yapmıştır. O, vasiyet ederken hata eden bir kimsenin vasiyetinin geçersiz olup ilgili ayetlerde belirtildiği haliyle yeniden taksimat yapılmasının gerektiğini ifade etmiştir.

2.1.2.6. Yorum Ağırlıklı İzahları

Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde rivayetleri incelenen Katâdeb. Diâme’nin tefsir yönteminin genellikle rivayet tefsiri yönünde olduğu tespit edilmiştir. Katâde, Kur’ân ayetleriyle ilgili naklettiği rivayetleri Hz. Peygamber, Sahabe ve Tabiînden aktarmıştır. Bunun yanı sıra, onun rivayetlerinde nakle dayanarak kendi içtihadı ile de ayetleri izah ettiği görülmektedir. Katâde’nin tefsirde dirayet yönünü ortaya koyan bu açıklamalar onun ayetlere dair ortaya koyduğu kendi yorumlarıdır. Diğer konularda olduğu gibi Katâde’nin bu tür izahları da örnekler üzerinden aktarılmıştır.²⁴⁰

Katâde’nin nakle dayanarak ayetler hakkında kendi görüşü ile yaptığı açıklamalardan biri Bakara Sûresi 22. ayet ile ilgilidir.

*“O, yeryüzünü size bir döşek ve göğü de bir bina kıldı. Gökten su indirip onunla size rızık olmak üzere ürünler meydana getirdi; artık Allah’a bile bile eş koşmayın.”*²⁴¹

حدثنا بشر بن معاذ، قال: حدثنا يزيد، عن سعيد، عن قتادة في قول الله: “والسّماء بناءً”، قال: جعل السّماء سَقْفًا لَكَ. وإنما ذكر تعالى ذكره السّماء والأرض فيما عدّد عليهم من نعمه التي أنعمها عليهم، لأنّ منهما أقواتهم وأرزاقهم ومعاشهم، وبهما قوامُ دُنياهم. فأعلمهم أنّ الذي خلّقهما وخلق جميع ما فيهما وما هم فيه من النعم، هو المستحقّ عليهم الطاعة، والمستوجبُ منهم الشكر والعبادة، دون الأصنام والأوثان، التي لا تضرُّ ولا تنفع.²⁴²

²³⁸ Bakara, 2/182.

²³⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 2694, c. III, s.401.

²⁴⁰ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 352, c. I, s. 397; n. 569, c. I, s. 409; n.968, c. II, s. 92; n.1359, c. II, s. 259; n.2456, c. III, s. 309.

²⁴¹ Bakara, 2/22.

²⁴² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 479, c. I, s.367.

Katâde, “Ve göğü bir bina kıldı” ayeti hakkında şöyle dedi: “Allah semayı senin için bir çatı olarak yarattı.” Allah göğü ve yeri, onlara bahşettiği nimetlerden biri olarak zikretmiştir. Çünkü bunlar, onlara rızık, geçim ve yaşam sağlamakta, dünya düzenlerini ayakta tutmaktadır. Onlara, semayı ve yeri yaratan, içindekilerle birlikte her şeyin yaratıcısı olanın yalnızca Allah olduğunu, O’na itaat etmelerinin, O’na şükretmelerinin ve O’na ibadet etmelerinin gerektiğini bildirmiştir. Oysa putlar ve taşlar ne zarar verir ne de fayda sağlarlar.”

Görüldüğü üzere bu rivayette Katâde, yerin ve göğün yaratılması hakkında onların insanların dünya hayatlarını idame etmeleri için yaratılmış birer nimet olduğu ve ibadet, itaat ve de şükrün ne faydası ne de zararı olmayan putlara değil, bütün bu nimetleri insan oğluna bahşeden Allah’a karşı yapılması gerektiği şeklinde bir açıklama yapmıştır. Katâde bu açıklamayı yaparken nakilde bulunmamıştır ancak, şüphesiz ki o nakillerden edindiği bilgiler çerçevesinde böyle bir açıklama yapmıştır.

Katâde’nin izahatta bulunduğu bir diğer ayet ise Bakara Sûresi 28. Ayettir.

*“Siz cansız (henüz yok) iken sizi diriltten (dünyaya getiren) Allah’ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda O’na döndürüleceksiniz.”*²⁴³

حدثنا به بشر بن معاذ قال: حدثنا يزيد بن زريع، عن سعيد، عن قتادة، قوله: “كيف تكفرون بالله وكنتم أمواتاً” الآية. قال: كانوا أمواتاً في أصلاب آبائهم، فأحياهم الله وخلقهم، ثم أماتهم الموتة التي لا بد منها، ثم أحياهم للبعث يوم القيامة، فهما حيأتان وموتتان.²⁴⁴

Katâde, “Nasıl olur da Allah’ı inkâr edersiniz? Oysa siz ölüyken, O sizi diriltti...” ayeti hakkında şöyle dedi: “Siz, atalarınızın belkemiğinde ölüydünüz. Allah sizi diriltti ve yarattı. Sonra sizleri kaçınılmaz olan ölüm ile öldürdü. Ardından kıyamet günü sizi diriltecek ve yeniden hayat verecektir. İşte bu, iki ölüm ve iki diriliştir.”

Katâde zikredilen bu ayet hakkında dirayet tefsiri bağlamında açıklamada bulunmuş ve Allah’ın insana iki ölüm ve iki yaşam vereceğini ifade etmiştir.

Katâde b. Diâme’nin ayetler hakkında yorum ağırlıklı yaptığı izahlar ile ilgili verilen son örnek ise Bakara Sûresi 35. ayet ile ilgilidir.

*“Dedik ki: “Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.”*²⁴⁵

كما حدثنا بشر بن معاذ، قال: حدثنا يزيد بن زريع، قال: حدثنا سعيد، عن قتادة، قوله: “يا آدم اسكن أنت وزوجك الجنة وكلا منها رغداً حيث شئتما”، ثم إن البلاء الذي كتب على الخلق، كتب على آدم، كما ابتلي الخلق قبله، أن الله جل ثناؤه أحل له ما

²⁴³ Bakara, 2/28.

²⁴⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 55, c. I, s.419.

²⁴⁵ Bakara, 2/35.

في الجنة أن يأكل منها رَغدا حيث شاء، غيرَ شجرة واحدة نُهي عنها، وقُدِّم إليه فيها، فما زال به البلاء حتى وقع بالذي نُهي عنه.²⁴⁶

Katâde, “Ey Adem sen ve eşin cennete yerleşin ve orada dilediğinizden bol bol yiyin.” ayeti hakkında şöyle dedi: “Sonra yaratılmışlara yazılı olan bela, Adem’e de yazıldı. Yaratılanlar daha önce de bu tür bir sınavdan geçtiler. Allah Teala, Adem’e cennetteki her şeyden istediği şekilde bolca yemesine izin verdi. Ancak bir tek ağaçtan yememesi gerektiğini bildirdi. Fakat Adem’e o ağacın meyvesi sunuldu ve sonunda o yasaklanan şeyin içine düştü.”

Bu rivayette Katâde, ilgili ayet hakkında Hz. Adem’in cennette iken bir imtihana tabi tutulduğu ve bu imtihan dahilinde meyvesini yememesi gereken ağaçtan meyve yemesi sonucunda belaya düşer olduğu ile ilgili açıklamada bulunmuştur.

2.1.3. Katâde’nin Ulûmu’l-Kur’ân ile İlgili Rivayetleri

Kuvvetli hafızası sebebiyle senet, aktardığı rivayetler ile de kaynak olarak kabul edilen Katâde b. Diâme tefsir alanına hem rivayet hem de dirayet yönünden büyük katkı sağlamıştır. Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde yapılan bu çalışmada Katâde’nin Kur’ân ayetleri hakkındaki rivayetleri içinde onun tefsire ilişkin izahları yanı sıra Kur’ân İlimleri hakkında da açıklamaları olduğu tespit edilmiştir. Müfessir kimliğiyle öne çıkan Katâde, Bakara Sûresinin çeşitli ayetleriyle ilgili yaptığı açıklamalar ile Kur’ân İlimlerinin pek çoğuna işaret etmiş ve bu alana temel oluşturacak rivayetlerde bulunmuştur. Katâde’nin Kur’ân İlimlerine dair yaptığı açıklamalar konu olarak örnek rivayetler üzerinden aktarılmıştır.

2.1.3.1. Hurûf-ı Mukatta

Hurûf-ı Mukatta, Kur’ân-ı Kerim’deki bazı sûrelerin başında bulunan ve bir araya getirilerek kesik kesik okunan fakat, anlamı açıkça belirtilmeyen birtakım harflerdir. Hurûf-ı Teheccî “hece harfleri” olarak da isimlendirilen bu harflerin anlam açısından bulunduğu sûre ile açık bir bağlantı kurmaktan ziyade özel bir anlam içerdiği ve birtakım sırlar ya da işaretler taşıdığı ifade edilmiştir. Hurûf-ı Mukatta hakkında ulema farklı görüşler ileri sürse de genel olarak meşhur olan birkaç görüş vardır. Şöyle ki Hurûf-ı Mukatta’nın yalnızca Allah’ın bildiği, tevil edilmesi zor, müteşabih ayetlerden olduğu ve bu harfler hakkında yorum yapmanın mümkün olmadığı ifade edildiği gibi, bu harflerin Kur’ân’ın ya da bulundukları sûrenin isimlerinden biri olduğu hakkında görüşler aktarılmıştır.²⁴⁷

²⁴⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 717, c. I, s.516.

²⁴⁷ Süyûtî, *Tedribu’r-Ravî*, c. III, s. 4; Zeki Duman vd. “Huruf-ı Mukattaa” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XVIII, s. 401-408.

Müfessir Katâde b. Diâme'nin Taberî Tefsiri Bakara Sûresinde yer alan bu harflerle ilgili yalnızca bir adet rivayeti bulunmaktadır. Katâde'nin sûrenin ilk ayeti olan bu harflerle ilgili rivayeti şöyledir:

“*Elif Lâm Mîm.*”²⁴⁸

حدثنا الحسن بن يحيى، قال: أخبرنا عبد الرزاق، قال، أخبرنا معمر، عن قتادة في قوله: “ألم”، قال: اسم من أسماء القرآن.²⁴⁹

Katâde, “*Elif Lâm Mîm*” ayeti hakkında şöyle dedi: “O, Kur’ân’ın isimlerinden biridir.”

Görüldüğü üzere zikredilen bu rivayette Katâde, Hurûf-ı Mukatta’yı Kur’ân’ın bir ismi olarak nitelendirmiştir. Öyle anlaşıyor ki Katâde'nin bu rivayeti ulemanın Hurûf-ı Mukatta hakkında yukarıda belirtilen görüşleri konusunda bir zemin oluşturmuştur.

2.1.3.2. Mücmel ve Mübeyyen

Lügat anlamından da anlaşılacağı üzere kapalı lafız demek olan mücmel kelimesi, tefsir usulünde Kur’ân’da bulunan ve ilk bakışta ne kastedildiği anlaşılmayan ayet veya kelimeler için kullanılan bir ifadedir.²⁵⁰ Katâde b. Diâme'nin rivayetlerine bakıldığında onun bu tür anlaşılması zor olan mücmel kelime veya ayetlerle ilgili yaptığı açıklamalar mevcuttur.²⁵¹

Katâde'nin Taberî Tefsirinde yer alan Bakara Sûresinde bulunan mücmel ayetlerle ilgili yaptığı açıklamalara örnek olarak verilen rivayetlerden biri 3. ayet ile ilgilidir.

“*Onlar gaybe inanırlar; namazı dosdoğru kılarlar; kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar.*”²⁵²

حدثنا بشر بن معاذ العقدي، قال: حدثنا يزيد بن زريع، عن سعيد بن أبي عروبة، عن قتادة في قوله “الذين يؤمنون بالغيب”، قال: آمنوا بالجنة والنار، والتبعت بعد الموت، وبيوم القيامة، وكل هذا غيب.²⁵³

Katâde, “*Onlar gaybe inanırlar*” ayeti hakkında şunları söyledi: “*Onlar; ahiret hayatına, cehenneme, dirilişin gerçekleşeceği kıyamet gününe inanmışlardır. Bunların hepsi gaybdır.*”

Görüldüğü üzere Katâde, bu ayette geçen ve kendisinden ne kastedildiği anlaşılmayan gayb kelimesiyle ilgili bir açıklama yapmış ve kelimenin mahiyetiyle ilgili örnek vererek bütün saydıklarının gaybî meseleler olduğunu ifade etmiştir.

Katâde'nin mücmel ayetlerle ilgili diğer bir rivayeti ise Bakara Sûresi 10. ayeti hakkındadır.

²⁴⁸ Bakara, 2/1.

²⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 225, c. I, s. 205.

²⁵⁰ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, c. I, s. 309; Süyûtî, *Tedribu'r-Ravî*, c. III, s. 59.

²⁵¹ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 313, c. I, s. 269; n. 1129, c. II, s. 161; n. 1429, c. II, s. 284; n. 1703, c. II, s. 247; n. 3992, c. IV, s. 242.

²⁵² Bakara, 2/3.

²⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 275, c. I, s. 236.

“Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır.”²⁵⁴
 حدثني المثنى بن إبراهيم، قال: حدثنا سُؤيد بن نصر، قال: أخبرنا ابن المبارك قراءةً، عن سعيد، عن قتادة، في قوله “في قلوبهم مَرَضٌ” قال: في قلوبهم رِيبةٌ وشك في أمر الله جل ثناؤه.²⁵⁵

Katâde, “Kalplerinde bir hastalık vardır.” ayeti hakkında şunu söylemiştir: “Onların kalplerinde şüphe ve Allah’ın emirleri hakkında bir kuşku bulunmaktadır.”

Bu rivayetinde Katâde, ayette yer alan “kalplerdeki hastalık” ifadesiyle belirtilen mücmel ifadeyi “şüphe ve kuşku” olarak açıklayarak ayetin daha kolay anlaşılır olmasına katkıda bulunmuştur.

Katâde’nin konuyla alakalı bir diğer örnek rivayeti ise Bakara Sûresi 143. ayet ile ilgilidir.

“Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık...”²⁵⁶
 حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة قوله: “أمة وسطاً” قال، غُذولاً.²⁵⁷

Katâde, “orta bir ümmet” ayeti hakkında şöyle demiştir: “Adil olan bir ümmet.”

Zikredilen ayette belirtildiği üzere “orta ümmet” ifadesiyle ne kastedildiği tam olarak anlaşılmayan bu kelime ile ilgili Katâde, “adil ümmet” şeklinde açıklamada bulunarak ayeti daha anlaşılır kılmıştır.

2.1.3.3. Kelime İzahları

Kur’ân’ı tefsir etme yöntemlerinden biri olan kelime izahları Kur’ân tefsirinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü Kur’ân ayetleri içinde başta garîb kelimeler olmak üzere anlaşılması zor olan birçok kelime türü vardır. Tabîîn müfessirlerinden olan Katâde b. Diâme’de Kur’ân ayetlerinde bulunan anlaşılması zor olan kelimeleri ele alarak açıklamıştır. Bu tür kelime izahlarında Katâde, kimi zaman kelimeden kastedilen anlamı ifade ederken bazen de kelimenin eş anlamlarını vererek açıklamada bulunmuştur. Bazen Arapça kökenli olmayıp daha sonra bu dilde kullanılan garîb kelimeleri açıklarken kimi zaman ise birden fazla anlam ifade eden kelimenin anlamını hasretmek için açıklamada bulunmuştur.

²⁵⁴ Bakara, 2/10

²⁵⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 326, c. I, s. 280.

²⁵⁶ Bakara, 2/143.

²⁵⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 2172, c. III, s. 144.

2.1.3.3.1. Garîbü'l-Kur'ân

Garîb kelimesi lügatte “yurdundan uzak kalan, tek olan, mübhem ve kapalı olan” anlamlarına gelmektedir. Tefsir literatüründe ise bu kelime Garîbü'l-Kur'ân ifadesiyle kullanılmakta olup Arapça olmadığı halde daha sonra Arapçalaşmış veya Arapça olduğu halde Kureyş lehçesinden olmayan kelimelerin Kur'ân'da bulunması durumu ifade etmektedir.²⁵⁸ Kur'ân'da var olduğu bilinen bu tür kelimelerin dile yabancı olması sebebiyle ilk etapta anlaşılması oldukça zordur. Nitekim Hz. Peygamber bu duruma şu sözleriyle işaret etmiştir: “Kur'ân'ın garîblerini araştırınız.”²⁵⁹

Taberî Tefsiri Bakara Sûresinde Katâde b. Diâme'nin rivayetleri hakkında yapılan bu çalışmada Katâde'nin Kur'ân'da garîp olarak nitelendirilen kelimeler hakkında açıklama yaptığı tespit edilmiştir.²⁶⁰

Katâde'nin Kur'ân'daki garîb kelimeler hakkında yaptığı örnek açıklamalardan biri Bakara Sûresi 177. ayet ile ilgilidir.

*“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz (den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin...”*²⁶¹

حدثني المثنى قال، حدثنا إسحاق قال، حدثنا عبد الرزاق، عن معمر، عن ابن أبي نجيح، عن مجاهد وقتادة في قوله: “وابن السبيل” قال، الذي يمر عليك وهو مسافر.²⁶²

Katâde “*Ve ibnü's-sebil*” ayeti hakkında şöyle dedi: “O, yolculukta olan (misafir) ve senin yanından geçen kimsedir.”

Bu rivayette Katâde, ilgili ayette geçen ve Kur'ân'daki garîb kelimelerden biri olan “ibnü's-sebil” ifadesini açıklamıştır. Katâde bu kelimenin yolculuk yapan, misafir olan kimseyi ifade ettiğini açıklamıştır.

Katâde'nin Garîbü'l-Kur'ân ile ilgili yaptığı örnek açıklamalardan biri de Bakara Sûresi 264. ayet ile ilgilidir.

“Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa

²⁵⁸ Süyûtî, *Tedribü'r-Ravî*, c. II, s. 3; İsmail Cerraholu, “Garîbü'l- Kur'ân” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIII, s. 379-380.

²⁵⁹ Süyûtî, *Tedribü'r-Ravî*, c. II, s. 3.

²⁶⁰ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 1536, c. II, s. 342; n. 951, c. II, s. 82; n. 4668, c. IV, s. 500.

²⁶¹ Bakara, 2/177

²⁶² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 2535, c. III, s. 346.

çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir.”²⁶³

حدثني موسى قال، حدثنا عمرو قال، حدثنا أسباط، عن السدي: أما (صفوان) ، فهو الحجر الذي يسمى الصفاة.²⁶⁴
حدثنا بشر قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة، مثله²⁶⁵.

Suddi bu ayet hakkında şöyle dedi: “Safvan kelimesi, Safa diye bilinen bir taştır.”

“Katâde, aynı şekilde açıklamada bulunmuştur.”

Katâde b. Diâme zikredilen ayetteki Kur’ân’da garîb kelimeler arasında zikredilen “Safvan” kelimesini açıklamıştır. Katâde bu kelimenin taş anlamına geldiğini ve Arapçada “safa” kelimesiyle aynı anlamı ifade ettiğini vurgulamıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken başka bir husus vardır ki; o da Taberî’nin rivayet metotlarından biridir. Şöyle ki, Taberî Câmîû’l-Beyân eserinde aynı metne sahip olup farklı tarikler ile kendisine ulaşan rivayetleri birlikte zikretmiştir. Zikrettiği ilk rivayette tarik ile birlikte metne de yer verirken, ikinci rivayette ise yalnızca senedi zikredip metin yerine (مثله) “mislehu” ifadesini kullanarak bir önceki metne atıfta bulunmuştur. Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi ve örnek rivayetlere Taberî’nin metodolojisinin incelendiği bölümde yer verilmiştir.

2.1.3.3.2. Vücûh ve Nezâir

Lügatte “yüz, bir nesnenin karşısında olan şey, ön, önde olan” gibi anlamlara gelen “vech” kelimesinin çoğulu olan “vücûh” kelimesi, Tefsir literatüründe “Kur’ân’da aynı lafzın farklı yerlerde değişik manalarda kullanılmasını” ifade etmektedir.²⁶⁶ Kur’ân ayetlerini daha doğru anlamak ve tefsir edebilmek için vücûh kelimelerin ve bu kelimelerin bulunduğu yerde ifade ettiği anlamların bilinmesi büyük bir öneme sahiptir. Nitekim müfessir Katâde b. Diâme’de Kur’ân’da bulunan vücûh kelimelere haiz olup gerekli yerlerde bu kelimeler hakkında açıklamalarda bulunmuştur.

Katâde’nin Taberî Tefsiri Bakara Sûresindeki rivayetleri incelendiğinde onun bazı vücûh kelimeler hakkında rivayetlerinin olduğu tespit edilmiştir. Katâde’nin vücûh kelimeler ile ilgili yaptığı açıklamalar “fitne” (الفتنة) kelimesi üzerinden örneklendirilecektir.

Kur’ân’da bulunan vücûh kelimelerden biri olan “fitne” kelimesi bulunduğu yere göre birkaç farklı anlam ifade etmektedir. Nitekim Katâde, Bakara Sûresinde dört farklı ayette yer alan bu kelime hakkında açıklamalar yapmış, bulunduğu farklı ayetlerdeki ifade ettiği anlamlara işaret etmiştir.

²⁶³ Bakara, 2/264.

²⁶⁴ Taberî, Câmîû’l-Beyân, n. 6050, c. V, s. 529.

²⁶⁵ Taberî, Câmîû’l-Beyân, n. 6051, c. V, s. 529.

²⁶⁶ Süyûtî, Tedrîbu’r-Ravî, c. II, s. 144; Suat Mertoğlu, “Vücûh ve Nezâir” TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. 43, s. 141-143.

Bakara Sûresinde “fitne” kelimesinin yer aldığı ve Katâde’nin açıklamada bulunduğu rivayetlerden biri 102. ayet ile ilgilidir.

“Süleyman’ın hükümrânlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil’deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek sûretiyle küfre girdiler. Hâlbuki o iki melek, “Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme” demedikçe, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı...”²⁶⁷

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة (إنما نحن فتنه)، أي بلاء.²⁶⁸

Katâde, ayette bulunan “İnnema nahnu fitne” ifadesi hakkında şunları söylemiştir: “Yani, biz bir imtihandayız.”

O, bu ayette yer alan “fitne” kelimesini “imtihan” olarak açıklamıştır.

Katâde’nin “fitne” kelimesiyle ilgili yaptığı diğer açıklamalar ise Bakara Sûresi 191, 193 ve 216. ayetlerle ilgilidir. O, “fitne” kelimesini bu üç ayette aynı anlam ile açıklamıştır.

-“Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke’den) siz de onları çıkarın. Fitne, adam öldürmekten daha ağırdır...”²⁶⁹

حدثنا بشر بن معاذ، قال: حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة قوله: “والفتنة أشد من القتل” يقول: الشرك أشد من القتل.²⁷⁰

Katâde ayette bulunan “ve’l-fitnetü eşeddu min’el-katl” ifadesi hakkında şunları söylemiştir: “Yani, şirk öldürmekten daha şiddetlidir.”

-“Fitne kalmayıp ve din yalnız Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır.”²⁷¹

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة قوله: “وقاتلوهم حتى لا تكون فتنة” قال: حتى لا يكون شرك.²⁷²

Katâde ayette bulunan “ve kâtîlûhum hattâ lâ tekûne fitneh” ifadesi hakkında şunları söylemiştir: “Yani, şirk olmayıncaya dek (kalmayıncaya dek).”

-“Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: “O ayda savaş büyük bir günahtır. Allah’ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram’ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır. Fitne ise öldürmekten daha büyüktür.”²⁷³

²⁶⁷ Bakara 2/102.

²⁶⁸ Taberî, Câmiu’l-Beyân, n. 1702, c. II, s. 444.

²⁶⁹ Bakara 2/191.

²⁷⁰ Taberî, Câmiu’l-Beyân, n. 3098, c. III, s. 565.

²⁷¹ Bakara, 2/193.

²⁷² Taberî, Câmiu’l-Beyân, n. 3113, c. III, s. 570.

²⁷³ Bakara, 2/217.

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة: ” وإخراج أهله منه أكبر عند الله ” من ذلك. ثم عيّر المشركين بأعمالهم أعمال السوء فقال: ” والفتنة أكبر من القتل ”، أي الشرك بالله أكبر من القتل²⁷⁴.

Katâde “ve’l-fitnetü ekberu min’el-katl” ayetini açıklarken, şunu söylemiştir: “Yani, Allah’a şirk koşmak, öldürmekten daha büyüktür.”

Görüldüğü üzere Katâde b. Diâme Kur’ân’daki “Vücuḥ” kelimelerden biri olan (الفتنة) “Fitne” kelimesinin anlamını Bakara Sûresinde yer aldığı ayetlere nispeten açıklamıştır. Katâde bu kelimeyi 102. ayet ile ilgili rivayetinde “imtihan” olarak açıklarken 191, 193 ve 216. ayetler ile ilgili rivayetlerinde ise “şirk” olarak açıklamıştır.

Katâde’nin Bakara Sûresindeki rivayetleri arasında “Nezâir” kelimelerle ilgili aktarılmış herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Bu nedenle konu içinde yalnızca “Vücuḥ” kelimelerle ilgili örnek ve açıklamalara yer verilmiştir.

2.1.3.3.3. Müradif Kelimelerle Yapılan Açıklamalar

Lügatte birçok kelimenin aynı anlamı ifade etmesi demek olan müradif (müteradif) kelimeler terimi genellikle Arapça dil bilgisi alanında kullanılan bir tabirdir. Bu tabir tefsir literatüründe ise “nezâir kelimeler” olarak ifade edilmektedir. Ancak bu kısımda Kur’ân’daki farklı kelimelerin aynı anlamı ifade etmesi durumundan değil de Katâde’nin Kur’ân ayetlerindeki bazı kelimeleri kendisiyle aynı anlama gelip daha çok bilinen veya daha yaygın kullanılan başka kelimelerle açıklaması durumundan bahsedilmiştir.²⁷⁵

Katâde’nin Taberî Tefsiri Bakara Sûresindeki rivayetleri içinde müradif kelimelerle yaptığı açıklamalara örnek verilecek rivayetlerden biri 22. ayet ile ilgilidir.

“O, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır. Öyleyse siz de bile bile Allah’a ortaklar koşmayın.”²⁷⁶

حدثنا بشر بن معاذ، قال: حدثنا يزيد بن زريع، عن سعيد، عن قتادة: ”الذي جعل لكم الأرض فراشا“، قال: مهادا لكم.²⁷⁷

Katâde, “Ellezî ce’ale lekümü’l-arda firâşen” ayeti hakkında şunları söylemiştir: “Sizin için yatak (yatacak yer, istirahat yeri) kılmiştir.”

Görüldüğü üzere Katâde ayetle ilgili açıklama yaparken ayetin bütününe değil tek bir kelimesini açıklamıştır. Nitekim o, (فراش) “firaş” kelimesini eş anlamlısı olan (مهاد) “mihad” kelimesiyle açıklamıştır.

Katâde’nin Bakara Sûresinde eş anlamlı kelimeler ile yaptığı açıklamalardan bir diğeri de 55. ayet ile ilgilidir.

²⁷⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 4095, c. IV, s. 311.

²⁷⁵ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 368, c. I, s. 309; n. 476, c. I, s. 365; n. 1148, c. II, s. 175; n. 1200, c. II, s. 193.

²⁷⁶ Bakara, 2/22.

²⁷⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 476, c. I, s. 365.

“Hani siz, “Ey Mûsâ! Biz Allah’ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız” demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.”²⁷⁸

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة: (حتى نرى الله جهرة) ، أي عياناً²⁷⁹.

“Katâde, “Hatta nerallâhe cehraten” ayeti hakkında şunları söylemiştir: “Yani Allah’ı açıkça, gözlerimizle görmek anlamında.”

Katâde b. Diâme bu ayetle ilgili açıklama yaparken “cehraten” (جهرة) kelimesini müteradifi olan “iyân” (عيان) kelimesiyle açıklamıştır.

Müfessir Katâde’nin müradif kelimelerle yaptığı açıklamalar için verilen son örnek rivayet ise Bakara Sûresi 90. ayet hakkındadır.

“Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah’ın, kullarından dilediğine lütfuyla indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür! Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenlere alçaltıcı bir azap vardır.”²⁸⁰

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد عن قتادة: (بغيا) ، قال: أي حسداً، وهم اليهود²⁸¹.

Katâde “Bağyen” kelimesi hakkında şöyle dedi: “Yani, haset (kıskançlık anlamında kullanılmıştır). O (kıskanan) kimseler Yahudilerdir.”

Katâde bu rivayetinde (بغى) “Bağy” kelimesini aynı anlamı ifade eden (حسد) “Hased” kelimesiyle açıklamıştır. Bunun yanı sıra Katâde ayette ifade edilen kıskançlık davranışını sergileyen kimselerin Yahudiler olduğunu ifade etmiştir.

2.1.3.4. Mübhemâtü’l-Kur’ân

Sözlükte “kapalı bırakılan, mahiyeti bildirilmeyen şey”²⁸² anlamına gelen mübhem kelimesi, tefsir usulünde ise Kur’ân’da açık olarak zikredilmeyen isim, yer veya herhangi bir şeye ismi mevsûl veya zamirlerle işaret edilmesi durumudur.²⁸³ Çalışmanın yapıldığı Taberî Tefsiri Bakara Sûresinde, müfessir Katâde b. Diâme’den aktarılan Mübhemâtü’l-Kur’ân ile ilgili pek çok rivayet mevcuttur. Katâde’nin zikredilen bu rivayetlerine bakıldığında onun ayetlerdeki mübhem ifadelerle işaret edilen şahıs, yer ve kastedilen şey gibi unsurlara dair açıklamalar yaptığı görülmektedir. Konuyla ilgili rivayetler oldukça fazla sayıda olması sebebiyle diğer konularda da olduğu gibi örnekler üzerinden aktarılmıştır.²⁸⁴

²⁷⁸ Bakara, 2/55.

²⁷⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 950, c. II, s. 81.

²⁸⁰ Bakara, 2/90.

²⁸¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 1536, c. II, s. 342.

²⁸² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1414/1994, c. XII, s. 57.

²⁸³ Süyûtî, *Tedribü’r-Ravî*, c. IV, s. 83; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usülü*. TDV Yayınevi, Ankara 2015, s. 186.

²⁸⁴ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 353, c. I, s. 397; n. 574, c. I, s. 416; n. 142, c. II, s. 251; n. 1392, c. II, s. 271; n. 1631, c. II, s. 393.

Katâde b. Diâme'nin Bakara Sûresinde mübhem ayet/kelimeler ile ilgili yaptığı açıklamalardan Taberî Tefsirinde yer alıp örnek olarak verilen rivayetlerinden biri 58. ayet ile ilgilidir.

“*Hani, Şu memlekete girin. Orada dilediğiniz gibi, bol bol yiyeceksiniz...*”²⁸⁵

حدثنا الحسن بن يحيى قال، أنبأنا عبد الرزاق قال، أنبأنا معمر، عن قتادة في قوله: (ادخلوا هذه القرية) ، قال: بيت المقدس.²⁸⁶

Katâde, “*Bu memlekete girin.*” ayeti hakkında şöyle dedi: “*Bu, Beyt-i Makdis'tir.*”

Görüldüğü üzere Katâde zikredilen ayette belde/memleket olarak ifade edilen mübhem bir kelime hakkında açıklama yaparak buranın Beyt-i Makdis yani Kudüs olduğunu ifade etmiştir.

Katâde b. Diâme'nin Kur'ân ayetlerini açıklarken değindiği konulardan biri olan Mübhemâtü'l-Kur'ân ile ilgili Bakara Sûresinde yaptığı açıklamalardan bir diğer örneği de 89. ayet hakkındadır.

“*Kendilerine ellerindeki tasdik eden bir kitap (Kur'ân) gelince onu inkâr ettiler...*”²⁸⁷

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة: (ولما جاءهم كتاب من عند الله مصدق لما معهم) وهو القرآن الذي أنزل على محمد، مصدق لما معهم من التوراة والإنجيل.²⁸⁸

Katâde “*Ve onlara, ellerindeki kitabı tasdik eden bir kitap geldiğinde...*” ayeti hakkında şöyle dedi: “*Bu, Muhammed'e indirilen Kur'ân'dır. O, ellerindeki Tevrat ve İncil'i tasdik ediyordu.*”

Bu rivayette Katâde ayet içinde yer alan iki mübhem ifadeye açıklık getirmiştir. Şöyle ki Allah katından indirilen kitabın Kur'ân olduğunu, onların ellerinde bulunanın ise Tevrat ve İncil olduğunu ifade ederek ayette ilk bakışta anlaşılmayan mübhem ifadeleri açıklığa kavuşturmuştur.

Katâde'nin Mübhemâtü'l-Kur'ân ile ilgili rivayetleri hakkında verilecek olan son örnek ise Bakara Sûresi 204. ayet ile ilgilidir.

“*İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Hâlbuki o, düşmanlıkta en amansız olandır.*”²⁸⁹

وحدثنا الحسن بن يحيى، قال: أخبرنا عبد الرزاق، قال: أخبرنا معمر عن قتادة قوله: “ومن الناس من يعجبك قوله في الحياة الدنيا ويشهد الله على ما في قلبه” قال: هو المنافق.²⁹⁰

²⁸⁵ Bakara, 2/58.

²⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 999, c. II, s. 102.

²⁸⁷ Bakara, 2/89.

²⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 1518, c. II, s. 332.

²⁸⁹ Bakara, 2/204.

²⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 3966, c. IV, s. 232.

Katâde “İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar.” Ayeti hakkında şöyle dedi: “O (bahsedilen kişi) münafıktır.”

Bu rivayette Katâde, ayette kendisinden bahsedilirken zamir ile işaret edilmesi sebebiyle kim olduğu anlaşılmayan kimseyi açıklayarak ayetin münafıklardan bahsettiğini ifade etmiştir.

2.1.3.5. Sebeb-i Nuzûl

Yarattığı her şeyi bir sebebe bağlayan yüce Allah, Kur’ân ayetlerini de bir sebep üzere indirmiştir. Ancak yarattıkları içinde birçoğunun yaratılış sebebinin bilmediği veya izah edilemediği gibi Kur’ân ayetlerinin de birçoğunun idrak çerçevesinde olmaması sebebiyle herhangi bir sebebe bağlayamadan doğrudan indirildiği fikrine kanaat getirilmektedir. Öte yandan Kur’ân ayetlerinin bir kısmı ise bir takım bilinen sebeplere binaen indirilmiştir. Nitekim Hz. Peygambere sorulan bir soru veya yaşanan bir hadise sebebiyle bazı ayetlerin veya bütün olarak bir sûrenin indirilmesi durumu vakidir. Bu ayetlerin indirilmesine sebep olan durum veya olaylara ise Sebeb-i Nüzûl denilmektedir.²⁹¹

Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde Katâde’den gelen rivayetler incelendiğinde bu rivayetler arasında ayetlerin iniş sebebiyle ilgili yapılan açıklamalar tespit edilmiştir. Katâde’nin Sebeb-i Nüzûl konusundaki rivayetleri örnekler üzerinden aktarılacaktır.²⁹²

Katâde’nin ayetlerin iniş sebebiyle ilgili açıklama yaptığı örnek rivayetlerden biri Bakara Sûresi 65. ayet ile ilgilidir.

*“Şüphesiz siz, içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz. Biz onlara, “Aşağılık maymunlar olun” demiştik.”*²⁹³

حدثنا بشر قال، حدثنا يزيد بن زريع قال، حدثنا سعيد، عن قتادة قوله: (ولقد علمتم الذين اعتدوا منكم في السبت فقلنا لهم كونوا قردة خاسئين): أحلت لهم الحيتان، وحرمت عليهم يوم السبت بلاء من الله، ليعلم من يطيعه ممن يعصيه. فصار القوم ثلاثة أصناف: فأما صنف فأمسك ونهى عن المعصية، وأما صنف فأمسك عن حرمة الله، وأما صنف فانتبهك حرمة الله ومرد على المعصية. فلما أبوا إلا الاعتداء إلى ما نهوا عنه، قال الله لهم: (كونوا قردة خاسئين) فصاروا قردة لها أذناب، تعاوى بعد ما كانوا رجالاً ونساء.²⁹⁴

Katâde, “Şüphesiz siz, içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz. Biz onlara, “Aşağılık maymunlar olun” demiştik.” ayeti hakkında şöyle dedi: “Balıklar onlara helal kılındı, fakat cumartesi günü balık tutmak onlara haram kılındı. Bu onlar için Allah’tan bir imtihan idi. Bu, Allah’a itaat edenlerle isyan edenleri ayırt etmek içindi. O kavim üç gruba

²⁹¹ Süyûtî, *Tedribu’r-Ravî*, c. I, s. 107.

²⁹² Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 557, c. I, s. 399; n. 1664, c. II, s. 416; n. 1844, c. II, s. 532; n. 2203, c. III, s. 157; n. 2912, c. III, s. 483.

²⁹³ Bakara, 2/65.

²⁹⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 1140, c. II, s. 170.

ayrıldı: Bir grup, günah işlemek için durdu ve kötülükten sakındı. Diğer grup, Allah'ın yasaklarını gözeterek durdu. Bir diğer grup ise, Allah'ın yasaklarını çiğneyerek günah işledi. Ve onlar, yasaklanmış olanı işlemekte ısrar ettikleri için Allah onlara “Aşağılık maymunlar olun” dedi. Daha önce onlar erkek ve kadınlar iken sonra onlar kuyrukları olan birer maymunlar oldular.”

Görüldüğü üzere “Cumartesi yasağını çiğneyenlerin maymuna dönüştüğü” haberini veren ayet ile ilgili olan bu rivayet hakkında Katâde, ifade edilen durumun sebebini açıklamıştır. Şöyle ki; birtakım insanlar cumartesi günü dışında avlanması serbest olan balıkları yasağa uymayarak o gün de avlamaları sonucunda maymuna dönüşmüştür.

Sebeb-i Nüzûl ile ilgili Katâde'den nakledilen bir diğer rivayet ise Bakara Sûresi 97. ayet ile ilgilidir.

“De ki: “Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'an'ı; önceki kitapları doğrulayıcı, müminler için de bir hidayet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir.”²⁹⁵

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد بن زريع قال، حدثنا سعيد، عن قتادة قال: ذكر لنا أن عمر بن الخطاب انطلق ذات يوم إلى اليهود، فلما أبصروه رحبوا به. فقال لهم عمر: أما والله ما جئت لحبكم ولا للغيرة فيكم، ولكن جئت لأسمع منكم. فسألهم وسألوه، فقالوا: من صاحب صاحبكم؟ فقال لهم: جبريل. فقالوا: ذاك عدونا من أهل السماء، يطلع محمداً على سرنا، وإذا جاء جاء بالحرب والسنة ولكن صاحب صاحبنا ميكائيل، وكان إذا جاء جاء بالخصب وبالسلم، فقال لهم عمر: أفتعرفون جبريل وتكفرون محمداً؟ ففارقهم عمر عند ذلك، وتوجه نحو رسول الله صلى الله عليه وسلم ليحدثه حديثهم، فوجده قد أنزل عليه هذه الآية: (قل من كان عدواً لجبريل فإنه نزله على قلبك بإذن الله).²⁹⁶

Katâde şöyle dedi: “Bize anlatıldığına göre, Ömer b. Hattab bir gün Yahudilere gitmiş. Onlar Ömer'i görünce onu sıcak bir şekilde karşılamışlar. Ömer onlara şöyle demiş: “Vallahi ben, sizi sevdiğim için ve sizden bir şey arzulamak için gelmedim. Sadece sizden bir şeyler duymak için geldim.” Sonra onlara sorular sormaya başlamış ve onlar da ona sorular sormuşlar. Bir ara, onlar Ömer'e “Arkadaşının arkadaşı kimdir?” diye sormuşlar. Ömer de “Cibril'dir” demiş. Bunun üzerine onlar, “O bizim düşmanımızdır; göklerin halkındandır. O, Muhammed'e bizim sırrımızı bildiriyor ve her geldiğinde savaş ve zorluk getiriyor. Ama bizim arkadaşımız Mikail'dir. O geldiğinde bolluk ve barış getirir” demişler. Ömer onlara şöyle demiş: “Siz Cibril'i tanıyorsunuz da Muhammed'i inkâr mı ediyorsunuz?” Bunun üzerine, Ömer onlardan ayrılmış ve Resulullah'a yönelerek onlara söylediklerini anlatmak istemiş. O sırada, Resulullah'a şu ayet nazil olmuş: “Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın

²⁹⁵ Bakara, 2/97.

²⁹⁶ Taberî, Câmiu'l-Beyân, n. 1610, c. II, s. 382.

izni ile Kur'an'ı; önceki kitapları doğrulayıcı, müminler için de bir hidayet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir.”

Taberî Tefsiri Bakara Sûresi 97. ayet ile ilgili Katâde'den rivayet edilen bu haberde Katâde, ayetin iniş sebebiyle ilgili Hz. Ömer'in Yahudilerle arasında geçen konuşmayı aktarmıştır.

Katâde'nin sebab-i nüzûl ile ilgili örnek olarak verilen rivayetlerinden sonuncusu ise Bakara Sûresi 102. ayet hakkındadır.

*“Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Halbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lakin şeytanlar kâfir oldular...”*²⁹⁷

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة قال: ذكر لنا، والله أعلم، أن الشياطين ابتدعت كتابا فيه سحر وأمر عظيم، ثم أفضوه في الناس وعلموهم إياه. فلما سمع بذلك سليمان نبي الله صلوات الله عليه وسلم تتبع تلك الكتب، فأتى بها فدفنها تحت كرسيه، كراهية أن يتعلمها الناس. فلما قبض الله نبيه سليمان، عمدت الشياطين فاستخرجوها من مكانها الذي كانت فيه فعلموها الناس، فأخبروهم أن هذا علم كان يكتمه سليمان ويستأثر به. فعذر الله نبيه سليمان وبرأه من ذلك، فقال جل ثناؤه: (وما كفر سليمان ولكن الشياطين كفروا)²⁹⁸.

Katâde bu ayet ile ilgili şöyle dedi: “Bize anlatıldığına göre (Allah daha iyi bilir) şeytanlar büyük bir büyü ve vahim bir konuda bir kitap yazdılar. Sonra bunu insanlara yayarak onlara öğretmeye başladılar. Bunun üzerine, Allah'ın Nebisi Süleyman (as) bunu duyunca, o kitapları aradı, buldu ve tahtının altına gömdü. İnsanların bunu öğrenmelerini istemedi. Ancak Allah, Nebi Süleyman'ı vefat ettirince, şeytanlar o kitapları çıkardılar ve insanlara öğretmeye başladılar. Onlara, bu bilginin Süleyman tarafından gizlendiğini ve sadece ona ait olduğunu söylediler. Bunun üzerine Allah, Nebisi Süleyman'ı bundan beri kıldı ve onu temize çıkardı ve şöyle buyurdu: “Süleyman kafir olmadı fakat şeytanlar kafir oldular.”

Katâde zikredilen bu ayetin nüzûl sebebiyle ile açıklama yaparak Hz. Süleyman ile şeytanların arasında geçen olayı aktarmış ve bu olay üzerine ayetin indiğini ifade etmiştir.

2.1.3.6. Nasih Mensuh

Lügatte “izale etmek, gidermek, değiştirmek ve tebdil etmek” gibi anlamlara gelen Nesh kelimesi Tefsir ilmi ıstılahında ise “bir nassın hükmünün daha sonra gelen bir nas ile kaldırılması”²⁹⁹ anlamını ifade etmektedir. Yani şer'i bir hükmün daha sonra gelen başka bir şer'i hüküm ile kaldırılmasıdır. Sonradan gelerek kendinden önceki hükmü kaldıran ayete ismi

²⁹⁷ Bakara, 2/102.

²⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 1663, c. II, s. 415.

²⁹⁹ Süyûtî, *Tedribü'r-Ravî*, c. III, s. 66; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 122; Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, Marmara Üni. İlahiyat vkf. Yayınları, İstanbul 2011, s. 226.

fâil kalıbında “nâsih” denilirken, hükmü kaldırılan önceki ayete ise ismi mef’ûl kalıbıyla “mensûh” denilmektedir.

Kur’ân’da neshin olup olmaması hususu ulema indinde tartışmalı bir konudur. Ancak Katâde Kur’ân’da neshin varlığını kabul ederek ilgili ayetler hakkında neshedildiğine dair rivayetlerde bulunmuştur. Nitekim o, Kur’ân’da neshin olduğunu kabul edenlerin delil olarak gösterdiği Bakara Sûresi 106. ayetiyle ilgili şöyle rivayette bulunmuştur:

*“Biz herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah’ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?”*³⁰⁰

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد بن زريع قال، حدثنا سعيد، عن قتادة قوله: (ما ننسخ من آية أو ننسها نأت بخير منها أو مثلها)، كان ينسخ الآية بالآية بعدها، ويقرأ نبي الله صلى الله عليه وسلم الآية أو أكثر من ذلك، ثم تنسى وترفع.³⁰¹

Katâde, *“Biz herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz.”* ayeti ile ilgili şöyle dedi: *“Bize anlatıldığına göre, bir ayet, kendisinden sonraki bir ayet ile neshedilirdi. Allah’ın Nebisi (s.a.v) bir veya daha fazla ayeti okur, sonra o ayet unutturulur ve kaldırılırdı.”*

Katâde neshe delil olarak getirilen bu ayet hakkında naklettiği rivayetle Kur’ân’da neshin olduğuna dair kanaat getirmiştir. Nitekim Bakara Sûresinde neshedildiği ile ilgili bazı ayetler hakkında da rivayette bulunmuştur.³⁰² Onun nesih ile ilgili bu rivayetleri örnekleme yoluyla aktarılmıştır.

Katâde b. Diâme’nin nesih ile ilgili rivayetleri hakkında verilecek örneklerden biri Bakara Sûresinin 115. ayeti hakkındadır.

*“Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.”*³⁰³

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد بن زريع قال، حدثنا سعيد عن قتادة: قوله جل وعز: (ولله المشرق والمغرب فأينما تولوا فثم وجه الله)، ثم نسخ ذلك بعد ذلك، فقال الله: (ومن حيث خرجت فول وجهك شطر المسجد الحرام).³⁰⁴

Katâde, *“Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır.”* ayetiyle ilgili şöyle dedi: *Sonra bu hüküm neshedildi ve Allah şöyle buyurdu: “Nereden yola çıkarsan çık, Mescid-i Haram’a doğru dön.”*³⁰⁵

³⁰⁰ Bakara, 2/106.

³⁰¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 1751, c. II, s. 474.

³⁰² Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 1752, c. II, s. 474; n. 1837, c. II, s. 529; n. 2755, c. III, s. 476; n. 5249, c. V, s. 142.

³⁰³ Bakara, 2/115.

³⁰⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 1835, c. II, s. 529.

³⁰⁵ Bakara, 2/144.

Görüldüğü üzere namaz kılarken dönülmesi gereken yön hakkında açıklamada bulunan ayetler ile ilgili Katâde, zikredilen rivayetinde “*Nereye dönerseniz dönün Allah’ın yüzü oradadır.*” ayetinin, kendisinden sonra indirilen “*Nereden yola çıkarsan çık Mescid-i Haram’a doğru dön.*” ayeti ile neshedildiğini ifade etmiştir. Katâde, bu ve diğer rivayetlerinde nâsîh ve mensûh olan ayetleri birlikte zikretmiştir.

Katâde b. Diâme’nin nâsîh mensûh ile ilgili rivayette bulunduğu bir diğer haber ise Bakara Sûresi 191. ayet ile ilgilidir.

“*Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke’den) siz de onları çıkarın. Zulüm ve baskı, adam öldürmekten daha ağırdır. Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir.*”³⁰⁶

حدثني المثنى قال، حدثنا الحجاج بن المنهال قال، حدثنا همام، عن قتادة: “ولا تقتلوه عند المسجد الحرام حتى يقتلكم فيه فإن قاتلكم فاقتلوه”، فأمر الله نبيه صلى الله عليه وسلم أن لا يقاتلهم عند المسجد الحرام إلا أن يبدأوا فيه بقتال، ثم نسخ الله ذلك بقوله: (فَإِذَا انْشَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ) فأمر الله نبيه إذا انقضى الأجل أن يقاتلهم في الحِلِّ والحَرَمِ وعند البيت، حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله، وأنَّ محمداً رسولُ الله.³⁰⁷

“*Katâde ‘...Ancak, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın...’ ayeti hakkında şöyle dedi. Sonra Allah bu hükmü neshetti ve şu ayeti indirdi: ‘Haram aylar çıkınca müşrikleri nerede bulursanız öldürün...’³⁰⁸ Bu ayetle Allah, Nebisine belirlenen süre sona erdiğinde, onlarla hem Harem bölgesinde hem de Harem bölgesi dışında, hatta Kâbe yakınında savaşmayı emretti. Ta ki, Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğuna şahitlik edinceye kadar.*”

Katâde b. Diâme’den nakledilen bu rivayette, ilk ayette Allah’ın savaş için belirli sınırlar koyduğu fakat ikinci ayette ise belirtilen süreden sonra artık herhangi bir sınırın olmadığı ve iman edene kadar müşriklerle savaşmanın her yerde serbest bırakıldığı ifade edilmiştir. Katâde, burada ikinci ayetin ilk ayeti neshettiğini yani hükmünü artık geçersiz kıldığını aktarmıştır.

Müfessir Katâde b. Diâme Bakara Sûresi 284. ayet hakkında da nesh meselesi olduğunu aktarmış ve bu ayet ile ilgili rivayette bulunmuştur.

“*...İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker...*”³⁰⁹
حدثنا بشر قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة: أنه قال: نسخت هذه الآية يعني قوله: (لَا يُكْفُفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا) الآية التي كانت قبلها: “وإن تُبدوا ما في أنفسكم أو تخفوه يحاسبكم به الله.”³¹⁰

³⁰⁶ Bakara, 2/191.

³⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 3106, c. III, s. 567.

³⁰⁸ Tevbe, 9/5.

³⁰⁹ Bakara, 2/284.

³¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 6475, c. VI, s. 111.

Katâde şöyle dedi: Bu ayet, yani “Allah hiç kimseye gücünün yetmeyeceği bir şey yüklemez”³¹¹ ayeti, daha önce geçen şu ayeti neshetmiştir: “Eğer içinizdekini açığa çıkarırsanız ya da gizlerseniz, Allah bununla sizi hesaba çeker.”

Taberî Tefsiri Bakara Sûresinde Katâde b. Diâme’den nakledilen bu rivayette “Allah’ın hiç kimseye gücünün yetmediği bir yükü yüklemeyeceği” ifade edilen ayeti ile, daha önce indirilmiş olan “Allah’ın içimizde olanları gizlese de açığa çıkarsak da hesaba çekeceğini” bildiren ayetinin neshedildiği aktarılmıştır. Katâde, Kur’ân ayetlerini açıklarken uyguladığı yöntemlerden biri olan nesh konusundaki nâsih ve mensûh ayetleri bu rivayetinde de birlikte zikretmiştir.

2.1.3.7. Emsâlü’l-Kur’ân

Arap dilinde örnek vermek veya benzetme yapmak anlamlarına gelen darb-ı mesel kavramı, terim olarak soyut bir durum veya olayı daha anlaşılır kılmak amacıyla getirilen örnek veya yapılan benzetme anlamını ifade etmektedir.³¹² Arapçada darb-ı mesel kavramı Türkçede ata sözleri ve deyimler olarak kullanılan veciz sözlerin karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim’de ise bir mesajı pekiştirmek ve anlatımı kolaylaştırmak amacıyla örnekler, benzetmeler veya kısa hikayeler şeklinde yer alan darb-ı meseller, Kur’ân İlimlerinde Emsâlü’l-Kur’ân olarak ifade edilmektedir. Kur’ân indirildiği dönemde muhataplarının edebî alanda üstün yeteneklere sahip olmaları sebebiyle onları aciz kılmak için içerdiği mucizelerden biri olan Emsâlü’l-Kur’ân, soyut bir gerçeği somut bir örnekle anlatarak dinleyici veya okuyucunun zor bir kavramı ya da öğretiyi daha kolay anlamasına ve verilen mesajın akılda kalıcı olmasına katkı sağlamaktadır.

Katâde b. Diâme’nin Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde ele alınan rivayetleri hakkında yapılan incelemelerde, Katâde’nin ilgili sûrenin darb-ı mesel içerikli ayetleri hakkında da rivayetleri olduğu tespit edilmiştir.

Katâde’nin Emsâlü’l-Kur’ân hakkında yaptığı açıklamalara örnek olarak verilen rivayetlerden biri Bakara Sûresi 17. ayet ile ilgilidir.

“Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir.”³¹³

حدثني به بشر بن مُعَاذ، قال: حدثنا يزيد بن زُرَيْع، عن سعيد، عن قتادة، قوله: (مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْفَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ) ، وإن المنافقَ تَكَلَّمَ بِلا إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، فَأَضَاءَتْ لَهُ فِي الدُّنْيَا، فَنَاجَى بِهَا

³¹¹ Bakara, 2/286.

³¹² Süyûtî, *Tedribu’r-Ravî*, c. IV, s. 44.

³¹³ Bakara, 2/17.

المسلمين، وَغَارَىٰ بِهَا الْمُسْلِمِينَ، وَوَارِثٌ بِمَا الْمُسْلِمِينَ، وَحَقَّنَ بِهَا دَمَهُ وَمَالَهُ. فَلَمَّا كَانَ عِنْدَ الْمَوْتِ، سَلِبَهَا الْمُنَافِقُ، لِأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ لَهَا أَصْلٌ فِي قَلْبِهِ، وَلَا حَقِيقَةٌ فِي عِلْمِهِ.³¹⁴

Katâde “Onların durumu, etrafını aydınlatan bir ateş yakan kimseye benzer. Ama ışıkları etrafını aydınlatırken, Allah onların ışığını söndürür ve onları karanlıkta bırakır. Artık hiçbir şey görmezler.” bu ayet hakkında şöyle dedi: “Münafık, “La ilahe illallah” (Allah’tan başka ilah yoktur) diyerek konuşur; bu kelime dünyada onu aydınlatır. Bu kelime sayesinde Müslümanlarla evlenir; onlarla beraber savaşır ve onların mallarını miras olarak alır. Kanı ve malı bu kelime sayesinde korunur. Ancak ölüm zamanı geldiğinde, münafık bu kelimedenden mahrum bırakılır. Çünkü bu kelime onun kalbinde yer edinip kök salmamıştır. Bilgi ve inancında da gerçekliği yoktur.”

Görüldüğü üzere Katâde darb-ı mesel içeren bu ayet hakkındaki rivayetinde ayetin münafıklar hakkında olduğunu bildirerek zikredilen “aydınlanmaktan” maksadın Kelime-i Tevhid olduğunu bildirmiştir. Yine Katâde, münafıkların bu aydınlık, yani Kelime-i Tevhid sayesinde dünyada elde ettikleri nimetlerden bahsetmiş fakat bu kelimenin onlar indinde bir gerçekliğinin olmaması sebebiyle ölüm ve sonrası nimetlerinden yararlanamayıp karanlıklar içinde kalacaklarını ifade etmiştir. Katâde, ilgili ayet hakkında yaptığı bu açıklama ile Emsâlü’l-Kur’ân bağlamında ifade edilen kavramları somut bir zemine oturtarak daha anlaşılır kılmıştır.

Katâde’den darb-ı mesel içerikli ayetler hakkında nakledilen bir diğer rivayet örneği ise Bakara Sûresi 26. ayet ile ilgilidir.

“Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, “Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?” derler. (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır.”³¹⁵

حدثنا به بشر بن معاذ، قال: حدثنا يزيد عن سعيد، عن قتادة، قوله: “إن الله لا يستحي أن يضرب مثلاً ما بعوضة فما فوقها”، أي إن الله لا يستحي من الحق أن يذكر منه شيئاً ما قل منه أو كثر. إن الله حين ذكر في كتابه الذباب والعنكبوت قال أهل الضلالة: ما أراد الله من ذكر هذا؟ فأنزل الله: إن الله لا يستحي أن يضرب مثلاً ما بعوضة فما فوقها.³¹⁶

Katâde “Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez.” ayeti hakkında şöyle dedi: Yani, Allah, gerçeği dile getirmekte utanmaz. Ne kadar küçük ya da büyük olursa olsun her şeyin örneğini verir. Allah, kitabında sinek ve örümcekten bahsettiğinde, batıl inanç sahipleri: “Allah bununla ne demek istemiştir?” dediler. Bunun üzerine Allah şu ayeti indirdi: “Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez.”

³¹⁴ Taberî, Câmiu’l-Beyân, n. 390, c. I, s. 322.

³¹⁵ Bakara, 2/26.

³¹⁶ Taberî, Câmiu’l-Beyân, n. 557, c. I, s. 399.

Allah'ın sivrisinek üzerinden yaptığı bir örnekleme ile ilgili bu ayet hakkında Katâde, "Allah'ın büyük küçük hiçbir şeyin örneğini vermekten çekinmeyeceği" şeklinde bir açıklama yapmıştır. Aynı zamanda ayetin nüzûl sebebine de işaret eden Katâde, bu ayet ile ilgili nakledilen bir diğer rivayetinde ise Allah'ın sivrisineği örnek göstermesinin sebebini "onun Allah'ın yarattıkları içinde en zayıfı olduğu"³¹⁷ şeklinde bir açıklama yaparak Allah'ın yarattıkları içinde en zayıf olanı dahi örnek olarak verebileceğini kastetmiştir.

Katâde'nin Bakara Sûresi içinde Emsâlü'l-Kur'ân hakkındaki açıklamalarından örnek olarak verilen son rivayeti ise 171. ayet ile ilgilidir.

*"İnkâr edenleri imana çağırın (peygamber) ile inkâr edenlerin durumu, bağırp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir. Onlar sağırdırlar; dilsizdirler; kördürler. Bundan dolayı anlamazlar."*³¹⁸

حدثنا الحسن بن يحيى قال، أخبرنا عبد الرزاق قال، أخبرنا معمر، عن قتادة في قوله: "كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعُقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دَعَاءً وَنِدَاءً" قال، هو مثل ضربه الله للكافر. يقول: مَثَلُ هَذَا الْكَافِرِ مَثَلُ هَذِهِ الْبَهِيمَةِ الَّتِي تَسْمَعُ الصَّوْتَ وَلَا تَدْرِي مَا يَقَالُ لَهَا. فَكَذَلِكَ الْكَافِرُ لَا يَنْتَفِعُ بِمَا يَقَالُ لَهُ.³¹⁹

Katâde "O kişi, sadece ses ve çağrı duyan bir hayvan gibidir." ayeti hakkında şöyle dedi: "Bu, Allah'ın kafirler için verdiği bir örnektir. Kafirlerin durumu, sadece sesi duyan ama kendisine ne söylendiğini bilmeyen bir hayvana benzer. Tıpkı o hayvan gibi, kafirler de kendisine ne söylendiğini anlamaz ve bundan fayda sağlamaz."

Katâde kendisinden nakledilen bu rivayette ayette darb-ı mesel olarak kullanılan ifadeleri açıklayarak Hz. Peygamberin çağrı ve davetinin kafirlere etki etmemesinin sebebini açıklamıştır. Nitekim onların bir hayvan gibi kendilerine söylenenleri anlam ve idrakten yoksun bir şekilde yalnızca anlamsız bir ses olarak duyduklarını ifade etmiştir.

2.1.3.8. Kısasü'l-Kur'ân

Kur'ân-ı Kerim'de insanlara öğütler vermek, onları doğru yolda tutmak ve imanlarını pekiştirmek amacıyla geçmişte yaşamış olan peygamber, kavim veya olaylarla ilgili bazı kıssalar anlatılmıştır.³²⁰ Bu kıssalara Kur'ân'da tarihi bir malumat bildirmek amacıyla yer verilmemiştir. Bilakis kıssalar ile insanlık tarihinde yapılan hatalar anlatılarak benzeri hatalara düşülmemesi, Allah'a olan teslimiyetin ve ilahi mesajlara uymanın önemi vurgulanmaktadır. Nitekim müfessir Katâde b. Diâme'de Bakara Sûresinde bulunan kıssa içerikli ayetler hakkında rivayetlerde bulunarak anlatılan kıssalar ile verilen mesajlara işaret etmiştir. Katâde, kıssalar ile

³¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 562, c. I, s. 401.

³¹⁸ Bakara, 2/171.

³¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 2457, c. III, s. 310.

³²⁰ İdris Şengül, "Kısasü'l-Kur'ân" *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 25, s. 498-500.

ilgili rivayetlerinde konunun tamamı hakkında açıklamalarda bulunmayıp yalnızca ilgili ayetlerin bazı kelimeleri veya anlamının bir kısmı hakkında açıklamalar yapmıştır. Bu duruma verilen örnekler üzerinde işaret edilecektir.

Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde Katâde'nin kıssalar ile ilgili rivayetleri hakkında verilen örneklerden biri 50. ayet ile ilgilidir.

*“Hani, sizin için denizi yarmış, sizi kurtarmış, gözlerinizin önünde Firavun ailesini suda boğmuştuk.”*³²¹

حدثنا الحسن بن يحيى قال، أخبرنا عبد الرزاق قال معمر، قال قتادة: كان مع موسى ستمائة ألف، وأتبعه فرعون على ألف ألف ومائة ألف حصان.³²²

“Hz. Musa ile birlikte altı yüz bin kişi vardı ve Firavun, onları bir milyon yüz bin atlı ile takip etti (kovaladı).”

Görüldüğü üzere Hz. Musa ve Firavn arasında geçen, Hz. Musa ve ona inananların Kızıldeniz'in yarılmasıyla karşıya geçtikleri ancak Firavn ve beraberindekilerin ise denizin ortasında kalarak boğulduğu bu kıssa hakkında Katâde, kıssanın geneliyle ilgili değil de yalnızca onların sayılarıyla ilgili açıklamada bulunmuştur.

Katâde'nin Bakara Sûresinde geçen kıssalar ile ilgili yaptığı bir diğer rivayet ise 70. ayet ile ilgilidir.

“Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın. Çünkü sığırlar, bizce, birbirlerine benzemektedir. Ama Allah dilerse elbet buluruz.” dediler.³²³

حدثنا بشر قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة قال: ذكر لنا أن نبي الله صلى الله عليه وسلم كان يقول: “إنما أمر القوم بأدنى بقرة، ولكنهم لما شددوا على أنفسهم شدد عليهم. والذي نفس محمد بيده، لو لم يستثنوا لما بينت لهم آخر الأبد.”³²⁴

“Bize, Allah Resûlü (s.a.v.)’nün şöyle dediği nakledildi: “O kavme sıradan bir inek kesmeleri emredilmişti. Fakat onlar, kendilerine zorlaştırarak işi büyüttüler. Muhammed’in canı elinde olan Allah’a yemin ederim ki, eğer onlar istisna yapmasalardı (ineğin vasıfları hakkında soru sormasalardı), onlara ebediyen böyle bir açıklama (ineğin vasıfları hakkında) yapılmayacaktı.”

Bakara Sûresi 67-73. ayetlerde konu edilen Hz. Musa ve İsrailoğulları arasında geçen bu kıssada öldürülen bir kişinin katilinin bulunması için Allah o kavmin bir sığır kesip onun etinden bir parça ile ölüye vurulması sonucunda ölünün dirilerek kendisini katledenin kim olduğunu söyleyeceği bildirilmiştir. Ancak bu kavim söyleneni yapmak yerine adeta Allah'ın yapılmasını istediği bu durum ile yani kesilen sığırın etinin ölüye vurulması sonucu onun

³²¹ Bakara, 2/50.

³²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 908, c. II, s. 53.

³²³ Bakara, 2/70.

³²⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 1244, c. II, s. 206.

dirilecek olmasıyla dalga geçerek sığırın durumu ve rengi hakkında birtakım sorular sormuşlardır. Sorulan her bir soru karşısında belirtilen sığırı bulmak daha da zorlaşmış ve nihayetinde o sığırı da Allah'ın kendilerine göndermesini istemişlerdir.

Katâde bildirilen bu kıssa ile ilgili 70. ayet hakkında Hz. Peygamberden bir rivayet naklederek O kavmin kendilerinden isteneni ilk etapta yapmayıp sığır hakkında sorular sormaları ancak kendi işlerini zorlaştırdığını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Katâde bu kıssa ile ilgili bir takım farklı açıklamalarda da bulunmuştur. Örneğin 68. ayet ile ilgili “sığırın yaşlı, zayıf ve küçük olmayıp nispeten orta halli bir hayvan olması gerektiği”,³²⁵ 69. ayet ile ilgili “bakanları etkileyecek derecede parlak bir renge sahip olması gerektiği”,³²⁶ 71. ayette ise “toprak sürme ve sulama yapma gibi işler yapmamış ehil olmayan bir hayvan olması gerektiği.”³²⁷ hakkında çeşitli açıklamaları mevcuttur.

2.2. Taberî'nin Katâde Rivayetlerini Değerlendirmesi

Taberî Tefsirinde Katâde b. Diâme'nin rivayetleri adlı çalışmada her ne kadar esas amaç Katâde'nin rivayetlerini incelemek olsa da çalışmanın temelini oluşturan ve kendine özgü bir biçimde yazılarak alanında öncü kabul edilen Taberî'nin *Câmiû'l-Beyân* adlı eserinde Katâde'nin rivayetlerini ne şekilde ele aldığı ve değerlendirdiğinin tespit edilmesi büyük bir öneme sahiptir. Kendine has yöntem ve metotlar kullanan Taberî, bir rivayet tefsiri olması yanı sıra eserinde kendi görüş ve fikirlerine de yer vermiştir. Aynı zamanda zikrettiği rivayetler arasında tercih ve tenkitte bulunarak ilgili ayet ile ifade edilen en uygun anlama işaret etmiş, bazen de ayet hakkında görüş belirttikten sonra kendi görüşünü destekler nitelikte rivayetlere yer vermiştir.

Bu çalışmada, Taberî'nin *Câmiû'l-Beyân* adlı eserinde Bakara Sûresi'ne dair Katâde b. Diâme'den aktardığı rivayetlerin nasıl değerlendirildiği incelenmiş ve bu maksatla konu beş bölüme ayrılarak ele alınmıştır.

2.2.1. Tercihle Bulunduğu Katâde Rivayetleri

Tefsiri özelinde çalışılan Taberî'nin birçok ayetin tefsirinde rivayetleri sıraladıktan sonra aralarında tercihte bulunduğu daha önce değinilmişti. Nitekim Katâde'nin Bakara Sûresinde Taberî tarafından tercih edilen pek çok rivayeti bulunmaktadır. Taberî ayetlerle ilgili farklı rivayet ve görüşler arasında Katâde'nin tercih ettiği rivayetlerine genellikle “Bu ayetin en uygun te'vili/tefsiri Katâde'nin rivayetidir.” sözüyle işaret etmiş ve açıklamalarda

³²⁵ Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, n. 1192, 1193, c. II, s.192; n. 1200, c. II, s. 193; n. 1214, c. II, s. 196.

³²⁶ Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, n. 1225, c. II, s.201; n. 1231, c. II, s. 202.

³²⁷ Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, n. 1248, c. II, s.212; n. 1253, c. II, s. 213.

bulunmuştur. Belirtildiği üzere Taberî, Katâde'nin pek çok rivayeti hakkında tercihte bulunması sebebiyle burada yalnızca birkaçı üzerinden örneklendirme yapılacaktır.³²⁸

Katâde'nin Bakara Sûresi hakkındaki açıklamaları içinden Taberî tarafından tercih edilen rivayetlerden biri 17. ayet ile ilgilidir.

*“Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakır.”*³²⁹

حدثني به بشر بن معاذ، قال: حدثنا يزيد بن زريع، عن سعيد، عن قتادة، قوله: (مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ) ، وإن المنافقَ تكلم بلا إله إلا الله، فأضاعت له في الدنيا، فناكح بها المسلمين، وغازى بها المسلمين ، ووارث بما المسلمين، وحقن بها دمه وماله. فلما كان عند الموت، سلبها المنافق، لأنه لم يكن لها أصل في قلبه، ولا حقيقة في علمه.³³⁰

Katâde, “Onların durumu, etrafını aydınlatan bir ateş yakan kişinin durumuna benzer. Ateşi etrafını aydınlattığında, Allah onların nurunu alır ve onları görmedikleri karanlıklarda bırakır.” ayeti hakkında şöyle demiştir: “Gerçekten de münafık, “Lâ ilâhe illallah” diyerek konuşmuş, bununla dünyada aydınlanmış, Müslümanlarla evlenmiş, onlarla gazaya çıkmış, onlardan miras almış ve kanı ile malı korunmuştu. Fakat ölüm anı geldiğinde, münafık bu kelimededen mahrum bırakıldı. Çünkü bu kelime, onun kalbinde bir kök salmamıştı ve ilmiyle de gerçek bir bağlantısı yoktu.”

Taberî'nin bu rivayet hakkındaki yorumu ise şöyledir:

وأولى التأويلات بالآية ما قاله قتادة، والضحاك، وما رواه علي بن أبي طلحة، عن ابن عباس. وذلك: أن الله جل ثناؤه إنما ضرب هذا المثل للمنافقين - الذين وُصف صفتهم وقص قصصهم، من لئن ابتدأ بذكرهم بقوله: “ومن الناس من يقول آمنا بالله وباليوم الآخر وما هم بمؤمنين” - لا المعلنين بالكفر المجاهرين بالشرك...³³¹

Bu ayet hakkında en doğru tefsir, Katâde'nin, Dahhâk'ın ve Ali b. Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan rivayet ettiği açıklamadır. Buna göre Allah Teâlâ bu örneği, küfrü açıkça ilan eden ve şirki açıkça ortaya koyanlar için değil, özelliklerini ve hikayelerini “İnsanlardan bazıları Allah'a ve ahiret gününe inandık diyorlar, oysa onlar gerçekten inananlar değildir.” ayeti ile anlattığı münafıklar için vermiştir.

Görüldüğü üzere Taberî, Bakara Sûresi 17. ayet hakkındaki pek çok rivayet arasından Katâde ve onunla aynı rivayeti aktaran diğer râvilerin rivayetini tercih ederek ayet hakkındaki en doğru tefsirin bu olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra Taberî, açıklamasının devamında

³²⁸ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 459, c. I, s. 350; n. 562, c. I, s. 401; n. 1272, c. II, s. 217; n. 1417, c. II, s. 279.

³²⁹ Bakara, 2/17.

³³⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 390, c. I, s. 322.

³³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. I, s.324.

ayetin niçin Katâde ve diğer râvilerin açıkladığı gibi anlaşılması gerektiği hakkında da izahta bulunmuş ve münafıklarla ilgi bazı açıklamalar yapmıştır.

Taberî'nin Katâde rivayetleri arasında tercihte bulunduğu bir diğer rivayeti ise Bakara Sûresi 71. ayet ile ilgilidir.

“Musa şöyle dedi: ‘‘Rabbim diyor ki; o, çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığırdır.’’ Onlar; ‘‘İşte, şimdi tam doğrusunu bildirdin’’ dediler. Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı.’’³³²

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة: (قالوا الآن جئت بالحق) ، أي الآن بينت لنا.³³³

Katâde ‘‘Dediler ki: Şimdi gerçek olanı getirdin’’ ayeti hakkında şöyle dedi: ‘‘Yani şimdi bize açıkladın.’’

Taberî Katâde'nin bu rivayeti hakkında şöyle demiştir:

قال أبو جعفر: وأولى التأويلين عندنا بقوله: (قالوا الآن جئت بالحق) ، قول قتادة. وهو أن تأويله: الآن بينت لنا الحق في أمر البقر، فعرفنا أيها الواجب علينا ذبحها منها.³³⁴

Ebû Cafer şöyle dedi: Bizim görüşümüze göre, ‘‘Dediler ki: Şimdi gerçek olanı getirdin’’ ayetinin iki tevilinden en doğrusu, Katâde'nin açıklamasıdır. Buna göre tefsiri şöyle olmalıdır: Şimdi bize inekle ilgili gerçeği açıkladın, böylece hangisinin kesilmesi gerektiğini anladık.

Ebû Cafer bu yorumuyla ayet hakkındaki iki farklı açıklamadan en doğru olanının Katâde'nin açıklaması olduğunu bildirmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Taberî, ayetle ilgili farklı görüşlere yer vermiş ve görüşler arasında tercihte bulunmuştur. Taberî açıklamasının devamında ise Yahudilerin Hz. Musa'ya karşı böyle bir ifade kullanmasının yanlış olduğunu, çünkü Hz. Musa'nın onların her sorusunu vahiy ile cevaplandırıldığını, onların ise yalnızca bu cevaba karşılık ‘‘şimdi bize gerçeği açıkladın’’ demelerinin adeta daha önce söylediklerinin gerçek/doğru olmadığı imasıyla inkâr ederek yalnızca bu söylediğini doğru bulduklarını, oysaki Allah'ın her sözünün hak olduğunu ifade ederek kendisi de ayet ile ilgili açıklamada bulunmuştur.

Katâde'nin Taberî tarafından tercih edilen rivayetleri ile ilgili verilen son örnek ise 221. ayet hakkındadır.

‘‘İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin...’’³³⁵

حدثت عن عمار قال، حدثنا ابن أبي جعفر، عن أبيه، عن قتادة في قوله: ‘‘ولا تتكحروا المشركات حتى يؤمن’’، يعني مشركات العرب اللاتي ليس لهن كتابٌ يقرأنه.³³⁶

³³² Bakara, 2/71.

³³³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 1272, c. II, s.217.

³³⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. II, s.217.

³³⁵ Bakara, 2/221.

³³⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 4219, c. IV, s. 364.

Katâde, “İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin” ayetindeki “müşrikler” ifadesi, kitapları olmayan (ehli kitap olmayan) Arap müşrik kadınlarını ifade etmektedir.” demiştir.

Taberî ise Katâde’nin bu rivayeti hakkında şunları söylemiştir:

قال أبو جعفر: وأولى هذه الأقوال بتأويل الآية ما قاله قتادة: من أن الله تعالى ذكره عني بقوله: “ولا تتكحوا المشركات حتى يؤمن” من لم يكن من أهل الكتاب من المشركات = وأن الآية عام ظاهرها خاص باطنها، لم ينسخ منها شيء = وأن نساء أهل الكتاب غير داخلات فيها. وذلك أن الله تعالى ذكره أحل بقوله: (وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ) - للمؤمنين من نكاح محصناتهن، مثل الذي أباح لهم من نساء المؤمنات.³³⁷

Ebû Cafer şöyle dedi: “Bu ayetin tefsiriyle ilgili en doğru görüş, Katâde’nin söyledikleridir. Katâde’ye göre, Allah Teala’nın “İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin” ayetinde kastettiği, kitapları olmayan müşrik kadınlardır. Ayet, zahiri olarak genel olsa da içerik olarak özel bir hüküm taşır ve bundan hiçbir şey neshedilmemiştir. Dolayısıyla Ehli Kitap kadınları bu ayetin kapsamına dahil değildir. Çünkü Allah Teala, “Sizden önceki kitaba sahip olanlardan (muhsanat) kadınlarla evlenmenize izin verilmiştir” ayetiyle, müminlere Ehli Kitap kadınlarıyla evlenmeyi, mümin kadınlarla evlenmek gibi helal kılmıştır.”

Taberî bu açıklamasıyla farklı rivayetler arasında en doğru tefsirin Katâde’ye ait olduğunu bildirerek tercihte bulunmuş ve ayetin Katâde’nin rivayetiyle birlikte daha iyi anlaşılabilmesi için izahta bulunmuştur.

2.2.2. Tenkitte Bulunduğu Katâde Rivayetleri

Ebû Cafer et-Taberî *Câmiû’l-Beyân* adlı tefsirinde ayetlerle ilgili yer verdiği rivayetler arasında daha önce de ifade edildiği üzere tercihte bulunmasının yanı sıra tenkitte de bulunmuştur. O, ayetin esas ifade ettiği anlamı tercih ederken ayetten anlaşılmayan veya anlaşıldığı halde bulunduğu yerde o anlamı ifade etmeyen rivayetler hakkında tenkitte bulunmuştur. Taberî, Katâde’nin rivayetleri hakkında yaptığı açıklamalarda ise onun belirttiği görüşleri tercih etmemesinin yanı sıra kimi zaman da görüşlerini eleştirmiştir.³³⁸

Taberî’nin Katâde’nin rivayetleri arasında tercih etmediği görüşlerinden biri Bakara Sûresi 121. ayet ile ilgilidir.

“Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar. İşte bunlar ona inanırlar. Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.”³³⁹

³³⁷ Taberî, *Câmiû’l-Beyân*, c. IV, s. 365.

³³⁸ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiû’l-Beyân*, n. 465, c. I, s. 355; n. 1516, c. II, s. 329; n. 1879, c. II, s. 565.

³³⁹ Bakara, 2/121.

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد بن زريع، عن سعيد، عن قتادة قوله: (الذين آتيناهم الكتاب) ، هؤلاء أصحاب نبي الله صلى الله عليه وسلم، آمنوا بكتاب الله وصدقوا به.³⁴⁰

Katâde “Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler” ayeti hakkında şöyle dedi: “Onlar, Allah’ın Nebisi (sas)’nin Sahabeleridir. Onlar, Allah’ın kitabına iman etmiş ve ona doğru bir şekilde inanmıştır.

Katâde’nin bu rivayetine karşın Taberî’nin tercih ettiği rivayet ise şudur:

حدثني يونس قال، أخبرنا ابن وهب قال، قال ابن زيد في قوله: (الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ) ، قال: من كفر بالنبي صلى الله عليه وسلم من يهود فأولئك هم الخاسرون.³⁴¹

İbn Zeyd “Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar. İşte bunlar ona inanırlar. Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.” ayeti hakkında şöyle dedi: “Bu, Yahudilerden Peygamber (sas)’i inkâr edenler içindir. İşte onlar hüsrana uğrayanlardır.”

Taberî Bakara Sûresi 121. Ayet ile ilgili rivayetler arasından bu rivayeti tercih ederek Katâde’nin rivayeti hakkında tenkitte bulunmuştur. Taberî Katâde’nin rivayetini tercih etmeme sebebini ise şöyle açıklamıştır:

وهذا القول أولى بالصواب من القول الذي قاله قتادة. لأن الآيات قبلها مضت بأخبار أهل الكتابين، وتبديل من بدل منهم كتاب الله، وتأويلهم إياه على غير تأويله، وادعائهم على الله الأباطيل. ولم يجر لأصحاب محمد صلى الله عليه وسلم في الآية التي قبلها ذكر، فيكون قوله: (الذين آتيناهم الكتاب) ، موجهها إلى الخبر عنهم، ولا لهم بعدها ذكر في الآية التي تتلوها، فيكون موجهها ذلك إلى أنه خبر مبتدأ عن قصص أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم، بعد انقضاء قصص غيرهم، ولا جاء بأن ذلك خبر عنهم أثر يجب التسليم له. فإذا كان ذلك كذلك، فالذي هو أولى بمعنى الآية أن يكون موجهها إلى أنه خبر عن قصص الله جل ثناؤه [قصصهم] في الآية قبلها والآية بعدها، وهم أهل الكتابين: التوراة والإنجيل. وإذا كان ذلك كذلك، فتأويل الآية: الذين آتيناهم الكتاب الذي قد عرفته يا محمد -وهو التوراة- فقرءوه واتبعوا ما فيه، فصدقوا وآمنوا بك، وبما جئت به من عندي، أولئك يتلونه حق تلاوته.³⁴²

Bu görüş, Katâde’nin söylediğinden daha doğru kabul edilmelidir. Çünkü önceki ayetlerde, Allah’ın kitaplarını değiştiren, onları yanlış bir şekilde yorumlayan ve Allah’a karşı asılsız iddialarda bulunan Ehli Kitap hakkında bilgi verilmiştir. Oysa Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)’in Sahabelerinden bahsedilmemiştir. Bu yüzden, “Onlara kitap verdiğimiz kimseler” ifadesi, Ehli Kitaba dair bir haber olarak anlaşılabilir. Ayrıca, bir sonraki ayet de Sahabeler hakkında bilgi verilmez. Bu da Sahabeyle ilgili bir haberin başlangıcını oluşturmaz. Dolayısıyla, ayetin anlamı en uygun şekilde, önceki ve sonraki ayetlerde Ehli Kitap hakkında anlatılanlara atıfta bulunarak açıklanmalıdır. Bu, Tevrat ve İncil’e sahip olan kimseleri ifade eder. Bu durumda, ayetin tefsiri şu şekilde yapılabilir: “Ey Muhammed, onlara verdiğimiz

³⁴⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 1878, c. II, s. 564.

³⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 1879, c. II, s. 565.

³⁴² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. II, s. 565.

kitabı (yani Tevrat'ı) doğru bir şekilde okuyan, içindekileri izleyen, seni ve senin getirdiklerini kabul edenler, işte onlar, kitabı hakkıyla okuyanlardır."

Taberî *Câmiû'l-Beyân* adlı tefsirindeki metodunda rivayetler hakkında görüş bildirirken yalnızca tercih ettiği rivayetleri değil aynı zamanda tenkit ettiği rivayetlere de değinmiştir. O, rivayetlerle ilgili tercih ve tenkit sebeplerine de yer vererek açıklamada bulunmuştur. Nitekim yukarıda örnek olarak verilen pasajda Taberî, ilgili ayet hakkında İbn Zeyd'in rivayetini tercih ederken tercih sebeplerini ayetin siyak sibakıyla delillendirdiği gibi Katâde'nin rivayetini de tenkit ederken sebeplerine işaret etmiştir.

Taberî'nin Katâde'nin görüşleri hakkında eleştiride bulunduğu örnek rivayetlerden bir diğeri ise Bakara Sûresi 161. ayet ile ilgilidir.

*"Fakat ayetlerimizi inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüşlere gelince, işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üstünedir."*³⁴³

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد بن زريع قال، حدثنا سعيد، عن قتادة قوله: "والناس أجمعين"، يعني: ب"الناس أجمعين"، المؤمنين.³⁴⁴

Katâde bu ayet hakkında şöyle dedi: "Ve insanlar topluca." ifadesiyle kastedilen müminlerdir."

Taberî Katâde'nin ilgili ayet hakkındaki bu görüşüne karşın Ebû'l-Âliye'nin şu rivayetini tercih etmiştir:

حدثت عن عمار قال، حدثنا ابن أبي جعفر، عن أبيه، عن الربيع، عن أبي العالية: أن الكافر يُوقَف يوم القيامة فيلعنه الله، ثم تلعه الملائكة، ثم يلعه الناس أجمعون.³⁴⁵

Ebû'l-Âliye bu ayetle ilgili şöyle demiştir: "Kâfir, kıyamet günü durdurulur, sonra Allah onu lanetler, sonra melekler onu lanetler, ardından da bütün insanlar onu lanetler."

Ayetlerle ilgili aktardığı rivayetler arasında tercih ve tenkitte bulunan Taberî Bakara Sûresinin 161. ayeti hakkındaki rivayetleriyle ilgili tercih ve tenkit nedenlerini şöyle açıklamaktadır:

قال أبو جعفر: وأولى هذه الأقوال بالصواب عندنا قول من قال: عني الله بذلك جميع الناس، بمعنى لعنهم إياهم بقولهم: لعن الله الظالم - أو الظالمين.

فإن كل أحد من بني آدم لا يمتنع من قيل ذلك كائنًا من كان، ومن أي أهل ملة كان، فيدخل بذلك في لعنته كل كافر كائنًا من كان. وذلك بمعنى ما قاله أبو العالية. لأن الله تعالى ذكره أخبر عن شهدهم يوم القيامة أنهم يلعنونهم فقال: (وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ)

³⁴³ Bakara, 2/161.

³⁴⁴ Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, n. 2393, c. III, s. 262.

³⁴⁵ Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, n. 2394, c. III, s. 262.

وأما ما قاله قتادة، من أنه عني به بعض الناس، فقول ظاهر التنزيل بخلافه، ولا برهان على حقيقته من خبر ولا نظر. فإن كان ظن أن المعني به المؤمنون، من أجل أن الكفار لا يلعنون أنفسهم ولا أولياءهم، فإن الله تعالى ذكره قد أخبر أنهم يلعنونهم في الآخرة. ومعلوم منهم أنهم يلعنون الظلمة، وداخل في الظلمة كل كافر، بظلمه نفسه، وجوده نعمة ربه، ومخالفته أمره.³⁴⁶

Ebû Cafer şöyle dedi: Bize göre doğru olan görüş, “Allah bununla bütün insanları kastetti” diyen kimsenin görüşüdür. Yani insanların “Allah’ın laneti zalimlerin üzerine olsun” şeklindeki ifadeleriyle kafirleri lanetlemeleridir. Çünkü Âdem oğlu olan bir kimse, kim olursa olsun ve hangi milletten olursa olsun, bu şekilde denilenlerden kaçınmaz. Böylece her kafir, kim olursa olsun, o lanete dahil olmaktadır. İşte bu, Ebû’l-Âliye’nin söylediği anlamdadır. Çünkü Allah Teala, kıyamet günü şahitlerin onları lanetleyeceklerini haber vermiştir ve şöyle buyurmuştur: “Ve Allah’a yalan uydurandan daha zalim kimdir? İşte onlar, Rablerine arz edilirler ve şahitler derler ki: İşte bunlar, Rablerine yalan söylediler. Dikkat edin, Allah’ın laneti zalimler üzerinedir.”

Fakat Katâde’nin bununla bazı insanları kastettiği yönündeki görüşü ayetlerin anlamına aykırıdır ve bunun doğruluğuna dair ne bir haber ne de bir delil vardır. Eğer bununla, kafirlerin kendilerini ve dostlarını lanetlemedikleri için, müminleri kastettiğini düşündüyse, Allah Teala, onların ahirette birbirlerini lanetleyeceklerini bildirmiştir. Onların zalimleri lanetledikleri bilinmektedir ve zalimler arasında, kendi nefesine zulmeden, Rabbinin nimetini inkâr eden ve O’nun emirlerine karşı gelen her kafir de bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere Bakara Sûresi 161. ayet ile ilgili Câmiû’l-Beyân’dan aktarılan bu pasajda Taberî ayetle ilgili rivayetler arasından Ebû’l-Âliye’nin rivayetini tercih ederken Katâde’nin rivayetini ise eleştirmiştir.

2.2.3. Hakkında Açıklamada Bulunduğu Katâde Rivayetleri

Câmiû’l-Beyân adlı tefsir kitabında Katâde b. Diâme’nin rivayetleri özelinde tefsir metotları incelenen Taberî’nin, eserinde kullandığı yöntemlerden biri de rivayetler hakkında açıklamada bulunmasıdır. Nitekim O, Katâde’nin bazı rivayetlerini daha iyi anlaşılması için detaylıca açıklamış, yorum yapmış ve farklı ayetler ile delillendirmiş³⁴⁷.

Taberî’nin Bakara Sûresi özelinde Katâde b. Diâme rivayetleriyle ilgili yaptığı örnek açıklamalardan biri 28. ayet ile ilgilidir.

³⁴⁶ Taberî, *Câmiû’l-Beyân*, c. III, s. 263.

³⁴⁷ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiû’l-Beyân*, n. 950, c. II, s. 81; n. 1009, c. II, s. 105; n. 1054-1055, c. II, s. 125.

“Siz cansız (henüz yok) iken sizi diriltten (dünyaya getiren) Allah’ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda O’na döndürüleceksiniz.”³⁴⁸

Katâde’nin bu ayet ile ilgili yaptığı açıklama şöyledir:

حدثنا به بشر بن معاذ قال: حدثنا يزيد بن زريع، عن سعيد، عن قتادة، قوله: “كيف تكفرون بالله وكنتم أمواتاً” الآية. قال: كانوا أمواتاً في أصلاب آبائهم، فأحياهم الله وخلقهم، ثم أماتهم الموتة التي لا بد منها، ثم أحياهم للبعث يوم القيامة، فهما حيأتان وموتتان.³⁴⁹

Katâde “Nasıl olur da Allah’ı inkâr edersiniz, halbuki sizler babalarınızın sulbünde ölüydünüz?” ayeti hakkında şöyle demiştir: “Onlar, atalarının sırtlarında ölüydüler, sonra Allah onları diriltti ve yarattı. Ardından, herkesin ölmesi gereken o ölümle ölüp, sonra kıyamet günü diriltilecekler. İşte bu, iki hayat ve iki ölümdür.”

Taberî’nin Katâde’nin bu rivayeti hakkındaki açıklaması ise şöyledir:

وأما وجه تأويل قول قتادة ذلك: أنهم كانوا أمواتاً في أصلاب آبائهم. فإنه عنى بذلك أنهم كانوا نطفاً لا أرواح فيها، فكانت بمعنى سائر الأشياء الموات التي لا أرواح فيها. وإحياءه إياها تعالى ذكره، نفخه الأرواح فيها، وإماتته إياهم بعد ذلك، قبضه أرواحهم. وإحياءه إياهم بعد ذلك، نفخ الأرواح في أجسامهم يوم يُنفخ في الصور، ويُبعثُ الخلق للموعود.³⁵⁰

Katâde’nin bu sözünün açıklaması şu şekildedir: “Onlar atalarının sırtlarında ölüydüler” ifadesiyle kastettiği, onların ruhsuz birer nutfe olarak var olmalarıdır. Yani, ruhları olmayan ölü eşyalar gibiydiler. Allah’ın onları diriltmesi, ruhlarını onlara üflemesidir. Daha sonra, onları öldürmesi, ruhlarını almasıdır. Ve sonunda, onları tekrar diriltmesi, ruhları bedenlerine üflemesiyle olacaktır. Bu da sura üflendiği ve yaratılışın yeniden başlatıldığı kıyamet gününde olacaktır.

Görüldüğü üzere Taberî, Katâde’nin Bakara Sûresi 28. ayeti ile ilgili rivayeti hakkında açıklamada bulunmuştur. Taberî, bu yorumuyla Katâde’nin özelde iki hayat iki ölüm sözünü genelde ise rivayetin tamamını detaylandırarak açıklamıştır.

Taberî’nin Katâde’nin görüşleriyle ilgili izahta bulundu bir diğer örnek rivayet ise Bakara Sûresi 55. ayet hakkındadır.

“Hani siz, “Ey Mûsâ! Biz Allah’ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız” demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.”³⁵¹

Katâde’nin bu ayet hakkındaki rivayeti ise şöyledir:

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة: (حتى نرى الله جهرة) ، أي عياناً.³⁵²

³⁴⁸ Bakara, 2/28.

³⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 585, c. I, s. 419.

³⁵⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. I, s. 422.

³⁵¹ Bakara, 2/55.

³⁵² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, n. 950, c. II, s. 81.

Katâde “Taki Allah’ı görürüz” ifadesi hakkında şöyle demiştir: “Yani gözle görmek. (Açıkça görmek.)”

Taberî ise Katâdenin bu rivayeti hakkında şunları söylemiştir:

فذكرهم بذلك جل ذكره اختلاف آبائهم، وسوء استقامة أسلافهم لأنبيائهم، مع كثرة معابنتهم من آيات الله جل وعز وعبره ما تتلج بأقلها الصدور، وتطمئن بالتصديق معها النفوس. وذلك مع تتابع الحجج عليهم، وسبوغ النعم من الله لديهم، وهم مع ذلك مرة يسألون نبيهم أن يجعل لهم إلها غير الله. ومرة يعبدون العجل من دون الله. ومرة يقولون: لا نصدقك حتى نرى الله جهرة. وأخرى يقولون له إذا دعوا إلى القتال: اذهب أنت وربك فقاتلا إنا هاهنا قاعدون. ومرة يقال لهم: قولوا حطة وادخلوا الباب سجدا نغفر لكم خطاياكم. فيقولون: حنطة في شعيرة! ويدخلون الباب من قبل أستاذهم، مع غير ذلك من أفعالهم التي آذوا بها نبيهم³⁵³

“Allah onlara atalarının ihtilaflarını ve seleflerinin peygamberlerine karşı kötü tutumlarını hatırlatmıştır. Allah’ın ayetlerini ve ibretlerini o kadar çok görmüşlerdir ki, bunların en küçüğü bile kalpleri ferahlatacak ve inançlarını pekiştirecek şekilde etki yapmıştır. Bununla birlikte, sürekli olarak kendilerine deliller sunulmuş, Allah tarafından büyük nimetler verilmişken, onlar buna rağmen bir defasında peygamberlerinden Allah’ın dışında başka bir ilah istemişler; başka bir zaman buzağıyı Allah’tan başka ilah kabul etmişler; bir diğer vakitte ise, “Biz Allah’ı açıkça görmedikçe sana inanmayacağız” demişlerdir. Bir başka defasında savaşa çağrıldıklarında, “Sen ve Rabbin gidin, savaşın. Biz burada oturacağız.” demişlerdir. Yine başka bir vakitte onlara, “Günahlarımızı affet deyin ve kapıdan secde ederek girin, biz de günahlarımızı affedeceğiz.” denildiğinde “Bu arpa içinde bir buğday mı?!” demişler ve kapıya arka taraftan girmişlerdir. Bunların dışında peygamberlerine eziyet ettikleri ve üzdükleri daha pek çok davranışları vardır.”

Zikredilen bu pasajda Taberî, Katâde’nin rivayetinin daha iyi anlaşılabilmesi için rivayet hakkında açıklama yapmıştır. Taberî, bu rivayet üzerinden Allah’ın Yahudilerin kalplerini ferahlatacak ve inançlarını pekiştirecek pek çok ayet, ibret ve delil sunduğunu ancak onların buna rağmen Hz. Musa’ya karşı gösterdikleri bazı tavırlar ve davranışları zikretmiştir.

2.2.4. Kendi Görüşünü Destekler Nitelikte Katâde Rivayetini Zikretmesi

Bir rivayet tefsiri olan *Câmiû’l-Beyân*’ı diğer rivayet tefsirlerinden farklı kılan en önemli özelliklerinden biri Taberî’nin ayetlerle ilgili açıklama yaparak görüş beyan etmesidir. Taberî, tefsirinde bazen rivayetleri zikrettikten sonra kendi görüşüne yer verirken, kimi zaman da önce ayetle ilgili açıklamada bulunmuş daha sonra kendi açıklamasıyla bağdaşan rivayetleri sıralamıştır. Nitekim o birçok yerde ayetlerle ilgili fikrini beyan ettikten sonra, kendi görüşünü

³⁵³ Taberî, *Câmiû’l-Beyân*, c. II, s. 81-82.

destekler nitelikte açıklamasından hemen sonra Katâde'nin rivayetini aktarmıştır.³⁵⁴ Böylelikle ayetle ilgili yaptığı açıklamaları sika bir râvinin rivayetiyle delillendirerek kuvvetlendirmiştir.

Taberî'nin kendi görüşünü destekler nitelikte Katâde'den nakilde bulunduğu örneklerden biri Bakara Sûresi 102. ayet ile ilgilidir.

*“Süleyman'ın hükümrânlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek sûretiyle küfre girdiler...”*³⁵⁵

Taberî Bakara Sûresi 102. ayetinin bu kısmı ile ilgili öncelikle kendisi bir açıklamada bulunmuş ve hemen ardından Katâde'nin rivayetini zikretmiştir. Taberî'nin yaptığı açıklama ve naklettiği Katâde rivayeti şöyledir:

قال أبو جعفر: فإذا كان الأمر في ذلك على ما وصفنا = وتأويل قوله: (واتبعوا ما تتلوا الشياطين على ملك سليمان وما كفر سليمان ولكن الشياطين كفروا) ما ذكرنا = فبين أن في الكلام متروكا، ترك ذكره اكتفاء بما ذكر منه، وأن معنى الكلام: واتبعوا ما تتلوا الشياطين من السحر على ملك سليمان فتضيفه إلى سليمان، وما كفر سليمان، فيعمل بالسحر، ولكن الشياطين كفروا يعلمون الناس السحر.

وقد كان قتادة يتأول قوله: (وما كفر سليمان ولكن الشياطين كفروا) على ما قلنا.³⁵⁶

Ebû Cafer “Süleyman'ın hükümrânlığı hakkında şeytanların uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman küfre girmedi. Fakat şeytanlar küfre girdiler” ayeti hakkında şöyle dedi: “Ayetin tefsiri hakkındaki durum bizim açıkladığımız gibi olduğunda o vakit kelimada söylenilenle yetinildiği (zikredilen kısım zikredilmeyen kısma delalet ettiği) için bir eksiklik (zikredilmeyen bir bölüm) vardır. Yani, anlamı şöyledir: “Onlar, Şeytanların Süleyman'ın krallığında okudukları sihri takip ettiler ve bunu Süleyman'a nispet ettiler. Sonra da sihir yaptılar. Fakat Süleyman kafir olmadı, ancak şeytanlar kafir oldular ve insanlara sihri öğretiler.

Katâde de “Süleyman kafir olmadı, ancak şeytanlar kafir oldular” ayetini, bizim söylediğimiz gibi tefsir etmiştir.

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة قوله: (وما كفر سليمان ولكن الشياطين كفروا) يقول: ما كان عن مشورته ولا عن رضا منه، ولكنه شيء افتعلته الشياطين دونه.³⁵⁷

Katâde, “Süleyman kafir olmadı, fakat şeytanlar kafir oldular.” ayeti hakkında şöyle demiştir: “Bu durum, Süleyman'ın tavsiyesi veya rızasıyla olan bir şey değildir. Bu ancak şeytanların Süleyman'dan bağımsız olarak yaptıkları bir şeydir.”

³⁵⁴ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân, n. 1556, c. II, s. 349; n. 1645, c. II, s. 404; n. 1866, c. II, s. 553; n. 5709, c. V, s. 339.

³⁵⁵ Bakara, 2/102.

³⁵⁶ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. II, s. 417.

³⁵⁷ Taberî, Câmiu'l-Beyân, n. 1668, c. II, s. 418.

Görüldüğü üzere yukarıda verilen örnek pasajda Taberî, Bakara Sûresi 102. ayeti ile ilgili öncelikle kendisi bir açıklamada bulunmuş daha sonra da yaptığı açıklamayı destekler nitelikte Katâde'nin rivayetini aktarmıştır. Taberî, Hz. Süleyman'ın şeytanların yazdığı sihir kitabını alıp kürsüsünün altına gömmesi, fakat vefat ettikten sonra şeytanların o kitabı kürsünün altından çıkararak insanlara okuması ve onlara sihir öğretmesi, bunu yaparken de bu kitabın Hz. Süleyman'a ait olduğu yönündeki söylemlerine karşın inen 102. ayeti bu anlamda açıklamış ve Katâde'nin de ayeti kendisi gibi açıkladığını ifade etmiştir.

Taberî ayetler hakkında yaptığı açıklamaları destekler nitelikte zikrettiği Katâde rivayetlerinden bir diğeri de Bakara Sûresi 193. ayet ile ilgilidir.

*“Hiçbir zulüm ve baskı kalmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır.”*³⁵⁸

Taberî'nin bu ayet ile ilgili açıklaması ve kendi açıklamasından hemen sonra verdiği Katâde rivayeti şöyledir:

قال أبو جعفر: يقول تعالى ذكره لنبيه محمد صلى الله عليه وسلم: وقاتلوا المشركين الذين يقاتلونكم حتى لا تكون فتنة يعني: حتى لا يكون شرك بالله، وحتى لا يُعبد دونه أحدٌ، وتضمحلَّ عبادة الأوثان والآلهة والأنداد، وتكون العبادة والطاعة لله وحده دون غيره من الأصنام والأوثان.

كما قال قتادة فيما³⁵⁹

Ebû Cafer dedi ki: Allah Teala, Peygamberi Muhammed'e (s.a.v.) şöyle buyuruyor: “Fitne kalmayana kadar sizinle savaşan müşriklerle savaşın.” Yani: Ta ki Allah'a şirk koşulmayıp, O'ndan başka hiç kimseye ibadet edilmeyene kadar; putlara, ilahlara ve benzerlerine ibadet yok olana kadar onlarla savaşın ki, sadece Allah'a ibadet ve itaat edilsin.

Nitekim Katâde'de bu ayet hakkında şöyle demiştir:

حدثنا بشر بن معاذ قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة قوله: “وقاتلوههم حتى لا تكون فتنة” قال: حتى لا يكون شرك.³⁶⁰

Katâde ayetteki “Onlarla savaşın, ta ki fitne kalmasın” ifade hakkında şöyle demiştir: “Ta ki Allah'a şirk koşulmasın.”

Bu pasajda Taberî Bakara Sûresi 193. ayet ile ilgili yaptığı açıklamadan sonra açıklamasını destekler nitelikte Katâde'nin rivayetini aktarmıştır. Taberî ayette yer alan (فتنة) “fitne” kelimesini “şirk” kelimesiyle açıklamıştır. Kendi açıklamasının hemen ardından “Nitekim Katâde'de bu ayet hakkında şöyle demiştir:” ifadesini kullanarak Katâde'nin de ayet hakkındaki aynı içerikli rivayetini aktarmış ve kendi açıklamasını desteklemiştir.

³⁵⁸ Bakara, 2/193.

³⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. III, s. 570.

³⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 3113, c. III, s. 570.

2.2.5. (مثله) “Mislehu” Lafzıyla Atıfta Bulunması

Taberî *Câmiû'l-Beyân* adlı eserini derç ederken izlediği yöntem ve metotlardan bir diğeri de (مثله) “mislehu” lafzıyla bir önceki rivayete atıfta bulunmasıdır. Şöyle ki Taberî kendisine farklı tariklerle ulaşan aynı rivayetlere tefsirinde alt alta yer vermiştir. Fakat ilk verdiği rivayetin sened ve metnini tam olarak zikrederken ikinci sırada yer verdiği rivayetin yalnızca senedini zikretmiş, metin yerine ise (مثله) “mislehu” lafzını kullanarak bir üstteki rivayetin metnine atıfta bulunmuştur. Öyle anlaşıyor ki Taberî eserini hacim olarak nispeten kısa tutabilmek amacıyla böyle bir yöntem izlemiştir.

Câmiû'l-Beyân adlı eserin Bakara Sûresi bölümünde rivayetleri incelenen Katâde b. Diâme'nin nakilleri arasında Taberî'nin (مثله) “mislehu” lafzıyla atıfta bulunduğu iki farklı nakil türü tespit edilmiştir. Taberî'nin atıfta bulunduğu nakillerin bir kısmında her iki rivayette Katâde'den gelirken, diğer bir kısım nakillerde ise ilk rivayet başka râviden ikinci rivayet ise Katâde'den nakledilmiştir. Taberî'nin kullandığı bu yöntem daha iyi anlaşılabilmesi için örnek rivayetler üzerinde açıklanmıştır.

2.2.5.1. Katâde'den Gelen Diğer Rivayete Atıf Yapması

Tefsiri özelinde Katâde b. Diâme'nin rivayetleri incelenen Taberî, eserinde uyguladığı atıf yönteminin bu kısmı, yani her iki rivayetin de Katâde'den nakledilmesi bu çalışmayı nispeten daha yakından ilgilendirmektedir. Nitekim bu rivayetler aynı metnin Katâde'den nakledildiği ancak Taberî'ye farklı râviler aracılığıyla ulaştığını göstermektedir³⁶¹.

Taberî'nin Katâde'den farklı tarikler ile nakledilen rivayetleri arasında (مثله) “mislehu” lafzı ile atıfta bulunduğu örnek rivayetlerden biri Bakara Sûresi 19. ayet ile ilgilidir.

“Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak hâlinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir.”³⁶²

Taberî'nin bu ayet ile ilgili Katâde'den naklettiği rivayetler ise şöyledir:

وحدثنا بشر بن مُعَاذ، قال: حدثنا يزيد، عن سعيد، عن قتادة: “أَوْ كَصَيِّبٍ”، يقول: المَطَرُ.³⁶³

Bişr bin Muâz dedi ki: Yezid bize Said'den, o da Katâde'den (أَوْ كَصَيِّبٍ) ifadesi hakkında, şöyle dediğini aktardı: “Bu, yağmur anlamına gelmektedir.”

حدثنا الحسن بن يحيى، قال: أخبرنا عبد الرزاق، قال: أنبأنا معمر، عن قتادة، مثله.³⁶⁴

Hasan b. Yahya dedi ki: Abdürrezzak bize Mamer'den, o da Katâde'den, aynı şekilde aktarmıştır.

³⁶¹ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, n. 1066, c. II, s. 128; n. 1168, c. II, s. 181; n. 1264, c. II, s. 216; n. 1425, c. II, s. 281.

³⁶² Bakara, 2/19.

³⁶³ Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, n. 410, c. I, s. 335.

³⁶⁴ Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, n. 411, c. I, s. 335.

Görüldüğü üzere Taberî Bakara Sûresi 19. ayet hakkında Katâde'den iki farklı tarik ile nakledilen aynı metni aktarmıştır. Ancak ikinci rivayette metin zikretmeyip bir üstteki rivayetin metnine atıfta bulunmuştur. Katâde ayette geçen (صَيِّبٍ) “sayyib” kelimesini “yağmur” olarak açıklamıştır. Katâde'den nakledilen bu rivayet Taberî'ye iki farklı tarik ile ulaşmıştır. Fakat Taberî tariklerin biri ile iktifa etmeyip ikisine de eserinde yer vermiştir. Ancak, ikinci sırada zikrettiği rivayetin yalnızca tarikine yer vererek metni için (مثله) “mislehu” lafzıyla üsteki rivayetin metnine işaret etmiştir.

Taberî'nin kullandığı bu yönteme örnek diğer bir rivayet ise Bakara Sûresi 177. ayet hakkındadır.

*“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz (den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır.”*³⁶⁵

Taberî'nin bu ayet ile ilgili Katâde'den naklettiği rivayetler şöyledir:

حدثني المثنى قال، حدثنا إسحاق قال، حدثنا عبد الرزاق، عن معمر، عن ابن أبي نجيح، عن مجاهد وقتادة في قوله: “وابن السبيل” قال، الذي يمر عليك وهو مسافر.³⁶⁶

Müsennâ dedi ki: İshak bize Abdürrezzak'dan, o da Mamer'den, o da İbn Ebî Necîh'ten, o da Mücahid ve Katâde'den, şu açıklamayı aktardı: (وَابْنُ السَّبِيلِ) ifadesi hakkında şöyle dediler: “O senin yanından geçen ve yolculuk yapan kişidir.”

حدثني المثنى قال، حدثنا سويد بن نصر قال، أخبرنا ابن المبارك، عن ذكره، عن ابن جريج عن مجاهد وقتادة مثله.³⁶⁷

Müsennâ dedi ki: Süveyid b. Nasr bize İbnü'l-Mubarek'den, o da İbnü Cüreyc'ten, o da Mücahid ve Katâde'den aynı şekilde aktarmıştır.

Taberî'nin aktardığı bu ayet ile ilgili iki rivayette Katâde ve Mücahid'den nakledilmiştir. Ancak bu rivayetlerin ikisini de Taberî'ye nakleden son kişi aynı olmasına rağmen aradaki râviler farklıdır. Nitekim Taberî, zikrettiği ikinci rivayetin metnini vermeyerek (مثله) “mislehu” lafzıyla üsteki rivayetin metnine atıfta bulunmuştur.

2.2.5.2. Başka Bir Râviden Gelen Rivayete Atıf Yapması

Taberî Tefsiri Bakara Sûresi özelinde incelenen Katâde b. Diâme'nin rivayetleri arasında Taberî'nin (مثله) “mislehu” lafzıyla başka bir râviden nakledilen metin üzerine atıf

³⁶⁵ Bakara, 2/177.

³⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 2535, c. III, s. 346.

³⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 2536, c. III, s. 346.

yaptığı rivayetler bulunmaktadır.³⁶⁸ Bu tür rivayetler yapılan bu çalışmayı yakinen ilgilendirmemektedir. Nitekim zikredilen rivayetlerin ilki başka bir râviye ait olması sebebiyle Katâde'den nakledilen rivayet onun normal rivayetleri mahiyetindedir. Ancak konunun en azından bir örnek ile açıklanması fayda sağlayacaktır zira Kur'ân tefsiriyle ilgili bu rivayetlerin farklı râvi ve tarikler aracılığıyla kelimesi kelimesine aynı metin ile aktarılmış olması rivayetlerin ne derece sahih olduğuna işaret etmektedir.

Taberî'nin Katâde rivayetinde metin zikretmeden (مثله) “mislehu” lafzıyla bir başka râvinin rivayet ettiği metne işaret etmesi ile ilgili verilecek örnek, çalışmanın da hatimesi mahiyetinde Bakara Sûresinin son ayeti ile ilgilidir.

*“Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır...”*³⁶⁹

Taberî'nin bu ayet ile ilgili rivayetleri ise şöyledir:

حدثني موسى قال، حدثنا عمرو قال، حدثنا أسباط. عن السدي. “لها ما كسبت”، يقول: ما عملت من خير “وعلينا ما اكتسبت”، يقول: وعليها ما عملت من شر.³⁷⁰

Musa dedi ki: Amr bize Esbat'dan, o da es-Sudi'den şöyle dediğini aktardı: “Ona kazandığı vardır” ifadesi “O yaptığı iyiliklerden kazandığıdır.” “Ve aleyhine de kazandığı vardır.” ifadesi ise “O yaptığı kötülüklerden kazandığıdır.”

حدثت عن عمار قال، حدثنا ابن أبي جعفر، عن أبيه، عن قتاده، مثله.³⁷¹

Ammar dedi ki: İbnü Ebî Cafer bana babasından, o da Katâde'den, aynı şekilde aktarmıştır.

Görüldüğü üzere Taberî, Tefsirinde kullandığı bir yöntem olarak Katâde ve bir başka râviden aktardığı aynı metne sahip iki rivayeti birlikte zikretmiş ancak ikinci sırada yer verdiği Katâde rivayetinin metni yerine (مثله) “mislehu” lafzıyla önceki rivayetin metnine işaret etmiştir. Farklı râvilerin aynı metin ile rivayette bulunması durumu ise onların Kur'ân ayetleri hakkındaki rivayetlerinin sahlilik düzeyini ortaya koymaktadır.

³⁶⁸ Diğer örnek rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 5952, c. V, s. 477; n. 6051, c. V, s. 529; n. 6507, c. VI, s. 131.

³⁶⁹ Bakara, 2/286.

³⁷⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 6506, c. VI, s. 131.

³⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, n. 6507, c. VI, s. 131.

SONUÇ

Bu çalışma, Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı tefsirinde Katâde b. Diâme'nin Bakara Sûresi özelindeki rivayetlerini ve bu rivayetler çerçevesinde Taberî'nin metod ve yöntemini derinlemesine inceleyerek, İslam tefsir geleneğinde önemli bir yere sahip olan bu iki şahsiyetin katkılarını anlamayı amaçlamaktadır. Başlıktan da anlaşılacağı üzere çalışma, Bakara Sûresi özelinde yapılmıştır. Bu sebeptendir ki çalışma nihayetinde ortaya konulan bulgular ve ulaşılan sonuçlar yalnızca ilgili sûre bağlamında elde edilmiştir. Dolayısıyla *Câmiu'l-Beyân* adlı eserde başka sûreler incelenecek olursa farklı bulgu ve sonuçlara ulaşılabilmektedir. Yapılan çalışmada elde edilen bulgular ışığında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Katâde'nin Tefsirdeki Rolü ve Rivayetlerinin Önemi: Katâde, rivayet zincirinde sahihliğiyle öne çıkan bir figür olarak, Hz. Peygamber, Sahabe ve Tabiîn görüşlerini bir araya getirmiştir. Bu yönüyle onun rivayetleri, erken dönem tefsir geleneğinde güvenilir bir kaynak olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda ayetlerle ilgili serdettiği kendi yorum ve görüşleri Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sağlamış ve dirayet tefsir metoduna pek çok malzeme ve yöntem sunmuştur. Özellikle Ahkâm ayetleriyle ilgili naklettiği rivayetler ve ortaya koyduğu görüşler, fikhî mezhepler arası bir takım görüş farklılıklarının referansı olarak kabul edilebilir.

Kur'ân İlimlerine Katkısı: Katâde'nin rivayetleri, özellikle Bakara Sûresi bağlamında Ulûmu'l-Kur'ân açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Ondan nakledilen bu rivayetler daha sonraki dönemde sistemleşmiş olan Kur'ân İlimlerine zemin oluşturduğu düşünülmektedir. Ayetlerin tefsiri bağlamında aktarılan kelime izahları, sebab'î-nuzûl vb. gibi çeşitli bilgiler genel tefsir literatürüne ve özellikle Kur'ân İlimleri alanında yapılan çalışmalara zenginlik katmıştır.

Metod ve Yöntemi: Katâde b. Diâme Kur'ân tefsiri ile ilgili pek çok rivayet naklinde bulunduğu gibi ayetler hakkında yorum yaparak kendi görüşünü de zikretmiştir. Katâde'nin naklettiği rivayetler incelendiğinde onun Mürsel hadis bağlamında Hz. Peygamberden, görüştüğü veya görüşmediği Sahabe ve Tabiînden, nadiren de mübhem râviden nakillerde bulunduğu görülmüştür. Aynı zamanda onun pek çok rivayetinde infirâd ettiği tespit edilmiştir. Ayetlerle ilgili yaptığı yorumlar incelendiğinde, Katâde'nin bazen ayetin daha iyi anlaşılabilmesi için içeriği hakkında yorum yaptığı, bazen de ayette bildirilen hükümlerin uygulanması ile ilgili açıklamalarda bulunduğu belirlenmiştir. Kur'ân ilimlerine dair rivayetleri analiz edildiğinde ise onun Hurûf-ı Mukatta, Mücmel, Kelime İzahları, Mübhemâtü'l-Kur'ân,

Sebeb-i Nuzûl, Nasih-Mensuh, Emsâlü'l-Kur'ân ve Kısâsü'l- Kur'ân konuları ile ilgili nakil ve açıklamalarda bulunduğu tespit edilmiştir.

Taberî'nin Metodolojik Yaklaşımı: Taberî, Katâde'nin rivayetlerini değerlendirirken seçici bir yöntem benimsemiştir. Onun, nedenlerini de zikrederek Katâde'nin bazı rivayetlerini tercih ettiği bazısını da tenkit ettiği görülmüştür. Aynı zamanda Taberî'nin kimi zaman ayetlerle ilgili açıklama yaptıktan hemen sonra Katâde rivayetlerini zikrederek kendi görüşünü desteklediği, bazen de daha iyi anlaşılabilmesi için Katâde'nin rivayetlerini açıkladığı tespit edilmiştir. Son olarak ise Taberî'nin Katâde'den nakledilen bazı rivayetlerin kendisine farklı tariklerle de ulaştığını belirtmek amacıyla rivayetin senedinden sonra metin yerine “Mislehu” (مثله) lafzını zikrederek önceki rivayete atıfta bulunduğu görülmüştür. Zikredilen bu yöntemler, Taberî'nin tefsir metodolojisinin derinliğini ve eleştirel bakış açısını ortaya koymaktadır.

Günümüz Çalışmalarına Katkısı: Bu araştırma, klasik tefsir literatürünü anlamak ve modern dönemde bu alanda yapılacak çalışmalara rehberlik etmek için önemli bir kaynak sunmaktadır. Katâde'nin tefsire ilişkin izahları ve Taberî'nin metodolojik yaklaşımı günümüzde de akademik çalışmalar için ilham kaynağı olabilir. Sonuç olarak bu çalışma, İslam tefsir geleneğinin iki önemli isminin mirasını ortaya koyarak, tefsir literatürünün zenginliğini ve sürekliliğini bir kez daha vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Taberî ve Katâde'nin eserleri, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına yönelik önemli bir ilmî miras olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahatlı, E., “Temriz Sîgası” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 40, s. 433-434.
- Aynî, B., *Megâni’l-ahyâr fî Şerhi Es’âmî Ricâli Meâni’l-âsâr*, Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 1427/2006.
- Bayar, F., *Taberî’nin Tefsir Metodolojisi*, Uludağ Üniversitesi, Bursa 2008. (Doktora Tezi)
- Bırışık, A., “Katâde” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXV, s. 22-23.
- Cerrahoğlu, İ., “Muhammed ibn Cerîr et-Taberî ve Tefsiri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1968, c. XVI, s. 91.
- _____, İ., *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınevi, Ankara 1996.
- _____, İ., *Tefsir Usulü*, TDV Yayınevi, Ankara 2015.
- _____, İ., “Câmiu’l-Beyân an Te’vil-i Âyi’l-Kur’ân” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. VII, s. 105-107.
- _____, İ., “Garîbü’l- Kur’ân” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIII, s. 379-380.
- Çakan, İ. L., “Cezm Siğası” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 7, s. 513.
- Demirci, M., *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, Marmara üni. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.
- Duman Z. vd., “Huruf-ı Mukattaa” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XVIII, s. 401-408.
- el-Bağdâdî H., thk. Mustafa Abdulkadir Ata, *Târîhu Bağdâd*, Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 1417/1996.
- el-İsfahânî, E. N., *Hilyetü’l-evliya ve Tabakâtü’l-asfiya*, Dâru’l-Kitabü’l-Arabiyye, Beyrut 1394/1974.
- Erdal, A. F., *Tâbiûn Bilginlerinden Katâde B. Diâme’nin Hayatı, Fıkhî Görüş ve Rivayetleri*, Selçuk Üniversitesi, Konya 2009. (Yüksek Lisans Tezi)
- er-Râzî, İ., *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, Dâru İhyai’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut b.y.y.
- Erul, B., “Tedlis” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XL, s. 262-264.
- Fayda, M., vd. “Taberî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIX, s. 314.

- Genç, N., Özüdoğru, B., “İsnad Ağı, Otorite Alanı ve Rivayetleri Bağlamında Katâde b. Diâme”, *Amasya İlahiyat Dergisi*, 2023.
- Gürman, C., “Ekol Eksenli Tefsir Tarihi Yazıcılığında İhmal Edilen Şehir Basra ve Basralı Meşhur Müfessir Tâbiîler: Ebü'l-Âliye, Hasan-ı Basrî, Katâde”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, Sakarya 2021, s. 892
- Hallikân, E. A., thk. Dr İhsan Abbas, *Vefeyâtü'l-a'yân*, Dâru Sâdır, Beyrut 1398/1977.
- Hamevî, Ş., thk. İhsan Abbas, *Mu'cemü'l-üdebâ'*. Darü'l-ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1414/1993.
- Hûfî, A. M., *et-Taberî*, Vizâretü's-sekâfe ve'l-irşâdu'l-kavmî, Kahire, 1382/1963.
- İbn Asâkir, E. K., *Târîhu Dimaşk*, Daru'l-Fikr, b.y 1415/1995.
- İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâiretu'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, Hindistan 1326/1909.
- İbn Hallikân, E. B., *Vefeyâtü'l-a'yân ve Enbâu Ebnâi'z-zemân*, Dâru Sâdır, Beyrut 1391/1971.
- İbn Kesîr, E. F., *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Daru'l-Fikr, b.y 1407/1986.
- İbn Kuteybe, E. M., *el-Maârif*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü lil-Kitâbi, Kahire 1412/1992.
- İbn Manzûr, M. *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1414/1994.
- İbn Sa'd, E. A., *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut 1387/1968.
- İbnü'l-Cevzî, C., thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ ve Mustafa Abdulkâdir Atâ, *el-Muntazam fi Târîhi'l-ümem ve'l-mülûk*. Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1412/1991.
- İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. Matbaatu'r-Rahmânî, Mısır 1348/1929.
- İbnü's-Salâh, O., *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, Dâru Sâdır, Beyrut 1406/1986.
- Koçyiğit, T., *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1980.
- _____, T., *Hadis Usulü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1967.
- Koşuk, M., *Taberî Tefsirinde Otuzuncu Cüzün Kiraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, Akdeniz Üniversitesi, Antalya 2021. (Yüksek Lisans Tezi)
- Köse, M., “Tabiün Fukahasından Basralı Fakih Katade b. Diame”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 14, 2009.
- Kurt, H., *Taberî'nin Hayatı ve Tarihçiliği*, On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1991. (Yüksek Lisans Tezi)
- Mertoğlu, S., “Vücûh ve Nezâir” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c, 43, s. 141-143.

Mizzî, Y., b. thk. Beşşâr Ma'rûf, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1400/1980.

Nevevî, E. Z., *Tehzîbü'l-Esmâ' ve'l-Lügât*, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 777/1376.

Safedî, S., *Nektü'l-Himyân fî Nüketi'l-Umyân*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1428/2007.

Sübkî, T., *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l Kübrâ*, Darü Hicr, b.y 1413/1992.

Süyûtî, C., thk. Ebû Kuteybe, *Tedrîbu'r-Ravî*, Daru Tayyibe, Suudi Arabistan b.y.y.

_____, C., thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, *el-İtqân fî ulûmi'l-Kur'an*. el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmmetü lil-Kitâbi, Kahire 1394/1974.

_____, C., thk. Alî Muhammed Ömer, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1396/1976.

Taberî, M., thk. Ahmed Muhammed Şakir, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risale, b.y. 1420/2000.

Zehebî, Ş., *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

_____, Ş., *Tezkiretü'l-huffâz*, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1419/1998.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Erdoğan BAHADIR
EĞİTİM DURUMU	
Lise	Açık Öğretim İmam Hatip Lisesi
Lisans	Anadolu Üniversitesi/Açıköğretim Fakültesi/İlahiyat (Önlisans), Eskişehir; Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İlahiyat Bölümü, Antalya; Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Kamu Yönetimi, Eskişehir.
Yüksek Lisans	Akdeniz Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Devam ediyor
Tez Konusu	Taberî Tefsirinde Katâde b. Diâme'nin Rivayetleri (Bakara Sûresi Özelinde)
Yabancı Dil / Diller	Arapça
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	İmam-Hatip, DİB, 2013-2017 (Alanya/Antalya) İmam-Hatip, DİB, 2017-Devam Ediyor (Aksu/Antalya)